België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 2

Een bezet land

Herwig Jacquemyns

bron
Herwig Jacquemyns, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 2: Een bezet land*. DNB/Uitgeverij Peckmans, Kapellen 1984 (vijfde druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/jacq003belg01_01/colofon.htm

Woord vooraf

De Tweede Wereldoorlog, tot nog toe de bloedigste ooit door de mensheid gekend, heeft ook bij vele Belgen littekens nagelaten die nog steeds niet verdwenen zijn. De dagelijkse strijd om in leven te blijven, de honger, de koude, de ontberingen, het klimaat van tweedracht en haat, de roofovervallen en moordaanslagen, de razzia's, arrestaties en deportaties, de bombardementen zijn zovele symptomen van één der donkerste bladzijden uit de geschiedenis van België, een periode die onuitwisbaar geprent blijft in het geheugen van degenen die het allemaal meegemaakt hebben.

Dit boek handelt over de bezettingsjaren vanaf de capitulatie van het Belgisch leger eind mei 1940 tot de Bevrijding begin september 1944. Het schetst het dagelijks leven van de Belgische bevolking met haar zorgen, vertwijfeling, leed, angst en hoop. Het geeft een beeld van de organisatie van het Duits militair bestuur dat gedurende vier jaar in ons land gevestigd werd, alsook van het Duits politieapparaat. Het beschrijft de werking van de Belgische gewestelijke instellingen en van het centraal bestuur dat, in afwezigheid van de ministers, in handen van de secretarissen-generaal was.

Gepoogd werd een gevulgariseerde, *historisch* verantwoorde synthese van de bezetting te brengen en de meest uiteenlopende facetten van deze periode te behandelen met uitzondering van de Collaboratie en het Verzet die buiten het bestek van dit werk vallen.

De auteur

1 / Leger en partij

Gehavend en ontredderd zijn de Belgen uit de Tweede Wereldoorlog gekomen, fysiek getekend door de honger, de koude, de ontberingen, moreel aangetast door de zorgen, de vertwijfeling, de angst. Gedurende meer dan vier jaar hebben zij geleefd in een klimaat van achterdocht en wantrouwen, van tweedracht en haat, is hun strijd om in leven te blijven elke morgen opnieuw begonnen. Zij hebben zich gevoed met een slijmerig, uiteenvallend goedje dat brood werd genoemd, met bevroren aardappelen, raapkolen en bieten. In de bijtende kou, in regen en sneeuw hebben zij urenlang voor winkels aangeschoven om hun schamel rantsoen vlees, boter of margarine te bekomen. Zij hebben de smakeloze malt en het fletse fluitjesbier van 0,8 graad gedronken, rabarber- en klaverbladeren gerookt. Zij hebben rondgelopen in oude, sjofele kleren, in gelapt en versleten schoeisel. Zij zijn in drommen naar het platteland getrokken om bij de boeren tegen grof geld de allernoodzakelijkste levensmiddelen voor zichzelf en hun gezin af te bedelen. Zij hebben gesmokkeld in het klein en op grote schaal, te voet, per fiets, met kruiwagens en karren, in bomvolle, onverwarmde treinen en trams.

Zij hebben de talrijke verbodsbepalingen van de bezetter ondergaan, het verplicht verduisteren, de avondklok. Zij hebben brandstichtingen, roofovervallen, moordaanslagen meegemaakt, de razzia's door controleurs, rijkswachters, Feldgendarmerie en Gestapo, de jacht op leden van het verzet en op degenen die zich aan de verplichte tewerkstelling in Duitsland wilden onttrekken. Wanneer de sirenen loeiden, zijn zij in panische schrik naar schuilplaatsen en kelders gevlucht; na het bombardement hebben zij gelaten of verbitterd hun doden begraven, het puin van hun verwoeste huizen opgeruimd. De weeën van een vier jaar lange bezetting hebben hen lichamelijk en geestelijk uitgeput. Want voor de meeste Belgen is de oorlog pas voorgoed begonnen na de achttiendaagse veldtocht en de capitulatie.

Donderdag 30 mei, een stralende dag in die wondere zomer van 1940 waarin het mild natuurdecor schril contrasteert met het oorlogsgeweld dat over West-Europa is losgebroken. In Frankrijk razen de Duitse tanks over de stofferige wegen en scheren de stuka's over de aftrekkende geallieerde legers, maar in Nederland zwijgen de kanonnen al sedert zestien dagen en zo pas heeft ook België de wapens neergelegd. Uit den Haag vertrekt met bestemming Brussel een gemotoriseerde colonne met vooraanstaande Duitse militairen. Onder hen een opgeschoten man met dunne, grijze haren. Zijn benig, aristocratisch gelaat draagt de sporen van de jaren, maar achter de knijpbril blinken de ogen van ongebluste vitaliteit. Zijn naam: Alexander von Falkenhausen. Wanneer de Duitse generaal in het Plaza hotel te Brussel afstapt, heeft hij de eerbiedwaardige leeftijd van 62 jaar bereikt. Gedurende vier jaar zal hij in België en de Franse departementen Nord en Pas-de-Calais het hoogste gezag uitoefenen.

Op het ogenblik van zijn benoeming tot de belangrijke functie van militaire bevelhebber voor deze gebieden, heeft von Falkenhausen een boeiend en bewogen leven achter de rug. Geboren in 1878 te Blumenthal in Silezië, stamt hij uit een geslacht van de Pruisische landadel die al zovele officieren aan Duitsland heeft geleverd. Zijn kinderjaren slijt hij in een ruim landhuis met meiden en knechten, te midden van de natuur en de paarden. Hij bezoekt het gymnasium en de kadettenschool, wordt in 1897 onderluitenant en vertrekt op tweeëntwintigjarige leeftijd met een

internationaal expeditiekorps naar China om er de Boksersopstand te onderdrukken. Na zijn terugkeer studeert hij gedurende vier jaar aan de krijgsschool en het oosters seminarie van de universiteit van Berlijn. In 1910 reist hij een tweede maal naar het Verre Oosten, deze keer naar Tokio waar hij militair attaché wordt. Naar Duitsland teruggekeerd, strijdt hij de eerste twee jaar van de eerste wereldoorlog aan het front in Vlaande-

ren, Frankrijk en Rusland. In 1916 wordt hij met een militaire missie naar Turkije gezonden en twee jaar later is hij de chef van de Duitse militaire zending te Constantinopel. Na de wapenstilstand neemt hij dienst in de honderdduizend man sterke Reichswehr, die door de republiek van Weimar op de been mag gehouden worden, en sluit hij in 1931 op drieënvijftigjarige leeftijd als bevelhebber van de infanterieschool te Dresden voorlopig zijn militaire loopbaan af.

Maar het Verre Oosten blijft von Falkenhausen fascineren. In 1934 vertrekt hij opnieuw naar China waar hij militair adviseur wordt van de Chinese centrale regering onder leiding van Tsjang-Kai-Sjek. Zijn positie wordt er uiterst delicaat, wanneer in 1937 de Chinees-Japanse oorlog uitbreekt en Duitsland meer en meer toenadering tot Japan zoekt. Gedwongen door de omstandigheden en op bevel van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, von Ribbentrop, verlaat hij in 1938 China. Een jaar later, bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, treedt hij weer in dienst, ditmaal als plaatsvervangend bevelvoerende generaal van het militair district Dresden. In deze stad wordt hem half mei 1940 medegedeeld dat hij tot Militärbefehlshaber in Nederland is benoemd, een functie die hij van 20 tot 29 mei zal bekleden alvorens hij naar zijn nieuwe standplaats Brussel overgeplaatst wordt.

Maar deze benoeming heeft een ganse voorgeschiedenis. Vrij spoedig na de ineenstorting van het Pools leger dat op 27 september 1939 capituleert, worden de opperbevelhebbers van de Duitse land-, zee- en luchtmacht op de hoogte gebracht van het besluit van Hitler in het Westen tot de aanval over te gaan. Op 9 oktober geeft hij het Oberkommando des Heeres, dit is het oppercommando van het landleger, instructie een aanval door Luxemburg, België en Zuid-Oost Nederland voor te bereiden. Een tiental dagen later zijn de eerste richtlijnen klaar voor de operatie Gelb, codenaam voor het offensief in het Westen. Maar terzelfdertijd treft von Brauchitsch, opperbevelhebber van het landleger, nog andere schikkingen. Op zijn initiatief worden besprekingen gevoerd tussen de bevoegde diensten van het oppercommando van het landleger en generaal von Bock, opperbevelhebber van legergroep B die in Nederland en het Noorden van België zal opereren. Besloten wordt bij deze lergergroep een speciale staf op te richten belast met de voorbereiding van een militair bestuur, een Militärverwaltung, in de gebieden die zullen bezet worden.

Het initiatief van von Brauchitsch is het gevolg van de ervaringen tijdens de veldtocht in Polen opgedaan. Gedurende de eerste weken van de bezetting was in Polen het gezag in handen van een militair bestuur door het landleger georganiseerd. Als opperste gezagdrager fungeerde generaal von Rundstedt die een aantal militaire gouverneurs onder zich had. Naast deze militairen waren burgerlijke ambtenaren werkzaam, terwijl speciale SS-eenheden, de zogenoemde Sonderkommandos, het politieapparaat beheersten. Spoedig kwam het tot onhoudbare spanningen tussen de militairen en de civiele ambtenaren die onder beproefde partijleden gerecruteerd waren en een harde koers tegen Polen voorstonden. Om verdere conflicten te vermijden en niet mede verantwoordelijk te zijn voor sommige wandaden door partijleden en de SS gesteld, was het leger graag bereid de plaats voor zijn rivalen te ruimen. Hiermee speelden de militairen in de kaart van Hitler die geen ogenblik aarzelde om het militair bestuur in Polen door een zuiver burgerlijk bestuur te vervangen.

Von Brauchitsch is de les niet vergeten. Te allen prijze wil hij een herhaling van de gebeurtenissen in Polen vermijden. Zijn maatregel om een Militärverwaltung in

het Westen voor te bereiden is een maneuver tegen de burgerlijke rijksdiensten en de Nazi-partij die hij in een matpositie wil drijven alvorens zij de kans krijgen in te grijpen. Zij zijn een normaal uitvloeisel van de strijd om de macht die sedert jaren in Duitsland woedt. De legerleiding wil verhinderen dat, zoals in Polen het geval was, de partijleden alle leidende functies in de te bezetten gebieden zullen bekleden. Deze gebieden moeten uit de greep van de partij blijven. Daarom moet het bezettingsbestuur uitsluitend uit militairen zijn samengesteld en kan er geen plaats zijn voor vertegenwoordigers van de hoge partij- en civiele diensten. Von Brauchitsch is zich bewust van de macht van de partij en de SS, maar hij weet evenzeer dat Hitler op het ogenblik geen spanningen wenst met het landleger dat hij voor de realisatie van zijn plannen niet kan missen.

Van oktober 1939 tot april 1940 werkt de speciale administratieve staf die bij legergroep B is opgericht, in het grootste geheim en met het akkoord

HISTORISCHE DAGEN

De Overgave van het Belgisch Leger

Elke verdere weerstand moest tot den onvermijdelijken en nutteloozen ondergang leiden.

De proklamatie van Koning Leopold aan zijn Soldaten

"Onze eer blijft onbevlekt"

SOLDATEN,

Geheel onverhoeds werd U een onvergelijk harde oorlog opgedrongen, doch manmoedig hebt gij gestreden om het nationaal grondgebied voet na voet te verdedigen.

Uitgeput door een onafgebroken strijd tegen een vijand, machtiger in aantal en sterker door zijn uitrusting, zien wij ons tot overgave gedwongen.

De Geschiedenis zal getuigen dat het Leger zijn plicht tot het uiterste heeft vervuld. Onze eer blijft onbevlekt.

Deze harde gevechten en deze slapelooze nachten kunnen niet vruchteloos zijn geweest. Ik raad U aan, U niet te laten ontmoedigen, doch U waardig te gedragen. Moge Uw houding en Uw tucht de hoogachting van de wereld blijven verdienen.

Ik verlaat U niet in den tegenspoed, die ons pijnlijk heeft getroffen; ik houd eraan te waken over Uw lot en dit Uwer familiën. Morgen zullen wij aan het werk gaan met den rotsvasten wil het Vaderland uit zijn puin te doen heerrijzen.

LEOPOLD.

Kardinaal Van Roey aan de Zijde van den Koning

De ware toedracht van de gebeurtenissen

Het Bezoek van Kardinaal Van Roey aan Koning Leopold

Stappen van den pauselijken Nuntius, van de hoogste magistraten en talrijke andere overheidspersonen

De Koning verblijft te Laken in gezelschap van Koningin Elisabeth

De Brief van den Koning aan president Roosevelt

HOE DE WERKELIJKE TOESTAND ZICH VOORDEED

Een Stroom van Vluchtelingen aan de Fransch-Spaansche Grens

De omgekomen Belgische Krijgsgevangenen

Hun schip liep op een mijn in het Hollandsche Diep

(1) Het Laatste Nieuws, 18 juni 1940
'De achttiendaagse veldtocht is voorbij'. De kranten verschijnen opnieuw, dikwijls onder een andere leiding. Het eerste nummer van Het Laatste Nieuws brengt een overzicht van de recente gebeurtenissen aan zijn lezers.

2

3

4

5

6

7
(2) Militärbefehlshaber von Falkenhausen. Als jonge luitenant voor een staatsiefoto (op de voorgrond een teckel) - 1903.
(3) Von Falkenhausen (op de voorgrond links) tijdens een troepenparade in aanwezigheid van von Hindenburg te Dresden op 15.10.25
(4) Von Falkenhausen aan zijn werktafel in Brussel
(5) Zijn liefde voor honden was niet voorbijgaand. (6) Officiële verplichtingen. De Militärbefehlshaber bij de opening van de tentoonstelling 'Das Deutsche Buch' in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel op 25.2.1942. (7) Officiële verplichting eens te meer. De openingstoespraak bij de tentoonstelling 'Das Deutsche Buch'. Het naziteken boven zijn hoofd beviel hem niet.

8

9

10

11

12

(8) Von Brauchitsch, opperbevelhebber van het Landleger ‘Das Heer’. (9) Von Brauchitsch tijdens een inspektie aan het ‘Westfront’ in december 1939. De beslissing voor de aanval tegen België is reeds genomen. (10) Een beeld uit de Duitse propagandafilm ‘Feuertaufe’, waarin de verpletterende werking van de Luftwaffe tegen Polen aangetoond werd. (11) Eggert Reeder, Militärverwaltungschef, belast met de praktische leiding van het Duitse bestuur in België.

(12) ‘Brüsseler Zeitung’ van 28 juli 1940 geeft de omschrijving van het bevoegdheidsgebied van von Falkenhausen. De ‘Brüsseler Zeitung’ was gedurende de gehele bezetting de spreekbuis van de bezetter in België.

van Hitler aan de voorbereiding van het bezettingsregime in Nederland, België en Luxemburg. In november 1939 wordt door de staf een beroep gedaan op Eggert Reeder. Deze vijfenveertigjarige hoge ambtenaar stamt uit een boerengeslacht uit Sleeswijk-Holstein. Na studies in de rechten heeft hij een succesrijke carrière opgebouwd: achtereenvolgens Regierungspräsident te Aken, Keulen en Düsseldorf. Hoewel overtuigd protestant, treedt hij in 1933 toe tot de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij omdat hij oordeelt dat een ambtenaar lid moet zijn. Wanneer in 1938 de politieambtenaren in de Algemene SS worden ingeschakeld, aanvaardt hij in het zwarte korps de graad van Ehrenführer. Na de oorlog zal hij trachten zijn houding te rechtvaardigen met volgende motieven: zijn vrees, in geval van weigering, uit zijn ambt ontzet te worden en de verzekering, hem door Himmler gegeven, dat hij lid mocht blijven van het Evangelisch Kerkgenootschap.

Eggert Reeder is geen partijfanaticus. Alleen het feit al dat von Brauchitsch hem heeft aangesproken voor de voorbereiding van een bezettingsbestuur, waarin de partij en de SS uitgesloten zijn, bewijst zijn onafhankelijkheid ten opzichte van het Nazi-regime.

Reeder is onbetwistbaar een knap ambtenaar. Hij is niet alleen de leidende figuur bij de voorbereiding van hetbezettingsregime, ook tijdens de bezetting zal hij zijn stempel drukken op het militair bestuur te Brussel waarin hij, onder de verantwoordelijkheid van von Falkenhausen, de belangrijkste taak zal vervullen.

In de strijd om de macht in de bezettingsbesturen van Nederland, België en Luxemburg hebben de militairen schijnbaar het pleit gewonnen. Hitler heeft zijn zegen gegeven aan von Brauchitsch en zijn speciale administratieve staf. De te bezetten gebieden zullen een zuiver militair bestuur krijgen met uitsluiting van de SS, de burgerlijke en partijdiensten. De bekommering van de Führer is klaar en duidelijk, hij mag het landleger niet voor het hoofd stoten.

Maar in zijn hart opteert hij voor een burgerlijk bestuur, een Zivilverwaltung, samengesteld uit gemobiliseerde burgers, meestal verdienstelijke partijleden, onder leiding van een rijkscommissaris, die rechtstreeks ondergeschikt is aan Hitler van wie hij zijn instructies ontvangt.

Op een Milit→verwaltung heeft Hitler minder vat. Het is een bestuur door een ambtenarenkorps in militair uniform dat deel uitmaakt van het landleger en rechtstreeks van het oppercommando van het landleger afhangt. Een Militärverwaltung heeft, zoals trouwens ook een burgerlijk bestuur, tot voornaamste taak orde en rust in de bezette gebieden te handhaven. Maar volgens de formele onderrichtingen van Hitler mag een militair bestuur niet aan politiek doen. Op politiek vlak moet het passief blijven en mag het geen beslissingen nemen. Een burgerlijk bestuur is daarentegen een politiek geëngageerd bezettingsregime, het voert een actieve politiek met als hoofddoel een nauwe binding van de bezette gebieden met het Reich voor te bereiden. Het is in één woord de uitdrukking van het streven naar annexatie.

Aan het hoofd van het militair bestuur staat een Militärbefehlshaber die het hoogste administratief en militair gezag in het bezette land belichaamt. In België en de Franse departementen Nord en Pas-de-Calais zal dit gezag van 1 juni 1940 tot 18 juli 1944 in handen zijn van von Falkenhausen die onverwacht in deze gebieden belandt.

Wanneer Nederland op 15 mei capituleert, wordt de generaal de dag nadien tot militaire bevelhebber van dat land aangesteld. Maar pas is de benoeming gebeurd of het oppercommando van het landleger verneemt dat Hitler een andere beslissing

heeft genomen. Nederland zal geen Militär-, maar een Zivilverwaltung krijgen. In afwachting kan von Falkenhausen op 19 mei niet een beperkte staf naar Den Haag vertrekken. Hij is er amper tien dagen geïnstalleerd, wanneer hij verplicht wordt zijn civiele en militaire machten respectievelijk over te dragen aan Seyss-Inquart, de nieuwe rijkscommissaris, en aan generaal Christiansen, de Wehrmachtsbefehlshaber.

Himmler en de partijbonzen hebben het leger een eerste nederlaag toegediend. Voor von Falkenhausen is de kous nochtans niet af. De verbluffend snelle opmars van de Duitse troepen en de capitulatie van het Belgisch leger hebben in België en een gedeelte van Noord-Frankrijk een bezettingsbestuur noodzakelijk gemaakt. Meteen krijgt de 62-jarige Pruis een nieuwe kans. De hoge functie die hij in Nederland moet prijsgeven, verwerft hij opnieuw, ditmaal in meer zuidelijke gebieden. Op 1 juni wordt hij Militärbefehlshaber van België, een deel van Noord-

Frankrijk en het groothertogdom Luxemburg. In België is hij niet bevoegd voor de kantons Eupen en Malmedy. Voor de Duitsers zijn deze kantons steeds innerlijk met het Rijk verbonden gebleven. Door een decreet van 18 mei 1940 worden zij formeel met het Reich herenigd. Enkele dagen later worden, op grond van etnische en economische overwegingen, nog elf 'altbelgische' gemeenten bij het Rijk genaast. Het zijn: Sippenaken, Gemmenich, Homburg, Moresnet, Montzen, Hendrikkapelle, Welkenraedt, Balen, Membach, Bocholz en Bleiberg.

In Frankrijk strekt de bevoegdheid van von Falkenhausen zich aanvankelijk uit tot het ganse Noorden dat geen gevechtsgebied meer is, met uitzondering van Elzas en Lotharingen. Op 12 juni 1940 wordt zijn ambtsgebied er echter beperkt tot de departementen Nord en Pas-de-Calais. In het groothertogdom Luxemburg wordt het militair bestuur zeer vlug vervangen door een Zivilverwaltung onder leiding van Gustav Simon, gouwleider van Koblenz. Van augustus af verliest von Falkenhausen er praktisch alle autoriteit.

2 / Het militair bestuursapparaat

Ruhe und Ordnung. In de bezette gebieden rust en orde handhaven, dat is de primordiale opdracht van het militair bestuur. Maar het heeft nog een andere taak: het economisch en menselijk potentieel van het bezet land in dienst stellen van de Duitse oorlogvoering. Als opperste gezagdrager beschikt von Falkenhausen over een militaire en administratieve macht. Militair voert hij het bevel over de bezettingstroepen die van het landleger afhangen, alsook over de Feldgendarmerie en de Geheime Feldpolizei die de militaire politie-eenheden vormen. De gevechtseenheden van het landleger, de Waffen-SS, de lucht- en zeestrijdkrachten ontsnappen aan zijn bevoegdheid. Op burgerlijk vlak heeft hij alle wetgevende, uitvoerende en rechterlijke machten die hem, namens de Führer, door de opperbevelhebber van het landleger zijn gedelegeerd. De administratie van het bezet land blijft in functie, maar ze wordt geadviseerd, gecontroleerd en geleid door de bezetter. Deze oefent niet alleen toezicht uit, hij kan ook op elk ogenblik ingrijpen door het uitvaardigen van eigen verordeningen. Van deze mogelijkheid zal het militair bestuur in België ruimschoots gebruik maken. Alleen al tijdens het eerste bezettingsjaar vaardigt het niet minder dan 173 verordeningen uit.

Onder het gezag en de verantwoordelijkheid van de militaire bevelhebber werken twee staven: een Kommandostab voor de militaire aangelegenheden, een Verwaltungsstab voor de burgerlijk administratieve zaken. Majoor von Harbou heeft de leiding van de Kommandostab. Persoonlijke vriend van von Falkenhausen en nog enkele jaren ouder dan zijn rechtstreekse chef, stamt hij uit een naar Pruisen uitgeweken Franse familie. Tijdens de eerste wereldoorlog had hij, onder Ludendorff, een belangrijk aandeel in de voorbereiding en de uitvoering van de aanval tegen de vesting van Luik. Na de wapenstilstand in 1918 verliet hij het leger en slaagde erin een succesrijke carrière in de zakenwereld op te bouwen.

Zijn Kommandostab staat in voor de veiligheid in de bezette gebieden. Bodo von Harbou voert het bevel over de bezettingstroepen die in geval van onlusten moeten ingezet worden, over de Feldgendarmerie, de Geheime Feldpolizei, alsook over hulpeenheden zoals de Vlaamse Wacht, de Garde Wallonne, de Hilfsfeldgendarmerie.

De Verwaltungsstab, met aan het hoofd de Militärverwaltungschef EggertReeder, heeft een heel wat uitgebreider arbeidsterrein dan de Kommandostab. Hij bestrijkt alle domeinen van het politiek, sociaal, economisch en cultureel leven. De Verwaltungsstab is samengesteld uit twee

1

2

3

VERORDNUNGSBLATT
des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich
für
die besetzten Gebiete
Belgiens und Nordfrankreichs, herausgegeben
vom Militärbefehlshaber (Militärverwaltungschef)

Erscheint nach Bedarf — Einzelpreis : 20 Rpf.

34. Ausgabe | ABDRUCK — auch auszugsweise — VERBOTEN Ausnahmen genehmigt der Militärverwaltungschef | Den 8. März 1941

4

Nur für den Dienstgebrauch. 11. November 1942

Der Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich

Der Militärverwaltungschef Abteilung Wirtschaft

Sonderanordnungen

Nr. 65

Die vorliegende Sonderanordnung betrifft:

A. ALLGEMEINER TEIL.

B. BESONDERER TEIL.

III. Ernährung und Landwirtschaft.

V. Auswärtiger Waren-, Zahlungs- und Devisenverkehr.

VII. Arbeitseinsatz.

Transportzüge von belgischen Arbeitern nach Aachen.

5

(1) Von Falkenhausen (links) met enkele vrienden. In het midden majoor von Harbou, persoonlijke vriend van de Militärbefehlshaber en hoofd van de Kommandostab. (2) Dr. Schlumprecht, opvolger van kolonel Nagel als hoofd van het departement economie, spreekt naar Duitsland vertrekkende arbeiders toe. (3) Vize-Militärverwaltungschef von Craushaar, in de Verwaltungsstab leider van het departement administratie, neemt officieel afscheid van een contingent D.R.K. -zusters (Duitse Rode Kruis). (4) Het Verordnungsblatt, het Staatsblad van de Militärverwaltung, waarin alle belangrijke beslissingen van de bezetter gedrukt werden, en dat, zoals voor het Staatsblad, elke Belg verondersteld werd te kennen. (5) Niet voor het publiek bestemd, maar even belangrijk, Sonderanordnungen uitgaande van de Abteilung Wirtschaft (departement economie).

6

Mit offenen Augen
durch Belgien.
7

Brüssel?
ILLUSTRIERTER
WOCHENPLAN
8

VERORDENING.

Alle eigenmachtige logiesbezetting te Brussel is streng verboden aan militairen en burgers.

Het blijft uitsluitelijk voorbehouden aan de

Ortskommandantur Brüssel

QUARTIERAMT Place Rogier, 16, (Gare du Nord)

logies toe te wijzen en Bons daartoe uit te geven.

Alle overtreding zal bestraft worden.

Brussel, den 14 Juni 1940.

Der Militärbefehlshaber in Belgien und in Nordfrankreich.

gez. von Falkenhausen

General der Infanterie.

9

(6) Ook inzake cultuur kwam de Militärverwaltung tussenbeide en gaf richtlijnen. Kulturdienst was het tijdschrift dat de richtlijnen van de bezetter aan de pers doorgaf. (7) Een reisgids voor de Duitse soldaat.

(8) Wohin in Brüssel, de nuttigste adressen voor het uitgangsleven.

(9) Dagelijks beeld uit de bezetting: een ‘Verordnung’.

departementen: het departement administratie onder leiding van von Craushaar, vice-Militärverwaltungschef en rechterarm van Reeder, en het departement economie met aan het hoofd kolonel Nagel, die vrij spoedig vervangen wordt, eerst door dr. Schlumprecht, daarna door dr. Beyer.

Het eerste departement behandelt alle zuiver bestuurlijke aangelegenheden, zoals onder meer justitie, financiën, volksgezondheid, politie, cultuur, posterijen, vervoer, enz... Het tweede staat in voor de economische aangelegenheden: voeding, landbouw, prijzenregeling, tewerkstelling, banken, kredietinstellingen, verzekeringen, mijnen, enz... Een Präsidialburo, eveneens onder leiding van von Craushaar, is tenslotte bevoegd voor de gemeenschappelijke zaken: zuiver politieke kwesties, wetgeving, personeelsdienst, chauffeurs, ordonnansen, thesaurie van het militair bestuur, enz... Ieder departement bestaat uit een aantal groepen en elke groep uit een aantal referaten. De Militär-verwaltung te Brussel is op dezelfde wijze georganiseerd als de Belgische en Duitse centrale diensten. Iedere Duitse rijksdienst, met uitzondering van de Sicherheitspolizei, is in de staf van Reeder vertegenwoordigd. In principe behandelt elke groep van de twee departementen de aangelegenheden waarvoor de corresponderende Belgische centrale diensten te Brussel en/of de Duitse centrale diensten te Berlijn bevoegd zijn. De gewestelijke organisatie van de bezetter in België is op dezelfde leest geschoeid als de structuur aan de top te Brussel. Voor één of meer provinciën zijn er de Oberfeld- of Feldkommandanturen, eveneens met een Kommandostab en een Verwaltungsstab. Een Oberfeld- of Feldkommandantur groepeert een aantal Kreiskommandanturen die voor één of meer arrondissementen zijn opgericht. Op lokaal vlak zijn er tenslotte de Ortskommandanturen.

De Duitsers brengen hun bestuursapparaat zodanig in overeenstemming met de administratie van het bezet land dat een Duitse dienst op hetzelfde niveau telkens een tegenspeler heeft. Voor de Militärverwaltungschef zijn dit de secretarissen-generaal, voor de Oberfeld- of Feldkommandanten de provinciegouverneurs, voor de Kreiskommandanten de arrondissements-commissarissen en voor de Ortskommandanten de burgemeesters.

3 / Gestapo en Duits politielabyrint

Louizalaan 453, Brussel, een alleenstaand, vrij imposant gebouw dat als een schrikbeeld in het geheugen van de Belgen zal geprent blijven. Wie hier binnengebracht wordt, heeft weinig rooskleurige vooruitzichten. Voor velen betekent het marteling, gevangenis, concentratiekamp of dood. Want in dit streng bewaakt gebouw is de centrale zetel gevestigd van de meest beruchte en gehate dienst van de vijand, de Gestapo. Meestal wordt de Gestapo ten onrechte met het ganse Duitse politieapparaat vereenzelvigd. De gewone man in de straat is er zich niet van bewust dat de Gestapo, afkorting van Geheime Staatspolizei, slechts een onderdeel is van het uitgebreid en ingewikkeld politieraderwerk van de Duitsers. Zelfs voor ingewijden is het moeilijk de juiste draad te vinden in het labyrint van de wisselende en door mekaar geweven bevoegdheden van de diverse Duitse politiediensten.

Essentieel is in de eerste plaats het onderscheid tussen de militaire en de burgerlijke politie. De Militärverwaltung beschikt over twee militaire politieorganen: de Feldgendarmerie (FG) en de Geheime Feldpolizei (GFP), alsook over een administratieve politiedienst, de groep Polizei, die deel uitmaakt van de

Verwaltungsstab van Reeder. De groep Polizei oefent de voogdij uit over de Belgische politie en rijkswacht en verza-

melt statistisch materiaal over de aangehouden Belgische verdachten en veroordeelden. De FG en de GFP behoren daarentegen tot de Kommandostab van von Harbou, zij hebben executieve bevoegdheid en kunnen aldus overgaan tot huiszoekingen, inbeslagnemingen en aanhoudingen.

De Feldgendarmerie, bekend om de metalen ketting en plaat om de hals, heeft aanvankelijk tot opdracht het militair verkeer te regelen, toezicht uit te oefenen op de gedragingen van Duitse militairen, bijstand te verlenen aan de Belgische politie en rijkswacht. Nadien wordt ze ingezet voor de bestrijding van de zwarte markt, de jacht op Belgen die zich aan de verplichte tewerkstelling in Duitsland willen onttrekken, en het transport van Belgische gevangenen. Wanneer in de zomer van 1941 talrijke eenheden van de Feldgendarmerie naar het Oostfront vertrekken, wordt het tekort geleidelijk aangevuld door de oprichting van een Hilfsfeldgendarmerie, samengesteld uit Rijksduitsers die in België gevestigd zijn en uit politiek betrouwbaar geachte Belgen. Het actieterrein van de Geheime Feldpolizei is zeer uitgebreid maar hoofdzakelijk afgestemd op de contraspionage en de veiligheid. Ze is belast met de onderzoeken, door de rechtbanken van de Kommandanturen bevolen, met het toezicht op en de bescherming van de leden van de Wehrmacht. Ze spoort vijandelijke inlichtingsnetten op, maakt jacht op verzetsleden en op geallieerde soldaten die zich in het land verborgen houden. In het begin van de bezetting al wordt de GFP bedolven onder een golf van anonieme aanklachten door Belgen tegen eigen landgenoten ingediend, en overspoeld met de meest fantastische geruchten over landingen van Engelse vliegtuigen.

Op hetzelfde terrein werkt de Abwehr, de veiligheids- en inlichtingsdienst. Dit organisme, inherent aan elk leger, beschikt einde mei in België over een uitgebreide staf officieren. Het hangt rechtstreeks af van de Abwehr Ausland bij het Oberkommando der Wehrmacht te Berlijn, maar werkt nauw samen met de Kommandostab van von Harbou. Zijn domein is de spionage en de sabotage, hij staat in voor de bescherming van alle Duitse troepen die in België gestationeerd zijn, zowel van de lucht- en zee- als van de landstrijdkrachten. Feitelijk is de Geheime Feldpolizei het uitvoerend orgaan van de Abwehr. Dit blijkt onder meer in het wereldberoemd geval van de Rote Kapelle. In de nacht van 11 op 12 december 1941 en een tweede maal op 30 juni 1942 wordt te Brussel de hand gelegd op zenders die rechtstreeks in verbinding staan met Moskou. De GFP levert de manschappen voor de bestorming van het gebouw, maar de leiding van de actie berust bij de Abwehr.

Naast de militaire, fungeert de burgerlijke politie. In september 1939 is Heinrich Himmler erin geslaagd de Sicherheitspolizei (SIPO) die een staatspolitie is, en de Sicherheitsdienst (SD) die een politieapparaat van de partij is, in het Reichssicherheitshauptamt te Berlijn te centraliseren. Als chef van de Duitse politie en als Reichsführer SS maakt Himmler van het Reichssicherheitshauptamt een waar SS-bolwerk dat de almacht van de partij binnen het Duitse rijk belichaamt. Hoofd van het Reichssicherheitshauptamt wordt zijn vertrouwde medewerker, SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, die na zijn dood in juni 1942 opgevolgd wordt door Kaltenbrunner.

Aanvankelijk krijgt de SIPO-SD verbod zich in België te vestigen, een verbod waarvan de achtergrond gelegen is in de strijd tussen het leger en de SS als partijformatie. De militairen voelen zich nog voldoende sterk om geen inmenging van de partij en de SS te dulden. Maar de omstandigheden beslissen er spoedig anders

over. Na amper twee maanden blijkt dat de effectieven van de Geheime Feldpolizei ontoereikend zijn en niet steeds de vereiste kwalificatie bezitten om haar omvangrijke taak te vervullen. Om over een toereikend geschoold politieapparaat te kunnen beschikken is de Militärverwaltung verplicht het Reichssicherheitshauptamt om versterking te vragen. Noodgedwongen moet ze een beroep doen op haar rivalen en langs de politionele achterpoort kan de SS, die uit het militair bestuur was geweerd, zich in België nestelen.

Op 27 juli 1940 wordt de SIPO-SD officieel te Brussel door Heydrich geïnstalleerd. Eerste chef is dr. Hasselbacher die, na een dodelijk auto-ongeval, einde oktober 1940 opgevolgd wordt door Constantin Canaris, neef van de bekende chef van de Abwehr te Berlijn, admiraal Wilhelm Canaris. Einde oktober 1941 wordt Constantin Canaris op zijn beurt vervangen door Ehlers, maar neemt in maart 1944 zijn ambt weer op. Zeer vlug ontstaan te Antwerpen, Gent, Luik en Charleroi

1

2

3

4

5

6

(1) Hét gebouw aan de Louizalaan, waar de Gestapo zijn hoofdkwartier had gevestigd.
(2) Het personeel van de Gestapo te Luik poseert. Een vriendelijk beeld voor het familiealbum, waarachter een barre werkelijkheid van vervolging en angst van de slachtoffers verborgen zit. (3) Ook de Gestapo van Brussel liet groepsfoto's maken.
(4) Constantin Canaris, tweemaal hoofd van de SIPO-SD tijdens de bezetting, hier op zijn identiteitsfoto als krijgsgevangene na de oorlog. (5) Een beangstigend beeld voor elke Belg, een Feldgendarm, zelfs wanneer die alleen maar het verkeer regelt.
(6) Clandestien genomen foto van een dagelijks gebeuren: een tram van de buurtspoorwegen wordt gecontroleerd.

regionale vertakkingen die nadien nog worden aangevuld met ondergeschikte bureaus te Leuven, Hasselt, Dinant en Aarlen.

De SIPO-SD telt zes afdelingen waarvan de vierde, de eigenlijke Gestapo, de uitgebreidste en meest gevreesde is. Onder leiding van Franz Straub bestrijkt de Gestapo een ruim terrein: het opsporen en bekampen van de vijanden van het Rijk. Ze moet afrekenen met communisten, vrijmetselaars, joden, uitgeweken antifasdsten, verzetsorganisaties. Tot februari 1941 mag de Gestapo geen aanhoudingen verrichten, maar van dan af krijgt ze die bevoegdheid wel. Geleidelijk neemt ze in het domein van de veiligheid volledig de plaats in van de Geheime Feldpolizei die uiteindelijk nog uitsluitend als executieve van de Abwehr zal optreden.

Door de installatie van de SIPO met haar beruchte Gestapo-afdeling heeft de SS een eerste bres geslagen in het bolwerk van de militairen. Die bres is in het begin nog smal, want de Militär-verwaltung neemt de nodige voorzorgen om een te grote zelfstandigheid van de SIPO en eventuele misbruiken te voorkomen. Ze eist dat de SIPO functioneel van haar zal afhangen, dat ze haar uitvoerend politieorgaan wordt. In dit perspectief wordt overeengekomen dat elke aanhouding door de Gestapo ter kennis van het militair bestuur zal gebracht en, indien ze meer dan een maand duurt, door de groep Polizei in de Verwaltungsstab van Reeder zal bekrachtigd worden.

Maar naarmate de bezetting voortduurt, de activiteiten van het verzet toenemen, de aanslagen zich opstapelen, op steeds groter wordende schaal aanhoudingen plaatshebben, blijft dit voorschrift in vele gevallen een dode letter. De groep Polizei kan haar te omvangrijk geworden taak niet meer aan, meer en meer worden mensen gevangen gehouden of naar concentratiekampen gesleept zonder dat het aanhoudingsbevel werd bekrachtigd, dikwijls zonder dat zelfs een aanhoudingsbevel werd uitgevaardigd. De zich opstapelende dossiers maken een doeltreffende controle door het militair bestuur onmogelijk, zij belemmeren een nauwkeurig toezicht door de hoofdverantwoordelijken van de politie, door Canaris, Ehlers, Straub, voor wie von Falkenhausen, die de Gestapo als instelling verafschuwt, nochtans een zekere waardering heeft. De weg is vrij voor sommige ondergeschikte Gestapo-agenten, kleine potentaten die hun machtswellust en sadistische neigingen kunnen botvieren. Zij zorgen er voor dat ook in België de Gestapo het symbool zal worden van brutaliteit, terreur, onmenselijke behandeling.

4 / Een paradoxaal driespan

Het Duits militair bestuur in België is doordrenkt met paradoxen. Zij worden weerspiegeld in het driespan dat het hoogste gezag in het land vertegenwoordigt: von Falkenhausen, de Militärbefehlshaber, von Harbou, chef van de Kommandostab, Reeder, de Militärverwaltungschef. Von Falkenhausen is een aristocraat die het mondain leven en de vrouwelijke charmes ten zeerste op prijs stelt. Hij houdt van een niet te omvangrijke, maar uitgelezen Franse keuken, van een goeie ouwe bourgogne, een fles champagne, een echte cognac, 'les valeurs éternelles françaises', zoals hij ze pleegt te noemen. Zijn weekends brengt hij door te Seneffe in een somptueus kasteel uit de achttiende eeuw, gelegen te midden van de bossen en omringd door een prachtig park. In dit feeëriek decor ontvangt hij zijn Duitse vrienden en vooraanstaande Belgische personaliteiten uit de industriële en adellijke wereld. Tot zijn gasten behoren prins de Ligne, prins de Croÿ, prinses Marie-José, de zuster

van Leopold III en kroonprinses van Italië, met wie von Falkenhausen zeer goed kan opschieten. Eén van de trouwste bezoeksters is zijn

vriendin, prinses Ruspoli di Poggio Suasa, geboren gravin Elisabeth van der Noot d'Assche, een Belgische dame, weduwe van een Italiaanse piloot en afstammelinge van de Brusselse advokaat Van der Noot, leider van de Brabantse Omwenteling in 1789.

Het is een publiek geheim dat von Falkenhausen het Nazi-regime geen warm hart toedraagt. In de kring van vrienden en kennissen neemt hij geen blad voor de mond en geeft hij openlijk lucht aan zijn anti-partijgevoelens. Zijn vertrouwelingen weten dat hij talrijke bevelen die hij uit Berlijn ontvangt, omzeilt en tegenwerkt of tenminste tracht ze op humane wijze uit te voeren.

Het is evenmin een geheim dat Hitler hem wantrouwt. Hoe dan uit te leggen dat von Falkenhausen in België en Noord-Frankrijk tot de hoogste functie benoemd wordt en deze tot juli 1944 blijft waarnemen? De verklaring ligt in de machtspositie die het landleger in 1940 nog inneemt. Wanneer opperbevelhebber von Brauchitsch de 62-jarige Pruisische generaal tot Militärbefehlshaber aanstelt, is hij zich niet alleen bewust van de bekwaamheid van von Falkenhausen, maar weet hij bovendien dat het landleger voldoende macht heeft om bepaalde maatregelen op te dringen. In deze periode deinst Hitler er voor terug drastisch op te treden tegen de legerleiding die hij voor de oorlogvoering broodnodig heeft. Dat von Falkenhausen het tenslotte vier jaar volgehouden heeft, dankt hij hoofdzakelijk aan het handig en realistisch optreden van zijn Militärverwaltungschef Reeder en aan het feit dat, na de inval in Rusland, Hitler andere katten te geselen heeft.

Nog meer dan von Falkenhausen heeft von Harbou een grondige afkeer van het nationaal-socialisme. Ondanks zijn gevorderde leeftijd vertoeft hij graag in vrouwelijk gezelschap, waardeert hij een goed glas wijn, een borrel. Evenals zijn chef koestert hij een bijzondere sympathie voor wat hij ‘la Belgique cultivée’ noemt, dit is de adel en de rijke bourgeoisie. Op mondaine recepties geraakt hij meer dan eens onder invloed van de drank en gaat hij, in aanwezigheid van landgenoten en Belgische notabelen, heftig te keer tegen het Nazi-regime. Einde 1943 wordt zijn onvoorzichtigheid hem fataal. De Duitse politie verwijt hem diensten te hebben bewezen aan bepaalde categorieën van Belgen en beschuldigt hem van deviezensmokkel. Hij wordt naar Berlijn ontboden en opgesloten in de gevangenis. Kort nadien pleegt hij er zelfmoord.

Eggert Reeder, de derde man in het driespan, vervult in het bezettingsbestuur de belangrijkste rol. Dit bestuur wordt gekenmerkt door drie strekkingen: de strekking tegen het regime, de radikale strekking pro en de gematigde strekking. Tot deze laatste groep behoort Reeder. Hij is lid van de nationaal-socialistische partij en heeft op de koop toe bij de SS de graad van Ehrenführer. Het doctrinair partijfanatisme is hem nochtans vreemd. Hij is een bekwaam, vlijtig, onkreukbaar ambtenaar en een realist. In tegenstelling met von Falkenhausen die van 1934 tot 1938 in China verbleef en de triomfantelijke opmars van het Nazisme slechts gedeeltelijk heeft beleefd, kent hij het partij- en staatsapparaat door en door. Hij heeft de evolutie van de openbare opinie en mentaliteit in Duitsland meegemaakt. Hij is zich bewust van de macht van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij, hij kent haar raderwerk en vertakkingen, hij weet waar de kernen en zenuwknopen liggen. Op handige wijze past hij de juiste tactiek toe om de slagen af te weren die voor von Falkenhausen bestemd zijn. Zijn oordeelkundig en realistisch optreden vermijdt al te ernstige conflicten met Berlijn.

Reeder en von Falkenhausen kunnen goed met mekaar opschieten en werken in de beste onderlinge verstandhouding. Maar in een paar aangelegenheden lopen hun zienswijzen uiteen. Volgens Reeder beweegt de generaal zich te veel in de hoogste Belgische kringen, in de milieus van het Hof en de adel, die alles bij mekaar een zeer gering gedeelte van de bevolking vertegenwoordigen. Reeder is van oordeel dat zijn chef in het society-leven al te loslippig is en zich te veel bloot geeft in zijn gesprekken, waardoor hij zelf zijn positie ondermijnt. Een ander punt van onenigheid is de hooghartige onverschilligheid waarmee von Falkenhausen de Vlamingen behandelt. De Militärbefehlshaber voelt zich niet allleen tot het Verre Oosten aangetrokken, hij heeft ook een uitgesproken voorliefde voor de Latijnse, inzonderheid voor de Franse cultuur. Hij kijkt met bewondering op naar Frankrijk, hij houdt van Parijs. Zoals hij zelf verklaart, kan niets hem zo verkwikken als een lange nacht in de Parijse kabaretten en nachtclubs.

Reeder daarentegen voert een bewuste Flamen-

1

2

3

(1) Het kasteel te Seneffe, waar von Falkenhausen eigenlijk leefde. (2) Von Falkenhausen en zijn vriendin prinses Ruspoli te Seneffe. Uitgelezen keuken... (3) ... en een goeie ouwe Bourgogne.

4

5

6

7

(4) Ook von Harbou (met pet) was een trouw bezoeker aan Seneffe. (5) Het begin van het einde voor de Militärbefehlshaber. Op 18 juli 1944 wordt uiteindelijk toch een Zivilverwaltung ingesteld. Op de voorgrond von Falkenhausen, die zijn politieke macht aan Grohé, gouwleider van Keulen (in het midden), en zijn militaire macht aan generaal Grase (rechts) moet overdragen. Grase zelf wordt na korte tijd als Wehrmachtbefehlshaber vervangen door Jungclaus, de Höherer SS- und Polizeiführer in België. (6) Het einde voor von Falkenhausen. Na de oorlog krijgt hij een proces in België. Hier woont hij, als getuige, het proces over de oorlogsmisdaden te Breendonk bij. (7) Eggert Reeder,

hoewel geboren in Holstein, had wat men het typische uitzicht van een Pruisisch ambtenaar zou kunnen noemen. Gedurende de gehele bezetting had hij de praktische leiding van het bezettingsapparaat.

politik en volgt aldus de instructies van Hitler: de Vlamingen zoveel mogelijk helpen, geen gunsten voor de Walen. Maar ook in deze politiek blijft de Militärverwaltungschef het middenpad bewandelen. Hij steunt alleen het V.N.V., vaak tegen de extremisten van de Devlag in. Von Falkenhausen laat Reeder de vrije hand in zijn Flamenpolitik. Zijn interesse gaat naar de problemen van orde en veiligheid, de bevoorrading, de tewerkstelling. Volgens de generaal heeft hij geen tijd voor de Vlaamse kwestie die hem overigens koud laat.

Ruim vier jaar zullen von Falkenhausen en zijn medewerkers in moeilijke omstandigheden in België werkzaam zijn. Naarmate de bezetting aansleept, stapelen de problemen zich op: permanente conflicten met de Belgische administratie, groeiend verzet van de bevolking, toenemende inmenging van de Duitse centrale diensten te Berlijn. Meer en meer komen afdelingen van de centrale rijks- of partijdiensten zich, met het akkoord van Hitler, in het bezet gebied vestigen. Zij voeren er een eigen beleid, negeren de Militärbefehlshaber, of werken hem tegen. Tegen deze diensten die als paddestoelen uit de grond rijzen en zich gedekt voelen door een sterkere autoriteit dan von Falkenhausen, kan hij zich niet verweren. De ene dienst houdt geen rekening met de andere en iedereen beweert te handelen in opdracht van Berlijn. Het systeem groeit uit tot de verticale versplintering van het bestuur, de methode van het hineinregieren: naast mekaar, door mekaar, tegen mekaar.

Toch zal het militair bestuur vier jaar aan het bewind blijven. Meer dan eens hangt zijn lot aan een zijden draadje. Hitlers voorliefde voor een Zivilverwaltung, waarin de partij en de SS het voor het zeggen hebben, is geen geheim. Ook Himmler blijft ageren en zijn invloed aanwenden om de militairen in de bezette gebieden uit het zadel te lichten. In Nederland en het groothertogdom Luxemburg haalt hij vlug zijn slag thuis. In België stuit hij op het taai verzet van von Falkenhausen en Reeder. Met alle middelen waarover zij beschikken, vechten beiden voor het behoud van de Militärverwaltung.

Het steekspel tussen de militairen te Brussel en de partijbonzen te Berlijn duurt vier jaar lang. Tot 18 juli 1944 kunnen de militairen het hoofd bieden aan de pogingen van de partij om hun positie te ondermijnen en hen uit het bestuur in België te verwijderen.

Aan de vooravond van de ineenstorting van het Duits leger wordt het militair bestuur vervangen door een burgerlijk bestuur met een Reichskommissar voor civiele zaken, bijgestaan door een Wehrmachtsbefehlshaber voor de bezettingstroepen en een Höherer SS- und Polizeiführer voor de politiediensten. De schone tijd van von Falkenhausen is voorbij. Enkele dagen na zijn ontslag wordt hij aangehouden, beschuldigd van medeplichtigheid in de samenzwering tegen Hitler. Gebrek aan bewijzen spaart hem het leven, maar bij blijft opgesloten. In zijn kerker kan hij met heimwee terugdenken aan de idyllische dagen van Seneffe en de verkwikkende nachten van Parijs.

De capitulatie van Duitsland maakt geen einde aan zijn lijdensweg. Gedurende vijf jaar wordt hij van het ene geallieerd gevangenkamp naar het andere gesleept. Tot hij van 25 september 1950 tot 27 januari 1951 voor de krijgsraad te Brussel terechtstaat. De akte van beschuldiging luidt: terechtstelling van gijzelaars, wegvoering van joden en uitvoering van decreten betreffende de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Hij wordt veroordeeld tot twaalf jaar dwangarbeid. Twee dagen na de uitspraak komt hij vrij. Wanneer hij bij zijn vrijlating naar de Duitse

grens wordt gevoerd, wendt hij zich in perfect Frans tot de journalisten met de woorden: ‘Ingrate Belgique, tu n'auras pas mes os.’ En om hen te overtuigen van zijn kennis van het Latijn, laat hij in het notitieboekje van één onder hen schrijven: ‘Belga ingrata, non possedibis ossa mea.’ Eggert Reeder van zijn kant aanvaardt onder de Zivilverwaltung in dienst te blijven als plaatsvervanger van rijkscommissaris Grohé. In april 1945 wordt hij in Duitsland door de geallieerden aangehouden. Na jarenlang voorarrest verschijnt hij samen met von Falkenhausen voor de krijgsraad te Brussel. Evenals zijn vroegere chef wordt hij tot twaalf jaar dwangarbeid veroordeeld en enkele dagen na de uitspraak in vrijheid gesteld.

5 / Secretarissen-generaal in ministergewaad

Einde mei 1940 vertoont België het beeld van een ontredderd land. In paniek zijn twee miljoen Belgen op de vlucht geslagen, de koning is krijgsgevangen, de regering naar het buitenland uitgeweken. Samen met de ministers zijn de meeste parlementsleden, zeven van de negen gouverneurs, talrijke arrondissementscommissarissen, burgemeesters, hoge ambtenaren, provincieraadsleden, leden van de bestendige deputaties en gemeenteraden vertrokken. Het politieapparaat werkt praktisch niet meer, er is een nijpend tekort aan geneesheren en leerkrachten en de meerderheid van de soldaten, die de achttiendaagse veldtocht hebben meegemaakt, bevindt zich in krijgsgevangenschap. De krijgsverrichtingen en gebrek aan personeel hebben het openbaar verkeer volledig ontredderd. Waar de stukabombardementen faalden, hebben de aftrekkende geallieerde legers talrijke bruggen opgeblazen. De telefoonnetten werken niet meer en vele centrales zijn vernield. Het economisch leven is lamgelegd en het aantal werklozen in schrikwekkende mate gestegen.

De ontwrichting van de administratieve en economische diensten brengt het land in een kritieke situatie. Vele gezinnen die in het land zijn gebleven of na een kortstondige vlucht naar hun haardstee zijn teruggekeerd, verkeren in geldnood. Wedden en lonen worden niet meer uitbetaald, pensioenen, renten en hulptoelagen niet meer uitgekeerd. Van 17 mei af heeft de Nationale Bank haar loketten gesloten. De geldreserves en het materieel voor het drukken van bankbiljetten zijn veiligheidshalve naar het buitenland gebracht. Het bestuur der postchecks heeft zijn werkzaamheden stopgezet en de meeste postbureaus openen hun deuren niet meer. De activiteiten van de Spaarkas zijn tot een minimum beperkt en slechts tot een bepaald bedrag kan geld afgehaald worden. Dezelfde restrictie wordt toegepast door de privé-banken, indien zij tenminste hun loketten voor het publiek openstellen. De geldvoorraad en de boekhouding van het Gemeentekrediet zijn naar het buitenland overgebracht en ook andere instellingen, zoals de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, hebben het land verlaten. Het vertrouwde raderwerk dat het gemeenschapsleven zo lang op gang heeft gehouden, is stilgevallen. En tot overmaat van ramp is de toestand op het gebied van de bevoorrading zeer precair.

Wegens de ontreddering van de administratieve diensten worden in vele steden comités van notabelen opgericht om te trachten voor de meest dringende problemen een oplossing te vinden. In Brabant wordt Maurice Janssen, advokaat bij het Hof van Beroep te Brussel, door de ter plaatse gebleven leden van de bestendige deputatie belast met de organisatie van een hulpdienst voor de provincie. Te Brussel zelf richt burgemeester Van de Meulebroeck met vertegenwoordigers van elke gemeente van de agglomeratie een bevoorradingscomité op en wordt alles in het werk gesteld om de water-, gas- en electriciteitsvoorziening te verzekeren.

De ergste noden worden gelenigd en geleidelijk krijgt het leven een normaler uitzicht. Dank zij de terugkeer van de meeste vluchtelingen en de vrijlating van een aantal krijgsgevangenen wordt het maatschappelijk leven weer op gang gebracht. Openbaar verkeer en telefoonnetten worden hersteld, de postdiensten hervatten hun activiteiten. Handelszaken openen één na één hun deuren, de bedrijven gaan weer aan het werk, de openbare instellingen en diensten worden opnieuw bevolkt. De

Belgen hebben zich aan de nieuwe situatie aangepast. Maar intussen heeft het openbaar leven een grondige gedaanteverandering ondergaan.

De oorlog 1914-1918 ligt nog vers in het geheugen van de bezetters en de bezetten. Zowel de Duitsers als de Belgen hebben de nodige lessen getrokken uit de ervaringen die tijdens het bezettingsregime van de Eerste Wereldoorlog werden opgedaan. In 1914-1918 werd het land rechtstreeks door Duitse soldaten-ambtenaren bestuurd. Dit systeem bood Duitsland de mogelijkheid in alle domeinen rechtstreeks in te grijpen, maar betekende terzelfdertijd de immobilisatie

van een enorm personeel. De bezetter wil in hetzelfde euvel niet hervallen. Zijn streven om eigen personeel zoveel mogelijk uit te sparen komt tegemoet aan de wensen van de Belgische autoriteiten die een ontmanteling van 's lands instellingen door de vijand willen verhinderen. Zij willen de belangen van het land zelf behartigen, het rechtstreeks ingrijpen van de bezetter tot een minimum beperken. Die bekommering gaf aanleiding tot het uitvaardigen van de wet van 10 mei 1940. Sedert jaren zorgvuldig voorbereid, wordt ze pas de dag zelf van de invasie door het parlement goedgekeurd.

De wet heeft betrekking op de overdracht van bevoegdheid in oorlogstijd. Artikel 5 ervan bepaalt: ‘Wanneer tengevolge van de militaire operaties een magistraat of een ambtenaar, een korps van magistraten of van ambtenaren, beroofd is van alle verkeer met de hogere overheid waarvan hij/het afhangt, of wanneer die overheid niet meer functioneert, oefent hij/het, binnen zijn beroepswerkzaamheden en in dringende gevallen, de hele bevoegdheid van bewuste overheid uit.’ Dank zij deze wet staat het Duits militair bestuur in 1940 in België niet voor een volledig administratief vacuüm zoals in 1914 het geval was. Voor de secretarissen-generaal, bij afwezigheid van de ministers de hoogste gezagdragers in het land, betekent artikel 5 dat zij tijdens de bezetting de bevoegdheid van de ministers kunnen uitoefenen. De kapitale vraag luidt: hoe ver reikt die bevoegdheid, hoe dient artikel 5 van de wet van 10 mei 1940 geïnterpreteerd te worden? Is de delegatie van machten beperkt tot zuiver administratieve aangelegenheden of beschikken de secretarissen-generaal ook over wetgevende bevoegdheid?

Gedurende twee weken buigt het comité van de secretarissen-generaal zich over deze belangrijke kwestie. Met het militair bestuur worden scherpe juridische discussies gevoerd. Eminente juristen en vooraanstaande personaliteiten worden geraadpleegd, zoals Hayoit de Termicourt, advokaat-generaal bij het Hof van Cassatie, Max-Leo Gerard, voorzitter van de Bank van Brussel, de oud-ministers Pholien en Devèze.

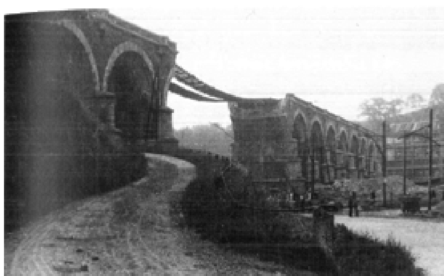
Aanvankelijk nemen de secretarissen-generaal een voorzichtig standpunt in. Zij aanvaarden slechts een restrictieve interpretatie van artikel 5 van de wet van 10 mei 1940. Dit blijkt tijdens het onderhoud dat Eggert Reeder op 5 juni met het comité van de secretarissen-generaal heeft. In de toespraak die de Militärverwaltungschef tot het comité houdt, zegt hij onder meer: ‘De militaire bevelhebber is bereid de Belgische administratie met de grootste autonomie te laten werken in de hoop dat zij het vertrouwen, dat hij in haar loyauteit stelt, zal rechtvaardigen. Het spreekt vanzelf dat van de Belgische administratie geen maatregelen zullen geëist worden die haar gevoelens zouden kwetsen.’

Delmer, secretaris-generaal van Openbare Werken, die als oudste lid het comité voorzit, vertolkt in zijn antwoord op ondubbelzinnige wijze de opvatting van zijn collega's over hun bevoegdheid: ‘De secretarissen-generaal werden door de Belgische regering gelast het land te besturen in het belang van de bevolking. Zij besturen het land door de Belgische wetten en reglementen toe te passen in overeenstemming met de Conventie van Den Haag.’

De secretarissen-generaal zijn dus van oordeel dat hun bevoegdheid niet verder reikt dan het treffen, ieder binnen zijn ressort, van ministeriële besluiten ter uitvoering van de vigerende Belgische wetten. Van wetgevende bevoegdheid is er bijgevolg geen sprake. Deze zienswijze strookt niet met de wens van de bezetter. Hij verlangt een Belgische administratie die over de nodige middelen beschikt om het land te

besturen, d.w.z. een administratie die ook wetgevende bevoegdheid heeft. De Duitsers zullen deze administratie leiden en controleren maar, omwille van personeelsbesparing, wensen zij geen eigen administratie op de been te brengen. Reeder zet de secretarissen-generaal onder druk. Verlangen zij in functie te blijven, dan moeten zij bewijzen dat met hen kan gewerkt worden. Indien zij bij hun enge interpretatie van de wet van 10 mei 1940 blijven, zal hij de feitelijke wetgevende macht, die de bezetter krachtens de Conventie van Den Haag van 18 oktober 1907 bezit, aan hen delegeren.

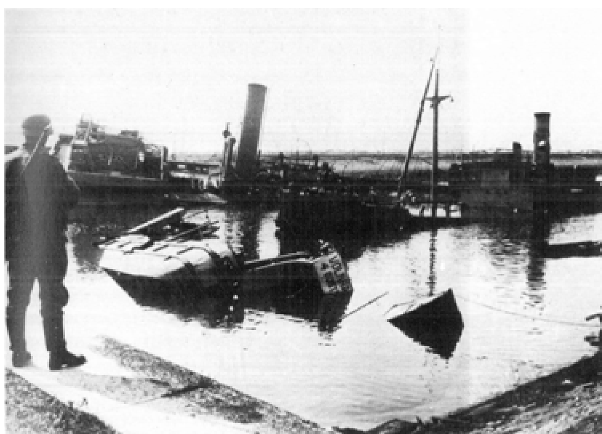
De secretarissen-generaal zwichten. Niet alleen onder Duitse druk, ook om politieke redenen besluiten zij hun vroeger ingenomen standpunt radicaal te herzien. Evenals de meeste Belgen, zijn zij er op dit tijdstip van overtuigd dat Duitsland de oorlog gewonnen heeft. Voor België moet gered worden wat te redden valt. Liever dan de delegatie van machten uit de hand van de bezetter te ontvangen, aanvaarden zij een ruime in-

1

2

3

Gemeente BOOM

BEKENDMAKING

De Burgemeester der gemeente maakt het publiek er opmerkzaam dat ieder persoon die, naar aanleiding van de oorlogsgebeurtenissen, zonder de toestemming van den eigenaar of zijn rechthebbenden, *in het bezit gekomen is van een zaak die aan een ander toebehoort*, schuldig is, indien hij daarvan niet onmiddellijk bij de plaatselijke overheid aangifte doet, aan bedrieglijk verbergen.

Aan de rechterlijke overheden werden onderrichtingen gegeven om die feiten, voor dewelke straffen zijn voorzien die kunnen gaan tot twee jaar gevangenisstraf en geldboete van 8.500 frank, voor de correctioneele rechtbank te vervolgen.

Boom, 9 Juli 1940.

DE BURGEMEESTER.
FR. HOLSTERS.

4

STAD BRUSSEL

AAN MIJNE MEDEBURGERS

Ik verzoek U mij uwe hulp te verleenen tot het onmiddelijk hernemen der handelszaken.

Ik hoop, bijgevolg, dat de magazijnen, tooneelzalen en kinema's alsook alle andere handels- en nijverheidsinrichtingen hunne deuren zoo haast mogelijk zullen openen, met een maximum van werkend personeel.

Brussel, 20 Mei 1940.

De Burgemeester,
F. J. VANDE MEULEBROECK.

5

6

(1) Zoals hier te Verviers werden overal in het land bruggen vernield... (2) ...wegen gestremd... (3) ...en havens versperd (Zeebrugge). (4) In die chaotische atmosfeer werd er 'natuurlijk' ook geplunderd, zodat de burgemeesters genoodzaakt waren sommige wetten opnieuw ter kennis van de bevolking te brengen, zoals deze aanplakbrief van Boom het doet.

(5) Zelfs voor er een einde kwam aan de oorlogsverrichtingen op 28 mei 1940, werden maatregelen genomen om het 'gewone leven' te hervatten. Vande Meulebroeck, burgemeester van Brussel, zag het zo... (6) ...nadat hij met secretaris-generaal Delhaye de overgave van Brussel aan de Duitsers had geregeld.

7

8

9

10

(7) Max-Léo Gérard (zittend), in gezelschap van Albert de Vleeschauwer (rechts), toen ze nog samen minister waren in 1938.

(8) De wijzigingen bij de secretarissen-generaal brachten nieuwe gezichten naar voor. Secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken (sinds 1941) Romsée (midden) bezoekt, samen met de leider van de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen Van Thillo (rechts), de dijkwerken te Zandvliet. (9) Victor Leemans (met gekruiste armen), secretaris-generaal voor economische Zaken, tijdens een officiële plechtigheid naast Eggert Reeder. (10) Emile De Winter, al voor de oorlog secretaris-generaal voor Landbouw, was tijdens de bezetting dé sleutelfiguur voor de voedselproblemen. Hier bezoekt hij een tentoonstelling van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie.

terpretatie van de wet van 10 mei, waardoor zij ook wetgevende bevoegdheid bekomen.

Op 10 juni 1940 sluit het comité der secretarissen-generaal met de Militärverwaltung een overeenkomst over volgende punten:

1. De secretarissen-generaal erkennen dat de verordeningen, door de militaire bevelhebber krachtens de Conventie van Den Haag uitgevaardigd, als Belgische wetten moeten toegepast worden.
2. Na grondig onderzoek van de wet van 10 mei 1940, aanvaarden de secretarissen-generaal dat zij het recht hebben, op grond van artikel 5 van deze wet, besluiten te treffen die kracht van wet hebben. Deze besluiten worden door iédere secretaris-generaal, binnen zijn ressort en in dringende gevallen, getroffen. In aangelegenheden die onder de bevoegdheid van meer dan één departement vallen, zullen de secretarissen-generaal een gezamenlijk besluit treffen.
3. Besluiten die betrekking hebben op zuiver politieke of militaire kwesties, vallen buiten de bevoegdheid van de secretarissen-generaal. Een zuiver politieke kwestie is bijvoorbeeld een wijziging van de wetten op het taalgebruik, een zuiver militaire het opnieuw in werking stellen van de nationale wapenfabriek te Herstal. In deze gevallen zal de Militärverwaltung zelf, onder haar verantwoordelijkheid, besluiten moeten treffen en doen uitvoeren.
4. Alle wettelijke voorschriften moeten, vóór hun bekendmaking, aan de Militärverwaltungschef worden voorgelegd. Oppert hij bezwaar, dan wordt de publikatie uitgesteld.

Gedurende vier jaar zullen de secretarissen-generaal in moeilijke en ondankbare omstandigheden werken. Met de bezetter hebben zij het voortdurend aan de stok. Onenigheden met de Militärverwaltung zijn dagelijkse kost. Een hoge dunk van de Belgische administratie heeft Reeder nu eenmaal niet. Volgens de Militärverwaltungschef is ze niet opgewassen tegen de taak die de oorlogsomstandigheden haar opleggen.

Door de bezetter niet naar waarde geschat en gewantrouwd, hebben de secretarissen-generaal het ook bij een groot deel van de bevolking verkorven. Degenen die de weg van de collaboratie zijn opgegaan, oordelen dat de secretarissen-generaal te Belgisch gekleurd zijn en de Nieuwe Orde niet genoeg zijn toegedaan. Anderen verwijten hen daarentegen onderdanige uitvoerders te zijn van de bevelen van de Duitsers. Slechts een minderheid, die hoofdzakelijk uit de intellectuele milieus komt, heeft begrip voor de delicate positie waarin de secretarissen-generaal zich bevinden. Ze is ervan overtuigd dat het merendeel van deze hoge ambtenaren, ondanks de moeilijke situatie waarvoor zij geplaatst zijn, zich ten volle inzetten om de belangen van het land en de bevolking zo goed mogelijk te behartigen.

Met uitzondering van de eerste maanden, telt het comité voor de ganse duur van de bezetting tien effectieve of waarnemende secretarissen-generaal. Zij hebben de leiding over volgende departementen: Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid: J. Vossen; Justitie: A. Ernst de Bunswyck; Financiën: O. Plisnier; Landbouw en Bevoorrading: E. De Winter; Economische Zaken en Middenstand: V. Leemans; Arbeid en Sociale Voorzorg: C. Verwilghen; Onderwijs: M. Nyns; Openbare Werken: A. Delmer; Verkeer: Castiau; Koloniën: E. De Jonghe. Als gevolg van de

oorlogsomstandigheden functioneren Landsverdediging en Buitenlandse Zaken niet meer.

Tweemaal ondergaat de samenstelling van het comité een gevoelige wijziging. Op aandringen van Reeder worden in augustus 1940 drie secretarissen-generaal uit hun ambt verwijderd: Mathieu (Volksgezondheid), Delhaye (Bevoorrading) en Snoy (Economische Zaken). Bevoorrading wordt bij Landbouw gevoegd, Volksgezondheid bij Binnenlandse Zaken en Snoy wordt vervangen door Victor Leemans. Deze benoeming lokt een eerste krachtmeting uit tussen de bezetter en het comité van de secretarissen-generaal van wie de meerderheid tegen de kandidatuur van Leemans gekant is.

Theoretisch is de benoeming van een secretaris-generaal een interne Belgische aangelegenheid. Alleen de aftredende secretaris-generaal is bevoegd zijn opvolger te benoemen, maar volgens de regel wordt niemand benoemd die niet vooraf door het comité is aanvaard. En het is ook vanzelfsprekend dat niemand een kans heeft secretaris-generaal te worden zonder de voorafgaande toestemming van Reeder. In de praktijk heeft hij het eerste en het laatste woord. Ofwel dringt hij zijn kandidaat op, zoals in het geval Leemans, ofwel stelt hij zolang zijn veto tot het comité zich akkoord verklaart met de kandidaat

door de Militärverwaltungschef gewenst. Dit zal het geval zijn voor de benoeming van Gerard Romsée.

In 1941 wordt de samenstelling van het comité nog grondiger gewijzigd. Vijf invloedrijke secretarissen-generaal verdwijnen: Delmer (Openbare Werken), Castiau (Verkeer), De Jonghe (Koloniën,), Ernst de Bunswyck (Justitie), Vossen (Binnenlandse Zaken). In april 1941 treden vijf nieuwe secretarissen-generaal in functie: Romsée voor Binnenlandse Zaken, Schuind voor Justitie, Claeys voor Verkeer, Van Hecke voor Koloniën, De Cock voor Openbare Werken.

De belangrijkste verandering die zich nadien nog voordoet, is het heengaan van Verwilghen die in maart 1942 vrijwillig ontslag neemt, en van Schuind die in september 1943 door de bezetter tot ontslag gedwongen wordt. Schuind wordt vervangen door de Foy, directeur-generaal van de Belgische Veiligheid, terwijl de weinig benijdenswaardige post aan het hoofd van het departement van Arbeid en Sociale Voorzorg achtereenvolgens door vijf directeurs-generaal wordt waargenomen. Het zijn: De Voghel, Vervaeck, Bisqueret, Olbrechts en Nys.

6 / De administratieve zuivering

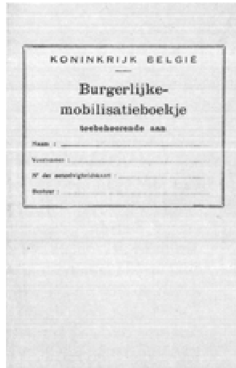
Van Belgische noch van Duitse zijde is men gesteld op een terugkeer van het bezettingsregime 1914-1918. De Duitsers wensen hun militair bestuur met een minimum aan eigen personeel uit te bouwen. Daarom is het noodzakelijk dat de Belgische administratie van de top tot de laagste niveaus in functie blijft. Op dit gebied lopen de belangen van de bezetter parallel met deze van de Belgen die het bestuur in eigen handen willen houden.

Deze bekommering heeft al jaren vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog de regering en het parlement beziggehouden. Hoe sterk de bezorgdheid was om, in geval van bezetting, het land door de Belgen zelf te laten besturen, blijkt uit de wet van 5 maart 1935, de wet Bovesse, genoemd naar de toenmalige liberale minister. Deze wet legt de magistraten, notarissen, burgemeesters, schepenen en alle gemeente-, provincie- en rijksambtenaren de verplichting op, in geval van oorlog, ter plaatse te blijven, tenzij hun mobilisatieboekje uitdrukkelijk het tegengestelde zou bepalen.

Bij Koninklijk Besluit van 17 maart 1936 werd iedere titularis van een openbare dienst of ambt van dergelijk mobilisatieboekje voorzien. Onder het hoofdstuk ‘Gedrag tegenover de vijand’ schrijft dit boekje voor: ‘Zij die bevel hebben gekregen, ondanks de bezetting, op hun post te blijven, bepalen hun houding overeenkomstig artikelen 42 tot 56 van het reglement dat als bijlage bij de Conventie van Den Haag is gevoegd. Indien de bezetter het vereist, mogen zij schriftelijk en uitdrukkelijk de verbintenis aangaan hun ambt nauwgezet en trouw te blijven uitoefenen en niets te doen en alles te laten dat schadelijk zou kunnen zijn voor het vijandelijk bestuur in het bezette gedeelte van het Belgisch grondgebied.’ Ter bekrachtiging van de opgelegde instructies bepaalt de wet Bovesse dat sancties kunnen getroffen worden tegen degenen die zonder uitdrukkelijk bevel hun post verlaten hebben.

Maar al deze voorzorgen hebben weinig of geen uitwerking. Vele ambtenaren storen zich niet aan de verplichting ter plaatse te blijven, de eventuele tuchtmaatregelen schrikken hen niet af. Met duizenden nemen zij in mei 1940 de wijk. Sommigen vluchten omdat zij het geraadzaam oordelen zich wegens hun openlijke antifascistische houding in het verleden in veiligheid te stellen, de meesten

worden door de algemene paniek meegesleurd. De gevolgen blijven niet uit. Bij hun terugkeer moeten zij verschijnen voor

KONINKRIJK BELGIË

Burgerlijke-
mobilisatieboekje

1

Verordnungsblatt

des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich

für

die besetzten Gebiete

Belgiens, Luxemburgs und Nordfrankreichs, herausgegeben vom Militärbefehlshaber (Militärverwaltungschef)

Erscheint nach Bedarf		Einzelpreis : 20 Rpf.
8. Ausgabe	ABDRUCK — auch auszugsweise — VERBOTEN Ausnahmen genehmigt der Militärverwaltungschef	Den 25. Juli 1940

INHALT:

1.

Verordnung über die Ausübung öffentlicher Tätigkeit in Belgien vom 18. Juli 1940

Der Militärbefehlshaber in Belgien
und Nordfrankreich.

2

3

4

5

(1) Het Burgerlijke-mobilisatieboekje. (2) De verordening van 18 juli 1940. De bezetter bepaalt wie het gezag in handen mag houden. (3) De taalkundige Jan Grauls werd tijdens de bezetting achtereenvolgens gouverneur a.i. van Antwerpen en burgemeester van Groot-Brussel.
(4) Baron A. Gillès de Pélichy (x) werd midden 1943 tot gouverneur van Brabant aangesteld. Hier tijdens een academische zitting met E.H.C. Verschaeve. (5) V.N.V.-senator Lyssens (links) werd de opvolger van Romsée als gouverneur van Limburg. Samen met Prof. Muls, directeur-generaal voor Schone Kunsten, tijdens de opening van een tentoonstelling over Van Eyck in Maaseik in augustus 1941.

de speciale commissies die hij besluit van 13 juli 1940 door de secretarissen-generaal worden opgericht. De sancties die kunnen getroffen worden zijn: schorsing, ontslag, afzetting.

De wet Bovesse speelt in de kaart van de Duitsers, ze is voor de bezetter een welgekomen gelegenheid om de Belgische administratie te zuiveren van personen die hen vijandig gezind zijn. Op 18 juli vaardigen zij de verordening uit betreffende de uitoefening van een openbare bedrijvigheid. Deze verordening die een aanvulling van en een controle op de Belgische tuchtmaatregelen betekent, is een doeltreffend wapen in de handen van de bezetter. Het geeft hem de mogelijkheid ambtenaren, die hun post verlaten hebben maar krachtens een beslissing van de Belgische commissies voor onderzoek weer in dienst mogen treden, toch uit de administratie te verwijderen. In artikel 2 van de verordening wordt immers bepaald dat alle personen die een openbare bedrijvigheid uitoefenen en tengevolge van de oorlogsomstandigheden het land verlaten hebben, slechts mits uitdrukkelijke toestemming van de militaire bevelhebber opnieuw in functie mogen treden. Artikel 3 van de verordening gaat nog een stuk verder. De militaire bevelhebber behoudt zich het recht voor personen, die niet onder toepassing van artikel 2 vallen d.w.z. die het land niet verlaten hebben, de uitoefening van een openbare bedrijvigheid te verbieden.

Dank zij deze verordening kan het militair bestuur dus zelf optreden tegen degenen die de Duitsers niet gunstig gezind zijn. De bezetter haalt psychologisch voordeel uit de situatie. De uitschakeling van minder betrouwbare en weerspannige elementen van wie de meesten gevlucht waren, wordt gunstig onthaald bij een groot gedeelte van de bevolking die in haar ontgoocheling en ontreddering scherp reageert tegen degenen die hun post verlaten hebben.

Samen met de centrale administratie worden de provinciale en gemeentelijke besturen gezuiverd. Zeven gouverneurs hebben het land verlaten en ongeveer de helft van de 34 arrondissementscommissarissen heeft hun voorbeeld gevolgd. Strikt genomen kan hen niets aangewreven worden, want op deze ambtenaren is de wet Bovesse niet toepasselijk. Als vertegenwoordigers van het centraal gezag waren zij verplicht hun ambt neer te leggen zodra de vijand naderde. Het stond hen vrij als particulier in het land te blijven of naar het buitenland uit te wijken.

Van de vijandige stemming in de openbare opinie tegen de Belgische autoriteiten die de vlucht hebben genomen, maakt de bezetter dankbaar gebruik om de verordening van 18 juli ook op de gouverneurs en arrondissementscommissarissen toe te passen. Acht van de negen gouverneurs worden uit hun ambt verwijderd, de zeven die naar Frankrijk zijn gevlucht alsook Van den Boogaerde, gouverneur van Oost-Vlaanderen, die in het land gebleven is maar in de ogen van de bezetter geen genade vindt. De enige die opnieuw zijn ambt mag opnemen, is baron Houtart, gouverneur van Brabant.

J. Vossen, secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, die de nieuwe benoemingen moet doen, onderhandelt met Reeder. Deze eist een meerderheid van vijf gouverneurs die de Nieuwe Orde genegen zijn. Hij stelt drie V.N.V.-ers en twee Rexisten voor. De eis is voor Vossen onaanvaardbaar. Na moeizame besprekingen wordt een compromis bereikt. In het Vlaamse land worden twee V.N.V. -ers benoemd. Michel Bulckaert, advokaat en lid van de bestendige deputatie, wordt gouverneur van West-Vlaanderen, Gerard Romsée, advokaat en V.N.V.-volks-vertegenwoordiger, gouverneur van Limburg. In Wallonië wordt een Rexist, ingenieur Albert Leroy, tot gouverneur van Henegouwen aangesteld. Voor de overige provinciën benoemt Vossen

meer Belgicistisch getinte personen: Jozef Devos, arrondissementscommissaris voor Gent-Eeklo, in Oost-Vlaanderen; Jan Grauls, bekend Vlaams taalkundige en directeur bij het ministerie van Onderwijs, in Antwerpen; Georges Doyen, arrondissementscommissaris voor Borgworm, in Luik; G. Devos, advokaat, in Namen; baron René Greindl, ingenieur en arrondissementscommissaris voor Bastenaken, in Luxemburg.

De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken geeft er zich rekenschap van dat vaste benoemingen van gouverneurs in strijd zouden zijn met artikel 2, b van de wet van 10 mei 1940 waarbij de overdracht van bevoegdheden van de provinciale organen in oorlogstijd geregeld wordt. Daarom worden de gouverneurs tijdens de bezetting ad interim aangesteld.

Voor de arrondissementscommissarissen- is de situatie identiek. Diegenen die de wijk hebben

genomen, worden ad interim vervangen, gedeeltelijk door kandidaten van het V.N.V. en Rex, gedeeltelijk door Belgicisten.

Naarmate de bezetting aansleept, ruimen een aantal Belgisch gezinde gouverneurs en arrondissementscommissarissen de plaats voor meer uitgesproken voorstanders van het nieuwe regime. Hun ontslag wordt soms opgedrongen, soms moedwillig door hen zelf uitgelokt. In april 1941 wordt Romsée secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken en als gouverneur van Limburg opgevolgd door V.N.V.-senator Jozef Lysens. Einde maart 1942 worden G. Doyen en G. Devos uit hun ambt. ontslagen en respectievelijk vervangen door G. Petit, een Rexist, en prins Emmanuel de Croÿ, niet partijgebonden maar bekend om zijn Verdinasosympathieën. Wanneer J. Grauls in september 1942 burgemeester van Groot-Brussel wordt, volgt Frans Wildiers, advokaat en V.N.V -ër, hem als gouverneur van Antwerpen op. Op 1 maart 1943 wordt baron Houtart definitief in disponibiliteit gesteld. Na een overgangsperiode tijdens welke eerst M. Croonenberghs, kabinetschef van Romsée, en vervolgens F. Wildiers voorlopig de functie waarnemen, wordt de Rexist baron A. Gillès de Pélichy gouverneur van Brabant. Begin april 1943 wordt J. Devos als gouverneur van Oost-Vlaanderen aan de dijk gezet en vervangen door V.N.V.-volksvertegenwoordiger A. Verstraeten. Tenslotte moet op 1 december 1943 baron Greindl in Luxemburg de plaats ruimen voor de Rexist J.A. Dewez.

In tegenstelling met de provincieraden, waarvan de activiteiten onmiddellijk na de invasie door de Duitsers geschorst worden, blijven de bestendige deputaties gedurende de ganse oorlog functioneren. Maar ook zij komen geregeld in botsing met de bezetter. Sommige deputaties weigeren eenvoudig over te gaan tot de vervanging van ontbrekende leden die van de Duitsers verbod gekregen hebben nog verder te zetelen. Hierdoor ontstaan onmogelijke situaties. Op een bepaald ogenblik kan de deputatie van Brabant geen beslissing meer nemen, omdat er steeds staking van stemmen is. De toestand wordt zo gespannen dat Romsée genoodzaakt is artikel 104 van de provinciewet, waarbij de stemming in de bestendige deputatie geregeld wordt, voor de duur van de oorlog te wijzigen.

7 / Burgemeesters en schepenen zonder gemeenteraad

De paniek die de bevolking bij de inval van de Duitsers heeft aangegrepen, is ook naar de burgemeesters overgewaaid. Ongeveer een derde van de Belgische burgervaders is op de vlucht geslagen. Vele schepenen en gemeentebedienden zijn in hun spoor gevolgd. Dringende maatregelen blijken noodzakelijk om orde te scheppen in de chaos die in de gemeenten heerst. Advokaat Maurice Janssen, door de bestendige deputatie van Brabant al belast met de oprichting van een hulpdienst voor de provincie, heeft terzelfdertijd tot opdracht de gemeentebesturen opnieuw te organiseren. Hij stelt niet minder dan 113 personen aan die voorlopig als burgemeester dienst zullen doen, onder meer te Leuven, Tienen, Diest en Aarschot. De dag na de capitulatie roept secretaris-generaal Vossen van zijn kant vertegenwoordigers van provinciën en gemeenten bijeen om hen dezelfde opdracht toe te vertrouwen.

Overal in het land komen comités van notabelen tot stand. Het schepencollege van Antwerpen benoemt gemeenteraadsleden tot schepenen om de ontbrekende schepenen te vervangen. Het stelt Delwaide aan tot waarnemend burgemeester ter vervanging van Kamiel Huysmans die naar het buitenland is uitgeweken. In plaatsen

waar helemaal geen schepencollege meer is, worden de comités van notabelen verplicht maatregelen te treffen die feitelijk tot de be-

voegdheid van het gemeentebestuur behoren. Achteraf zal de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken bij besluit van 25 september 1941 deze maatregelen legaliseren.

De gemeenten worden geconfronteerd met twee grote problemen: de bevoorrading en de financiën. De krijgsverrichtingen hebben de ravitaillering in de war gestuurd, het verkeer is ontredderd, voedselstocks zijn door de aftrekkende legers meegenomen of vernield. Tijdens de eerste oorlogsweken zijn de gemeenten genoodzaakt voor zichzelf in te staan. Te Brussel richt Van de Meulebroeck een ravitailleringscomité op met vertegenwoordigers van molenaars en bakkers. Soortgelijke comités komen ook in andere steden tot stand. Op enkele plaatsen worden winkels opengebroken om de lokale bevolking te bevoorraden. Tijdens de verdere duur van de bezetting zal de distributie van rantsoeneringskaarten en -zegels tot de belangrijkste opdrachten van de gemeentebesturen behoren.

Een ander probleem is dit van de financiën. Samen met de burgemeesters en het gemeentepersoneel is in vele gevallen de gemeentekas verdwenen. Daar ook de Nationale Bank en andere financiële instellingen het land verlaten hebben, zijn voor de gemeenten geen fondsen meer voorhanden om hun ter plaatse gebleven personeel te betalen en hun andere verplichtingen na te leven. Een voorlopige oplossing is de oprichting van een Nationale Vereniging voor Steun. Dank zij fondsen ontleend aan de Spaarkas en de banken, in de eerste plaats aan de Société Générale en de Bank van Brussel, kan de Vereniging aan de meest dringende behoeften van de gemeenten tegemoet komen. Tot einde 1940 worden door de gemeenten belangrijke voorschotten gevraagd. In 1941 verbetert de financiële toestand van de gemeenten omdat zij van dat ogenblik af voordeel kunnen halen uit de verhoging van de belastingen op de inkomens.

Talrijke burgemeesters die gevlucht zijn, vallen onder de administratieve bijl. Op het departement van Binnenlandse Zaken is een commissie van advies opgericht, belast met het onderzoek van de dossiers van de burgemeesters die hun post verlaten hebben. De commissie is samengesteld uit J. Simon, raadsheer bij het Hof van Beroep te Brussel, advokaat M. Janssen en G. Van den Bulcke, hoofdinspecteur bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Op grond van hun adviezen neemt secretaris-generaal Vossen de passende maatregelen: ontslag, ambtsontheffing of schorsing voor bepaalde duur. Wanneer de opgelegde sanctie voor de bezetter te mild lijkt, treedt hij zelf op, zoals in het geval Machtens, burgemeester van St.-Jans-Molenbeek. Door de commissie van advies is een schorsing van een maand voorgesteld, maar na tussenkomst van het militair bestuur wordt hij uit zijn ambt ontheven. Andermaal voelt de bezetter zich gerugsteund door de openbare opinie die zich niet mals toont voor de gevluchte burgemeesters, vooral niet wanneer ook de gemeentekas verdwenen is.

In de nieuwe regionale politiek, door de bezettende overheid geïnspireerd, komen twee tendensen sterk naar voren: een groter gezag van de burgemeester en een strengere controle door de staat. Die eerste tendens tekent zich al af in een besluit van 31 december 1940, waardoor de burgemeesters voortaan buiten de gemeenteraad mogen verkozen worden. Een ander besluit, in februari 1941 uitgevaardigd, impliceert een aanzienlijke versterking van het gezag van de burgemeester. Het bepaalt dat voor de duur van de oorlog de beslissingen, door de burgemeester zonder toestemming van de gemeenteraad in bijzondere gevallen genomen, achteraf niet meer aan de raad moeten voorgelegd worden.

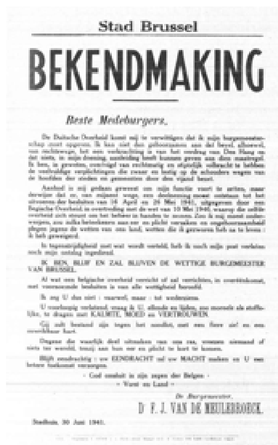
Hetzelfde besluit verscherpt de controle door de staat. Bijzondere commissarissen kunnen naar de gemeenten gezonden worden, terwijl tegen plichtverzuimende burgemeesters en ambtenaren disciplinaire maatregelen kunnen getroffen worden, zoals waarschuwing, berisping, geldboeten. Tegelijk wordt door de oprichting van een commissariaat-generaal voor de provincie- en gemeentefinanciën een betere controle op deze financiën beoogd. Tenslotte legt Reeder in april 1941 de gemeenteraden verbod op nog verder te vergaderen. Voor de Duitsers zijn de gemeenteraden, met het parlement en de provincieraden, slechts de uitwassen van het decadent parlementair regime.

De verordening betreffende de ambtenaren die hun post verlaten hebben, hoe elastisch ze ook geïnterpreteerd wordt, reikt voor de bezetter niet ver genoeg. Ze blijkt onvoldoende efficiënt te zijn om de kern en de vertakkingen van de Belgische administratie te zuiveren zoals het militair bestuur het verlangt. De verordening is te omslach-

DE GREEP NAAR DE MACHT
STANDPUNTEN VAN HET V. N. V.
TEN OVERSTAAN VAN
VRAAGSTUKKEN VAN DEZEN TIJD
1

2

3

Stad Brussel

BEKENDMAKING

Beste Medeburgers,

IK BEN, BLIJF EN ZAL BLIJVEN DE WETTIGE BURGEMEESTER VAN BRUSSEL.

De Burgemeester,
Dr F. J. VAN DE MEULEBROECK.

Stadhuis, 30 Juni 1941.

4

5

6

(1) Deze brochure met de sprekende titel illustreert de houding van het V.N.V. tegenover de gemeenteproblemen, waarbij het accent ligt op het leiderbeginsel, belichaamd in het ambt van burgemeester-ambtenaar. (2) Leo Delwaide, dienstdoend burgemeester van Antwerpen, overhandigt Reeder een map met etsen van Rubens tijdens de Rubensherdenking van 16 en 17 november 1940.
(3) Leo Delwaide werd op het einde van 1940 tot effectief burgemeester benoemd.
(4) Met zijn ontslag publiek te maken, maakte burgemeester Van de Meulebroeck van Brussel het de secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken zeer moeilijk.
(5) Burgemeester Van de Meulebroeck (hoed in de hand en sigaar) opent in 1941 een tentoonstelling over brandstoffen te Brussel. (6) In juni 1942 wordt eenzelfde tentoonstelling geopend door Coelst, schepen en dienstdoend burgemeester na de aanhouding van Van de Meulebroeck.

tig en alleen op individuele gevallen toepasselijk. De Duitsers wensen een nieuw, jong en dynamisch kader met zin voor initiatief en Schwung. In die geest komt de verordening van 7 maart 1941 tot stand, de zogenoemde Überalterungsverordnung. In principe moeten alle rijks-, provincie- en gemeenteambtenaren, burgemeesters en schepenen inbegrepen, hun functie verlaten, wanneer zij de leeftijd van zestig jaar bereikt hebben. Achtergrond van deze maatregel is de groeiende weerspannigheid die de Militärverwaltung in het comité van de secretarissen-generaal ondervindt. Drie invloedrijke en weerspannige secretarissen-generaal zijn Delmer, Castiau en De Jonghe. Alle drie zijn de zestig voorbij. Zij kunnen gaan.

Hoewel uitzonderingen zijn toegestaan, worden een aantal burgemeesters en schepenen de laan uitgestuurd. In de meeste gevallen moeten zij de plaats ruimen voor V.N.V.-ers en Rexisten. Romsée die intussen secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is geworden, wil in het kader van de verouderingsverordening ontslag verlenen aan de oudste schepenen van de stad Brussel. Hij hoopt dat Van de Meulebroeck die onder de verordening valt maar in dienst mag blijven, akkoord zal gaan met het ontslag van de betrokkene schepenen. Maar hij misrekent zich. De burgemeester verzet zich heftig tegen het ontslag en verkondigt openlijk dat hij niets wil te maken hebben met de nieuwe schepenen. Daarop wordt hem door de bezetter verbod opgelegd zijn ambt nog verder uit te oefenen.

Op 29 juni 1941 verschijnen op de muren van Brussel aanplakbrieven met een boodschap van Van de Meulebroeck aan de bevolking van de hoofdstad: ‘Men heeft mij voorgesteld mijn ambt verder waar te nemen maar in dusdanige voorwaarden dat zij van mijnentwege een medewerking veronderstellen bij de uitvoering van besluiten uitgevaardigd door een Belgische autoriteit in strijd met de wet van 10 mei 1940 waarop deze autoriteit zich beroept bij de uitoefening van haar gezag. Indien ik mij onderwerp, zou ik eer en plicht met de voeten treden. Ik zou één der fundamentele wetten van ons land overtreden. Aan die wetten heb ik gehoorzaamheid gezworen. Ik heb dus geweigerd. In tegenstelling met wat men zegt, heb ik mijn post niet verlaten en heb ik mijn ontslag niet aangeboden. Ik ben, ik blijf en ik zal blijven de enige wettige burgemeester van Brussel.’

Van de Meulebroeck wordt de dag nadien aangehouden, krijgt een gevangenisstraf van twee maanden, een geldboete van 10.000 Duitse mark en wordt na zijn vrijlating naar een dorpje in West-Vlaanderen verbannen.

Zuivering van de administratieve kaders, versterking van het gezag van de burgemeester, scherpere staatscontrole op de gemeenten, maar tegelijk een streven naar de instelling van de functie van burgemeester-ambtenaar. Deze tendens manifesteert zich in twee besluiten: het besluit van 28 mei 1941 waarbij de bevoegdheid van de gemeenteraden op de colleges van burgemeester en schepenen wordt overgedragen en het besluit van 27 augustus van hetzelfde jaar waarbij aan de burgemeesters een vergoeding wordt toegekend van 12.000 tot 100.000 fr. naar gelang van het aantal inwoners en voor een acht uren tellende werkdag.

Het streven om in de gemeenten burgemeesters-ambtenaren aan te stellen wordt scherp veroordeeld door een groot deel van de publieke opinie die het beschouwt als een nieuwe ingreep van de Duitsers om de traditionele instellingen van het land te onttakelen. Het wordt daarentegen toegejuicht door de Nieuwe-Ordebewegingen omdat in hun ogen aldus de weg zal geëffend worden om definitief af te rekenen met het electoralisme en de partijpolitiek.

8 / Het cenakel van notabelen

Wanneer de Duitsers België bezetten, prenten zij het de bevolking klaar en duidelijk in het hoofd: in het land moeten orde en rust heersen, de veiligheid van hun troepen mag niet in het gedrang komen. Deze onverbiddelijke eis primeert de andere bekommeringen van de nieuwe meesters, maar de sodaal-economische situatie van het land laat hen evenmin onberoerd. Zij wensen dat het economisch leven zo spoedig mogelijk weer op gang wordt gebracht en in dienst gesteld van de Duitse oorlogvoering. In dit perspectief vaardigen zij op 10 mei al verordeningen uit. Stakingen en lock-outs worden verboden, prijzen en lonen gestabiliseerd. De bezetter maakt de inventaris op van de beschikbare stocks, grondstoffen en produktiemiddelen. Het economisch potentieel is vrijwel intact gebleven, maar leiders en personeel zijn gevlucht. Het transport is verlamd, de grondstoffen kunnen niet naar de fabrieken gebracht en de produkten niet geleverd worden. Het resultaat van deze ontreddering is een half miljoen werklozen.

In de ogen van de Duitsers is het Belgisch stelsel van maatschappelijke zekerheid gebrekkig en verouderd. De openbare onderstand verschilt van gemeente tot gemeente en slechts de helft van de loontrekkenden kan de werklozensteun ontvangen die vóór de oorlog door de vakbonden werd uitgekeerd. Wegens de verdwijning van de vakbondskassen en de desorganisatie in de gemeentelijke diensten heeft het sociaal probleem nog scherpere vormen aangenomen.

Dringende maatregelen zijn vereist. Werkloosheid is voor de bezetter onvoorstelbaar, zeker in oorlogstijd. Onder zijn druk wordt de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid nieuw leven ingeblazen en omgevormd tot de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht. Deze dienst heeft tot opdracht rechtstreeks in te grijpen in de problemen van werkloosheid en tewerkstelling. Hij staat in nauw contact met de gemeenten die hem de lijst moeten overleggen van alle personen die om steun verzoeken. Want inmiddels zijn de werklozenvergoedingen afgeschaft en vervangen door een geünificeerd stelsel van steun. Drie zones worden opgericht: Brussel-Antwerpen, de industriële gemeenten en de landbouwgemeenten. Het dagelijks steungeld bedraagt voor het gezinshoofd, naar gelang van de zone waarin hij woont, respectievelijk 10, 8, 50 en 7 fr.; voor de echtgenoten 4, 25, 3, 75, 3, 25 fr.; voor de kinderen van minder dan vijftien jaar ten laste 2, 50, 2, 25, 2 fr.; voor iedere bijkomende persoon ten laste 4, 25, 3, 75, 3, 25 fr. Wie een betrekking in België weigert of laat staan, en a fortiori iedere staker, heeft geen recht op steungeld.

De regionale bureaus van de Nationale Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Toezicht, die in oktober onder leiding komt van de V.N.V.-er J. Hendriks en in april 1941 het Rijksarbeidsambt zal worden, werken samen met de Kommandanturen. Zij lichten de werklozen in over de modaliteiten van aanwerving voor Duitsland. De voorwaarden zijn zo aanlokkelijk, dat einde augustus 1940 al 32.993 vrijwillige arbeiders naar Duitsland zijn vertrokken. Sommigen bieden zich aan om hun gezin uit de ellende te helpen, anderen vertrekken zonder enige materiële of morele dwang. Hun redenering is eenvoudig. De Belgische industrie werkt, zo niet voor het Duits leger, dan toch voor de Duitse economie. Dus kunnen wij evengoed in Duitsland als op Belgisch grondgebied onze boterham verdienen.

Aanvankelijk zijn de meeste vrijwillige arbeiders zeer tevreden over het arbeidsregime in Duitsland, enkelen zijn zelfs enthousiast.

Zij worden er beter gevoed en betaald dan in eigen land. De Duitse propaganda slaat munt uit de situatie, maar het is een tweesnijdend zwaard. De vrijwillige arbeiders kunnen als propagandamateriaal gebruikt worden, maar het gevaar is niet denkbeeldig dat het verschil in behandeling van de arbeider in België en in Duitsland een vijandige stemming tegen de bezetter in de hand werkt. In elk geval gaat de aanwerving in stijgende lijn. In september 49.006 arbeiders voor Duitsland, in oktober 64.215, in november 82.703 en half december 90.423.

De vrijwillige tewerkstelling in Duitsland lost het

werklozenprobleem nochtans niet volledig op. De bezetter wenst dat in België nieuwe arbeidsmogelijkheden geschapen worden, hij dringt er bij de Belgische centrale besturen op aan dat zij de wederopbouw van het land zonder verwijl in handen zouden nemen. Wegen, huizen, fabrieken moeten dringen hersteld of wederopgebouwd worden. Met dit doel wordt een Commissariaat-Generaal voor 's Lands Wederopbouw opgericht. Aan het hoofd ervan staat Verwilghen, secretaris-generaal van Arbeid. Met bureaus in iedere provincie en een budget van 153 miljoen frank kan het van wal steken. Zijn taak is niet te onderschatten; 170.000 huizen, 3.000 industriële en 3.400 openbare gebouwen zijn verwoest of beschadigd. Half september zijn 60.000 arbeiders voor deze werken ingezet. Het aantal werklozen slinkt zienderogen maar blijft vooralsnog een doorn in het oog van de bezettende overheid.

Is de opslorping van de werkloosheid primordiaal voor de Militärverwaltung, dan spelen prijzen en lonen een even belangrijke rol bij de hervatting van het economisch leven. Op 10 mei al worden zij geblokkeerd. Hierdoor ontstaat vrij vlug een kritieke situatie. Een aantal noodzakelijke goederen verdwijnen uit de handel en kunnen slechts tegen woekerprijzen op de zwarte markt verkregen worden. De Duitsers sturen aan op een strenge reglementering. Het tijdperk van de liberale economie is voor hen voorbij, dit van de geleide economie is aangebroken.

In het kader van deze dirigistische politiek wordt op 20 augustus 1940 het Commissariaat voor Prijzen en Lonen opgericht. Het is de eerste Nieuwe Orde-organisatie, waarvan de leiding wordt toevertrouwd aan Paul Beeckman, advokaat te Kortrijk en lid van het V.N.V. Het commissariaat wordt van dichtbij gecontroleerd door de economische afdeling van de Militärverwaltung en heeft tot essentiële opdracht de prijzen vast te stellen en toezicht uit te oefenen op het naleven van de voorgeschreven reglementering.

Maar het kan niet verhinderen dat het met de dag moeilijker wordt de onontbeerlijke levensmiddelen tegen de officieel vastgestelde prijzen te bekomen. Om in leven te blijven moet de bevolking steeds meer zijn toevlucht tot de zwarte markt nemen. De lonen blijven echter op hetzelfde peil zodat voor vele arbeiders de toestand onhoudbaar wordt. In mei 1941 slaan zij alle verordeningen en verbodsbepalingen in de wind. Een grote staking breekt uit, de zogenoemde staking van de honderdduizend. Ze ontstaat bij Cockerill, breidt zich uit tot het ganse industriebekken van Luik om vandaaruit Henegouwen en Limburg te bereiken. Ze zal de loonsverhoging die al maanden onvermijdelijk lijkt, definitief afdwingen. De lonen worden met 8 % verhoogd. Het is de enige officiële loonsverhoging die voor de ganse duur van de oorlog wordt toegestaan. Tijdens de eerste maanden van de bezetting is de dominerende figuur in het land Alexandre Galopin, gouverneur van de belangrijkste Belgische holding, de Société Générale. Het impact van deze maatschappij op de Belgische economie is enorm. Haar actieterrein bestrijkt alle branches van de industriële en financiële wereld: metaalnijverheid, non-ferrometalen, verzekeringen, maritieme ondernemingen, enz... Rond Galopin zijn een aantal prominenten geschaard die geregeld bijeenkomen. Tot het cenakel van notabelen, zoals de kring wordt genoemd, behoren naast Galopin, Willy De Munck, directeur van de Société Générale, Max-Leo Gerard, voorzitter van de Bank van Brussel, Albert-Edouard Janssen, voorzitter van de Belgische Bankvereniging, Fernand Collin, voorzitter van de Kredietbank, Albert Goffin, directeur van de Nationale Bank, oud-Ministers Paul

Tschoffen en Emiel Van Dievoet, baron Vaxelaire en Leon Bekaert, Vlaams katholiek industrieel.

In de eerste weken van de bezetting komen deze personaliteiten uit het financieel, industrieel en juridisch establishement dagelijks samen. Hun agenda is goed gevuld. Zij bespreken de modaliteiten van de werkhervatting in de bedrijven, de oprichting van monetaire en kredietinstellingen, de financiering van de toelagen aan werklozen en behoeftigen. Tegelijk werken zij een doctrine uit inzake de betrekkingen tussen de Belgische autoriteiten en de bezetter. Bij de hoge ambtenaren, de patronale verenigingen, de magistratuur, de balie, de rijke bourgeoisie en de adel geniet het cenakel een groot prestige.

Tijdens de vergaderingen van het cenakel der notabelen staat het thema van de werkhervatting nochtans centraal. De bezetter heeft in onverbloemde taal zijn wens te kennen gegeyen. De administratieve, economische en financiële activiteiten moeten zo vlug mogelijk hervat worden. Voor het rijkspersoneel en het personeel

Heeresgruppen-Verordnungsblatt
für
die besetzten Gebiete
Herausgegeben von der Heeresgruppe

Bestellungen nehmen alle Kommandanturen der Militär-Verwaltung an.

Einzelnummern sind nur bei diesen Dienststellen zu haben	**Erscheinen nach Bedarf**	Preis eines Exemplars 20 Rpf.
1. Ausgabe	in deutscher, niederländischer und französischer Sprache	Hauptquartier den 10. Mai 1940

Abdruck — auch auszugsweise — verboten. Ausnahmen genehmigt die Heeresgruppe

Inhalt:

1. **Aufruf** an die Bevölkerung Hollands und Belgiens (Oberbefehlshaber des Heeres) vom 10. 5. 1940. — **1. Oproep aan de** bevolking van Nederland en België (Opperbevelhebber van het Duitsche Leger) dd. 10/5/1940. — **1.** Proclamation à la population de la Belgique (le commandant en chef de l'Armée Allemande) du 10/5/1940.
2. Verordnung über **Waffenbesitz** im besetzten Gebiet (Oberkommando des Heeres) vom 10. 5. 1940. — **2.** Verordening betreffende het bezit van wapens in het bezette gebied (Oppercommandant des Legers) dd. 10/5/1940. — **2.** Ordonnance sur la possession d'armes en territoire occupé (Commandement supérieur de l'armée) du 10/5/1940.
3. **Bekanntmachung** für das besetzte Gebiet (Oberbefehlshaber der Heeresgruppe) vom 10. 5. 1940. — **3.** Bekendmaking voor het bezette gebied (Opperbevelhebber der Legergroep) dd. 10/5/1940. — **3.** Aux habitants des pays occupés (le commandant en chef du groupe d'armées) du 10/5/1940.
4. Verordnung über die Einführung deutschen **Strafrechts** und strafrechtlicher Bestimmungen in den von deutschen Truppen besetzten Gebieten der Niederlande und Belgiens (Oberbefehlshaber der Heeresgruppe) vom 10. 5. 1940. — **4.** Verordening over de invoering van het Duitsche strafrecht en van de strafrechterlijke bepalingen in de door Duitsche troepen bezette gebieden van Holland en België (Opperbevelhebber der Legergroep) dd. 10/5/1940. — **4.** Ordonnance concernant l'introduction du droit pénal allemand et des prescriptions pénales dans les territoires occupés par les troupes allemandes dans les Pays-Bas et en Belgique (le commandant en chef du groupe d'armées) du 10/5/1940.
5. Verordnung über die Abgabe und den Bezug von **Lebensmitteln und Gebrauchsgegenständen** aller Art im besetzten Gebiet (Oberbefehlshaber der Heeresgruppe) vom 10. 5. 1940. — **5.** Verordening over den verkoop en het betrekken van levensmiddelen en gebruiksartikelen van allen aard in het bezette gebied (Opperbevelhebber der Legergroep) dd. 10/5/1940. — **5.** Ordonnance concernant la vente et l'achat de vivres et d'articles d'usage courant dans les territoires occupés (le commandant en chef du groupe d'armées) du 10/5/1940.
6. Verordnung über das Verbot von **Preiserhöhungen** (Oberbefehlshaber der Heeresgruppe) vom 10. 5. 1940. — **6.** Verordening over het verbod betreffende de verhooging der prijzen (Opperbevelhebber der Legergroep) dd. 10/5/1940. — **6.** Décret concernant l'interdiction de toute augmentation des prix (le commandant en chef du groupe d'armées) du 10/5/1940.
7. Verordnung über die vorläufige **Regelung des Zahlungsverkehrs** zwischen den besetzten niederländischen und belgischen Gebieten einerseits und dem Reichsgebiet und dem Ausland andererseits. — Vorläufige Devisenverordnung — (Oberbefehlshaber des Heeres) vom 10. 5. 1940. — **7.** Verordening betreffende de voorloopige regeling van het geldverkeer tusschen de bezette Nederlandsche en Belgische gebieden eenerzijds en het Duitsche Rijksgebied en het buitenland anderzijds (Voorloopige deviezen-verordening) (Opperbevelhebber van het Leger) de 10/5/1940. — **7.** Ordonnance concernant le réglemant provisoire du trafic de payement entre les territoires occupés belges d'une part et le territoire du Reich et l'étranger d'autre part (Ordonnance provisoire en matière de devises) (le commandant en chef de l'armée) du 10/5/1940.
8. Verordnung über die **gesetzlichen Zahlungsmittel** im besetzten niederländischen und belgischen Gebiet (Oberbefehlshaber des Heeres) vom 10. 5. 1940. — **8.** Verordening over de wettelijke betaalmiddelen in het bezette Nederlandsche en Belgische gebied (Opperbevelhebber des Legers) dd. 10/5/1940. — **8.** Ordonnance concernant les monnaies ayant cours légal en territoire occupé belge (le commandant en chef de l'armée) du 10/5/1940.
9. **Pressenotiz** vom 10. 5. 1940, bestimmt für die gesamte Presse in den besetzten westlichen Gebieten. — **9.** Persnota bestemd voor de geheele pers in de bezette westelijke gebieden, dd. 10/5/1940. — **9.** Notice destinée à toute la presse dans les territoires occupés de l'ouest du 10/5/1940.

1
(1) De eerste verordeningen van de bezetter, gedateerd 10 mei 1940.

2

3

4

5

(2) Het bureau van het Arbeidsambt te Antwerpen, aan de Meir.
(3) Overleg op topniveau. Links op de voorgrond (met bril) J. Hendriks, leider van het Rijksarbeidsambt. Aan de rechterkant Edgar Delvo, de latere leider van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders (eveneens met bril) met naast hem Leo Wouters, generaal-gevolmachtigde voor arbeidsreglementering. (4) J. Hendriks tijdens een redevoering. (5) Vrijwillige arbeiders vertrekken uit Antwerpen.

IK HEB VANDAAG 1500 Fr. NAAR MIJN VROUW GESTUURD !

Er is WERK... OOK VOOR U !

MEER WELSTAND DOOR ARBEID IN DUITSCHLAND!

DENK AAN UW KINDEREN !

Overal werd ik gulhartig ontvangen en verzorgd !

Lees deze brief van een Vlaamschen arbeider in Duitschland !

een goed loon VINDT GE IN DUITSCHLAND

6

(6) Later wordt een echte publiciteitscampagne gevoerd om meer en meer vrijwillige arbeiders naar Duitsland te doen vertrekken. In Volk en Staat verschenen dergelijke annonces.

JEUNES GENS
DE 14 à 17 ANS, DEVENEZ
MECANICIEN D'AVION

DR. R. LEY:
VAN PROLEET
TOT HEER!

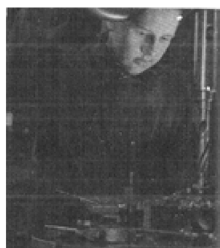
7

ARBEIDERS,
waarop wacht
gij?

8

LE BIEN-ÊTRE PAR LE TRAVAIL
EN ALLEMAGNE
Le bureau le plus
proche accepte
votre demande

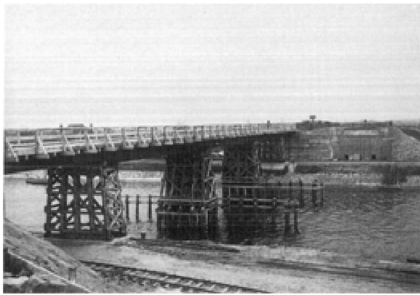
9

10

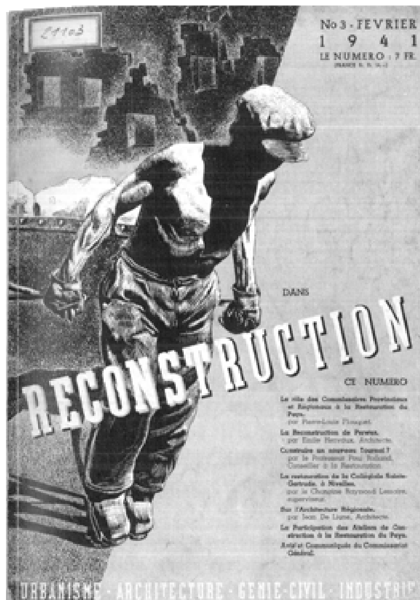
11

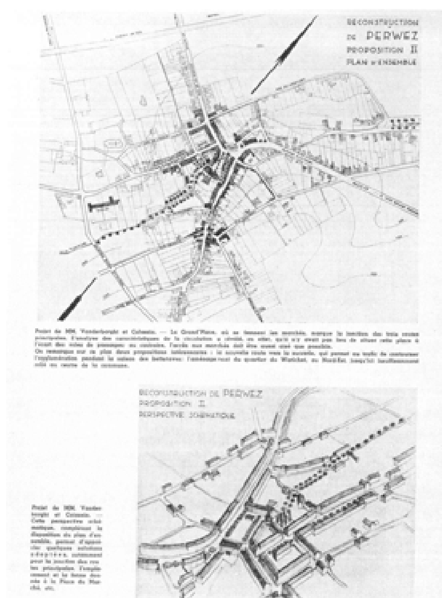
12

(7) Op alle manieren wordt het bewustzijn van de arbeider gewekt, met het doel hem zo snel als mogelijk in het arbeidsproces voor de Duitse industrie in te schakelen. ‘Van proleet tot Heer’, laat Ley, leider van het Deutsches Arbeitsfront, weten. (8) Het V.N.V. werft ook naar de gunst van de arbeiders, die hun plaats in de Nieuwe Orde moeten innemen. (9) Affiches moeten de belangstelling voor het werken in Duitsland aanwakkeren...

(10) terwijl jongeren mooie carrièremogelijkheden worden voorgeschoteld door de Junkersvliegtuigenfabrieken, waar zij een opleiding tot werktuigkundige krijgen. De brochure ‘Wat moet uw jongen worden?’ speelde in op de bezorgdheid van de ouders... (11) en affiches bezongen de arbeidsvreugde die het deel van die jongeren zou worden. (12) Taak voor het Commissariaat-generaal voor 's Lands wederopbouw. Het wegennet herstellen. De vernielde bruggen over het Albertkanaal moeten opgeruimd worden (hier te Antwerpen)... en noodbruggen moeten het verkeer weer mogelijk maken.

13

14

(13) Het Commissariaat-generaal voor Wederopbouw geeft tijdschriften uit, Reconstruction in het Frans, Wederopbouw in het Nederlands, (14) waarin ook aandacht wordt besteed aan urbanistische problemen, gerezen door de oorlogsvernielingen. Hier een voorstel voor de wederopbouw van het stadje Perwez.

van de openbare diensten is de toestand eenvoudig, de kwestie is beslecht door het mobilisatieboekje. Het probleem wordt netelig en complex, wanneer men op economisch terrein komt. Hitlers instructies zijn formeel, de Militärverwaltung moet prioriteit verlenen aan de mobilisatie van de Belgische arbeidskrachten en het economisch potentieel ten gunste van het Reich. Hoe kunnen de instructies van de bezetter en het vraagstuk van de werkhervatting in het algemeen verzoend worden met de politieke situatie? Frankrijk en Engeland, de garanten van België, zetten de oorlog voort en er is nog geen einde gemaakt aan de staat van oorlog tussen België en Duitsland. Op welke wijze kan de economie van het land weer op gang gebracht worden zonder dat ze volledig in de Duitse oorlogvoering wordt ingeschakeld? Dat is de kapitale vraag.

Alexandre Galopin en zijn vrienden uit het cenakel huldigen een theorie die geen plaats laat voor scrupules tegen een werkhervatting. Hun opvattingen zijn ondubbelzinnig. De werkhervatting is onvermijdelijk en wordt geconditioneerd door verscheidene factoren. Het ravitailleringsprobleem is acuut en heeft een totaal ander uitzicht dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Iedereen weet dat Groot-Brittannië geen enkele afwijking op de blokkade zal toestaan. Het verlenen van steungeld, zelfs ten koste van een inflatie, kan op zichzelf het bestaan van de Belgen niet verzekeren, want de harde werkelijkheid is dat er onvoldoende levensmiddelen in het land voorhanden zijn. Zonder voedsel kan de bevolking niet leven en, om de nodige levensmiddelen te kunnen kopen, moeten industriële produkten als tegenwaarde aangeboden worden. Maar om die te kunnen verkopen, moeten ze geproduceerd worden.

Bovendien beschouwen de nationaal-socialisten werkloosheid als een kwaal die in normale omstandigheden niet kan geduld worden, laat staan in oorlogstijd. Om de werkloosheid uitte roeien, zullen zij naar de radicaalste middelen grijpen en niet terugschrikken voor massale opvorderingen en wegvoering van de bevolking. Tenslotte mag de geestesgesteldheid van de meerderheid van de Belgen niet uit het oog verloren worden. Zij zijn getroffen door de correcte houding van de Duitse troepen, een mentaliteit die geenszins geschikt is om een hardnekkig verzet tegen bevelen tot werkhervatting te stimuleren.

Deze theorie valt bij de meeste industriëlen in goede aarde. In zijn departement van Arbeid kleeft secretaris-generaal Verwilghen dezelfde principes aan. Jurist Ernst de Bunswyck laat door het comité van de secretarissen-generaal een ruime interpretatie van de noodzakelijkheid tot produceren aanvaarden. Voor Duitsland mag geproduceerd worden, op voorwaarde dat het niet gaat om klaarblijkelijke militaire produkten zoals wapens.

In zijn oproep van 8 juni 1940 sluit burgemeester Van de Meulebroeck zich bij deze opvatting aan: 'Het is absoluut noodzakelijk dat de economische activiteit in België zo spoedig mogelijk hervat wordt. Alle werkgevers, industriëlen, aannemers en exploitanten worden verzocht de Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid hun behoeften aan personeel mede te delen. Alle personen die in staat zijn te werken, hebben de plicht zich bij deze dienst te laten inschrijven en het werk te aanvaarden dat hen door zijn bemiddeling wordt aangeboden.'

Kenschetsend voor de algemene geestesgesteldheid van de tij d is het feit dat weinig begrip wordt opgebracht voor een beperkt aantal industriëlen die weigeren het werk te hervatten. Men verwijt hen bekrompen van geest te zijn en er verouderde

principes op na te houden. Tot in de meest Belgicistische kringen wordt de thesis aanvaard dat de scrupules moeten wijken voor de dwang die uit de noodtoestand is ontstaan. Er moet gewerkt, geproduceerd worden, al zijn het matrassen voor de Duitse troepen.

9 / Politici met nieuwe ambities

Einde juni 1940 begint de Belgische politieke wereld te ontwaken uit de lethargische slaap waarin de omstandigheden haar hebben gedompeld. Een aantal politici die in het land zijn gebleven of uit het buitenland teruggekeerd, laten zich meeslepen door de algemene stroming in de publieke opinie. Zij zijn overtuigd dat Duitsland de oorlog gewonnen heeft, dat hieruit de nodige conclusies moeten getrokken worden, dat het ogenblik is aangebroken om te trachten voor België te redden wat nog te redden valt.

Alle ogen zijn gericht op koning Leopold die op het hoogtepunt van zijn populariteit staat, die over het nodige gezag en prestige beschikt om als leidende figuur op te treden. Invloedrijke politici trappelen van ongeduld om uit de schaduw te treden, zij speculeren op de rol die zij in het nieuwe regime hopen te vertolken. Nieuwe ambities worden gekoesterd. Frankrijk heeft de wapens neergelegd en het vertrouwen in Engeland ligt onder het vriespunt. De regering Pierlot is afgeschreven en kan nog alleen op de sympathie van een stilzwijgende minderheid rekenen. Voor vele vooraanstaande politici is de teerling geworpen. Het einde van de oorlog is nakend en België heeft een nieuwe regering nodig om een vredesverdrag met Duitsland te sluiten.

De toon wordt aangegeven door de liberale oud-minister Albert Devèze, de katholieke oud-minister Paul Tschoffen, de liberale minister van staat Maurice Lippens en de voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij Hendrik De Man. Graaf Maurice Lippens is de meest actieve. Hij ontvouwt een plan tot oprichting van een staatsraad met uitvoerende macht. Deze raad zou fungeren in het kader van een Belgische staat die zou bevrijd zijn van de servituten opgelegd door het algemeen stemrecht en het partijenstelsel. Hij komt op de proppen met enkele namen die hij aan graaf Capelle, secretaris van de koning, voorstelt. Voor de verdeling van de posten zouden onder meer in aanmerking komen: Max-Leo Gerard, voorzitter van de Bank van Brussel, burggraaf Davignon, oud-ambassadeur van België te Berlijn, Hayoit de Termicourt, advokaat-generaal bij het Hof van Cassatie, en vanzelfsprekend Maurice Lippens zelf.

Wanneer blijkt dat ernstige grondwettelijke bezwaren tegen een staatsraad kunnen ingeroepen worden, laat hij het plan varen. Maar deze mislukking zet geen domper op zijn ijver. Hij heeft nog andere pijlen op zijn boog. Met het akkoord en de financiële hulp van de secretarissen-generaal richt hij opnieuw de studiecommissie op die al vóór de oorlog een ontwerp tot hervorming van de staat heeft opgemaakt. Dit ontwerp beoogde een versterking van de koninklijke macht, een stabiele en sterke uitvoerende macht en een vertegenwoordiging van de grote sociale verenigingen in de staat.

In juli 1940 komt het bureau van de studiecommissie voor de eerste maal bijeen. Het is samengesteld uit M. Lippens, voorzitter, P. Tschoffen, L. Bekaert, procureur-generaal Cornil, F. Van Goethem, P. Heymans, leden, A. De Staercke en Van Puyvelde, secretarissen. Typerend voor de tijdgeest is de beslissing die het bureau op 20 augustus met eenparigheid van stemmen neemt om de samenstelling van de studiecommissie uit te breiden en een beroep te doen op de medewerking van vertegenwoordigers van alle schakeringen der publieke opinie, in het bijzonder op leden van het V.N.V., het Verdinaso en Rex.

Victor Leemans en Hendrik Elias van het V.N.V., Emiel Thiers, leider van het Verdinaso, Leon Degrelle, chef van Rex, worden aangesproken om in de commissie te zetelen. Het streven naar openlijke samenwerking met de rechtse bewegingen, de werkzaamheden zelf van de commissie weerspiegelen het veranderd tijdsbeeld. Er wordt gesproken over een reëel gezag van de koning, over een kanselier, ministers en topambtenaren die alleen van de koning zouden afhangen, over een corporatieve kamer die zou fungeren naast een politieke kamer, waarvan de bevoegdheid beperkt zou blijven, over een nieuw statuut voor burgemeesters-ambtenaren en provinciegouverneurs die niet meer onderworpen zouden zijn aan de controle van gekozen raadsleden, over beroepsorganisaties op cor-

poratieve grondslag, over geleide economie.

Maar het blijft bij plannen en projecten. De studiecommissie wekt weinig geestdrift bij de Vlaamse nationalisten die haar Belgicisme wantrouwen, zelfs al zijn haar ontwerpen getint met Nieuwe Orde-ideeën.

Het Hof dat aanvankelijk niet afwijzend stond tegenover het idee van een nieuwe regering, ziet nadien van verdere aanmoedigingen af en laat alle actieve steun varen.

De koning, rond wiens persoon alle plannen worden geweven, neemt een afwachtende houding aan. Beter dan wie ook beseft hij dat de Duitsers het laatste woord hebben. Hij is op de hoogte van de instructies die Hitler in de loop van de maand juli aan von Falkenhausen heeft gegeven. Zij zijn het gevolg van een verslag dat Reeder naar Berlijn heeft gezonden en waarin hij er de aandacht op vestigde dat prominenten uit het openbare leven geregeld op bezoek zijn te Laken.

Hitlers instructies zijn duidelijk. Elke politieke activiteit van Leopold is verboden. De bezoeken aan de koning moeten beperkt blijven tot privé-bezoeken. De brieven, aan de vorst geadresseerd, zullen gecensureerd worden wanneer zij geen privé-karakter hebben. Hitler beveelt dus een scherpe controle op de activiteiten van de koning. In deze omstandigheden heeft de vorming van een nieuwe regering door Leopold III geen schijn van kans. De Führer wenst zich in geen geval te verbinden nopens het toekomstig lot van België. Alle mogelijkheden moeten open blijven. Daarom zal elk politiek initiatief, dat zou kunnen leiden tot het behoud van de Belgische staat onder leiding van de koning, de kop ingedrukt worden.

De goedgunstige houding die Hitler onmiddellijk na de capitulatie tegenover de Belgische vorst aannam, maakt spoedig plaats voor een groeiend wantrouwen. Het onderhoud dat koning Leopold op 19 november 1940 te Berchtesgaden met Hitler heeft, brengt geen verandering in die verhouding. De ontmoeting die door bemiddeling van de zuster van Leopold, prinses Marie-José, tot stand komt, wordt een maat voor niets. De koning pleit voor een betere bevoorrading van het land en voor de vrijlating van de Belgische militairen die in Duitsland nog krijgsgevangen zijn. Op geen van deze twee punten krijgt hij voldoening. Op zijn vraag of de onafhankelijkheid van België na de oorlog zal gewaarborgd worden, antwoordt Hitler met een vage en algemene uiteenzetting die alle wegen openlaat. Wel geeft hij de koning de verzekering dat Duitsland niets tegen het Belgisch vorstenhuis zal ondernemen. Tenslotte belooft hij het voorstel van Leopold tot oprichting van een economische raad te onderzoeken. Deze raad, samengesteld uit Belgische deskundigen, zou tot opdracht hebben de Belgische economie te ontwikkelen, de bevoorrading te verzekeren en een soort verbindingsorgaan tussen de Belgische diensten en de bezetter te zijn. Het zal bij deze belofte blijven. Met uitzondering van de genade die de koning kan bekomen voor vier ter dood veroordeelde Belgische krijgsgevangenen die bij hun ontsnappingspoging geweld hebben gebruikt, is de reis een ontgoocheling, brengt ze alleen de bevestiging dat Hitler geen enkele politieke activiteit van koning Leopold zal gedogen. Wie in de zomermaanden van 1940 de trein niet wil missen, is Hendrik De Man, één van de invloedrijkste raadgevers van de koning. Voor De Man zijn nieuwe tijden aangebroken, moeten de oude gewaden afgelegd worden. Als voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij richt hij op 28 juni een manifest tot de socialistische militanten. Hij spoort hen aan het feit van de Duitse overwinning te aanvaarden, de sociale en economische activiteit van de socialistische organisaties verder te zetten, maar de politieke rol van de B.W.P., hoe vruchtbaar en roemrijk

deze in het verleden ook was, als geëindigd te beschouwen. Hij besluit zijn manifest aldus: ‘Bereidt u erop voor uw plaats in te nemen in de kaders van een beweging voor nationale heropstanding die al de levende krachten van de natie, van haar jeugd, van haar oud-strijders zal bundelen in één enkele partij: die van het Belgische volk, één in de trouw aan de koning en in zijn wil de soevereiniteit van de arbeid te vestigen.’

Het manifest, dat voor goedkeuring aan koning Leopold werd voorgelegd, vindt niet de weerklank die De Man gehoopt heeft. Voor de Vlaamse nationalisten is het te Belgisch gekleurd, bij de meeste vooraanstaande socialisten wordt het, zo niet afwijzend en met ergernis, dan toch koel onthaald.

Wanneer het voor De Man duidelijk wordt dat alle politieke ambities voorlopig best in de koelkast geborgen worden, werpt hij zich op

1

Herderlijke Brief

van

Mgr. Van Roey

Kardinaal Aartsbisschop van Mechelen

Aartsbisdom Mechelen, 31 Mei 1940

ZEER BEMINDE BROEDERS,

De tragische beproeving, die we doormaken, wordt op het uiterste gedreven door de pijnlijke beschuldigingen die, te Parijs, werden geuit tegen Zijne Majesteit Koning Leopold III en waarvan de echo zoo grievend de massa van het Belgische volk heeft geraakt.

Teneinde, zoo mogelijk, het noodlottig misverstand op te helderen en uit allereerste bron de noodige ophelderingen te putten, hebben wij het ons tot plicht gerekend te beproeven, onzen Vorst in persoon te ontmoeten. De Koning heeft gewaardigd ons te ontvangen en heeft ons toegelaten de volgende verklaringen openbaar te maken.

I. — De beslissing de wapens neer te leggen, die hij in den morgen van 28 Mei heeft moeten treffen, werd opgedrongen door den toestand die voor het Belgisch leger absoluut onhoudbaar geworden was. Radeloos omsingeld, zonder hoop op doelmatige hulp vanwege de Verbondenen, waren onze troepen, indien zij den strijd hadden voortgezet, eenvoudig blootgesteld aan volledige uitroeiing, zonder dat de krijgsverrichtingen er eenig baat bij vonden. Hun lot zou bovendien onontwijkbaar het aandeel geworden zijn van de honderd duizenden vluchtelingen op dat uiterst klein strookje grond samengepakt.

II. — Deze beslissing van hoofdzakelijk militair belang werd door den Koning getroffen als Opperhoofd van het Belgisch Leger met algeheele instemming van het Hoofd van den Generalen Staf, naar wiens aanwijzingen hij heeft gehandeld. Hij heeft geen enkele daad gesteld van politieken aard. Hij heeft met den vijand geen enkel verdrag, geen enkele overeenkomst — zelfs geen militaire — gesloten.

Op geen enkele wijze heeft Hij dus de Belgische Grondwet geschonden. Gehandeld heeft hij in de overtuiging — waarin hij door de eensluidende meening van drie uitstekende Belgische juristen versterkt werd — dat zijn optreden gewettigd was krachtens de machten die de Grondwet den Koning op dit stuk toekent. Overigens was het hem onmogelijk geworden het oordeel in te winnen van zijn Ministers waarvan de laatste vier het Belgisch Grondgebied den 25n Mei verlaten hadden.

III. — Het is in strijd met de waarheid te beweren dat het opperbevel der verbondene machten niet op de hoogte werden gebracht van den onhoudbaren toestand waarin het Belgische leger zich bevond en van de noodzakelijkheid den strijd te staken.

De hatelijke beschuldiging van verraad valt hierdoor als volkomen ongegrond weg.

Op het laatste oogenblik, zou de Koning, zooals sommigen er hem toe aanzetten, langs de lucht naar den vreemde kunnen vluchten hebben. Hij heeft verkozen het lot van zijn soldaten en het lijden van zijn volk te deelen, hetgeen, dunkt ons, meer ridderlijk is en ganschtot zijn eer strekt.

De feiten, zooals zij in deze koninklijke verklaringen voorgesteld worden, en die gemakkelijk door andere waardevolle getuigenissen in 't volle licht zullen kunnen gesteld worden, zouden het noodlottig misverstand moeten doen verdwijnen dat zekere onbezonnen woorden en zekere allerbetreurenswaardigste houdingen heeft ingegeven.

Wat ons betreft, wetend dat wij akkoord gaan met de gevoelens die de bijna eensgezinde massa van het Belgische volk bezielen, wij behouden aan onzen Koning onzen eerbied, onze gehechtheid en ons vertrouwen.

Wij vragen aan onze priesters voort te gaan met het opzeggen van de liturgische gebeden voor den Koning voorgeschreven. Wij zetten met nadruk de geloovigen aan zonder ophouden de zaak van den Koning en tegelijkertijd het heil van het Vaderland, in hun gebeden en kommuniën aan God aan te bevelen.

Wij zouden willen dat alle Belgen, zich bewust van het belang van het huidig uur, vereenigd en solidair blijven aan de zijde van den Koning, de hoogste verpersoonlijking van het in gevaar verkeerende Vaderland.

Ten slotte, wezen wij er van overtuigd dat wij op dit oogenblik getuigen zijn van een uitzonderlijke handeling van de goddelijke Voorzienigheid die hare macht openbaart door geweldige gebeurtenissen tegenover dewelke wij ons zeer klein gevoelen. Meer dan ooit, laten we betrouwen op de oneindige barmhartigheid van het Heilig Hart van Jesus, en laten wij met den Psalmist zeggen : « Zelfs wanneer wij in de schaduw van den dood wandelen, vreezen wij geen enkel kwaad, want Gij zijt met ons. »

(Ps. XXII, 4)

Aartsbisschop van Mechelen,
J. E. Kard. van Roey.

1259

2

3

De Belgische Werkliedenpartij ontbonden !

Een ophefmakend manifest
van Hendrik de Man, voorzitter der B.W.P.

Hij verzoekt de arbeidende klas hem te
volgen op nieuwe wegen
en verklaart de B.W.P. ontbonden

4

(1) Koning Leopold III kan zich verheugen in een enorme populariteit. Deze foto dateert nog uit onbezorgde tijden. De koning geeft te Namen in september 1934 een vaandel aan het Vestingsregiment van de Stad, op de Place d'Armes. In burger naast het vaandel minister van landsverdediging Devèze. (2) De populariteit van de koning werd nog verstevigd door de herderlijke brief van kardinaal Van Roey, waarin de capitulatie van het Belgisch leger op 28 mei 1940 werd verdedigd. Deze affiche werd verkocht. Onderaan leest men, in kleine letter, dat twintig % van de opbrengst naar het Roode Kruis van België gaat. (3) Hendrik de Man, in het midden in uniform, bezoekt tijdens de mobilisatie, samen met koningin Elisabeth, legerkantonnementen. Hij was voorzitter van het ‘Werk Koningin Elisabeth’ voor de gemobiliseerden. (4) Het manifest van Hendrik de Man, waarmee hij een einde stelde aan de Belgische Werkliedenpartij. Met de commentaren van het V.N.V. - dagblad Volk en Staat.

5

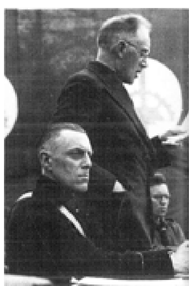
6

7

8

9

10

(5) Burggraaf Davignon, ambassadeur te Berlijn, tijdens het Berlijnse Persbal in 1939 (uiterst rechts) met staatsminister Meissner en de Japanse ambassadeur. (6) Hendrik Elias, Vlaamsnationaal volksvertegenwoordiger, wordt uitgenodigd deel te nemen aan de werkzaamheden van de Studiecommissie voor de hervorming van de Staat.
(7) Elias als leider van het V.N.V. in 1943. (8) Het uniformkeurslijf werd toch nog nu en dan eens afgelegd. Elias te Mechelen in augustus 1943.
(9) Emiel Thiers, opvolger van Joris Van Severen, als leider van het Verdinaso (naast Van Severen staande tijdens een Dinaso-landdag vóór de oorlog) werd eveneens betrokken bij de Studiecommissie voor de hervorming van de Staat,... (10) en ook Léon Degrelle bleek acceptabel. Zijn grote doorbraak begon echter pas nadat hij het Duitse uniform aantrok als vrijwilliger voor het Oostfront.

vakbondsactiviteiten. Hij speelt een belangrijke rol in de voorbereiding en oprichting van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders, de eenheidsvakbond die op 22 november 1940 onder de auspiciën van de Duitsers tot stand komt. Geleidelijk vermindert de invloed van Hendrik De Man en einde 1941 trekt hij zich volledig uit het openbare leven terug om zich in de stilte van het Franse Savoie-gebergte af te zonderen.

10 / Openbare opinie als draaiende weerhaan

In de Belgische openbare opinie veroorzaken de gebeurtenissen van mei 1940 een verbazingwekkende ommekeer. De sterke anti-Duitse stroming die zich tijdens de mobilisatieperiode in de brede lagen van de bevolking manifesteerde, is verdwenen, althans aan de oppervlakte. Ze heeft plaats gemaakt voor een nieuwe geestesgesteldheid. Wanneer de Duitsers ons land binnenvallen, worden duizenden Belgen door een panische schrik bevangen. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog en het beeld van een Duits leger dat hen als een leger van Hunnen is afgeschilderd, jagen hen in massa's de wegen naar het Westen en het Zuiden op.

Maar de sfeer van angst en afkeer slaat spoedig om. Tot hun verbazing worden de burgers niet geconfronteerd met horden van barbaren, maar met een gedisciplineerd en correct leger. Weinig of geen spoor van terreur of wandaden. Integendeel, de Duitse soldaten zijn voorkomend en hulpvaardig, zij stellen militaire vrachtwagens ter beschikking voor de repatriëring van vluchtelingen, bezorgen hen voedsel en drank. Op de eerste verbazing volgt een berustende, welwillende, soms sympathiserende houding tegenover de bezetter. De doorstane angst en ontgoocheling worden nu afgereageerd op de kap van de geallieerde troepen die men verwijt op hun aftocht nutteloze vernielingen te hebben aangericht. Bij vele vluchtelingen is het weinig gastvrij onthaal dat hen in Frankrijk te beurt viel, nog niet verteerd. In dezelfde mate waarin ‘la douce France’ vroeger werd verheerlijkt, wordt het Franse volk thans verketterd.

De plotse ommezwaai in de mentaliteit is merkwaardig. Na de ineenstorting van het Franse leger blijft er slechts een minderheid over die de Duitse suprematie niet wil aanvaarden. Voor de meeste Belgen staat het vast dat Duitsland de oorlog gewonnen heeft. In deze periode is koning Leopold III ontegensprekelijk de populairste figuur in het land. In gezaghebbende kringen, evengoed als bij de grote massa, is zijn prestige enorm gestegen. Hij bekleedt een centrale plaats in de projecten en plannen die invloedrijke personaliteiten uit de meest diverse milieus voor de toekomst van België smeden. Over het algemeen is men overtuigd dat de capitulatie een wijze beslissing was die veel onnodig bloedvergieten heeft voorkomen. In die overtuiging wordt men nog versterkt door de herderlijke brief van 31 mei 1940 van kardinaal Van Roey die de houding van de koning prijst en de gelovigen aanspoort de capitulatie en de bestaande toestand te aanvaarden. Het herderlijk schrijven zal later aanleiding zijn tot de bekende uitspraak van Marcel Henri Jaspar: ‘A la capitulation des soldats, le Cardinal joignait la capitulation des âmes.’

Maar in 1940 zijn vele gezinnen de koning dankbaar omdat echtgenoten, vaders en zonen buiten gevaar zijn, een normale reactie in een traditioneel antimilitaristisch land. Gehoopt wordt dat de terugkeer van de vorst te Brussel zal bijdragen tot de verbetering van het lot van de bevolking en de onafhankelijkheid van het land zal redden. Er is ook de emotionele factor. Van de persoon zelf van Leopold, een jonge,

sportieve koning die al heel wat tegenslagen in zijn leven heeft gekend, gaat een bepaalde aantrekkingskracht uit.

Wanneer Paul Reynaud, de Franse premier, in een radiotoespraak Leopold III beschuldigt van verraad, ontketenen zijn woorden een storm van verontwaardiging bij de Belgische bevolking die tot in het diepst van haar ziel geschokt is door de hatelijke toon van de toespraak. Meer dan ooit zijn de Belgen gehecht aan de dynastie.

De regering Pierlot heeft daarentegen alle krediet en waardering verloren. Over een zelfde kam worden de parlementsleden geschoren die te Limoges een motie tegen de koning hebben goedgekeurd. Lid van het parlement te zijn, betekent geen referentie meer, parlementariër is een term die in de lijst van de scheldwoorden is opgenomen.

In het land waait een nieuwe wind, is de openbare opinie als een weerhaan gedraaid. Zoals Paul Struye later in zijn boek ‘Evolution du sentiment publique en Belgique sous l'occupation allemande’ terecht zal opmerken, ‘geeft drie vierden van de Belgische bevolking de indruk zich aan te sluiten of tenminste zich neer te leggen bij het nieuwe regime. Alle redenen zijn voorhanden om te geloven dat, indien Duitsland plechtig zou verklaren de koning op de troon te houden, vrede met België te willen sluiten en het land een onafhankelijk statuut te geven, de grote meerderheid van de openbare opinie haar voldoening hierover zou uitdrukken. Zonder spijt zou ze de traditionele vriendschapsbanden met andere landen verloochenen en met het verleden breken om de weg van de collaboratie op te gaan in het teken van de hegemonie van het Duitse rijk.’

21 juli 1940 is symptomatisch voor de tijdgeest. De bezetter eist dat de viering van de nationale feestdag beperkt blijft tot het traditioneel Te Deum. Alle andere plechtigheden alsook het bevlaggen van openbare gebouwen zijn verboden. Overal in het land verloopt de dag rustig en zonder incidenten. Alleen Antwerpen maakt een uitzondering. Een grote menigte stroomt er samen vóór het koninklijk paleis waar bloemen en kransen worden neergelegd met blijken van hulde en dank aan Leopold III. Een uiting van aanhankelijkheid die het vorstenhuis in de loop van zijn geschiedenis zelden heeft gekend.

Maar de sfeer die de zomermaanden van 1940 kenmerkt, zal spoedig omslaan. Met het vallen van de bladeren beginnen de traditionele anti-Duitse gevoelens weer boven te drijven, zij zullen zich scherper aftekenen naarmate de bezetting aansleept. Een aantal factoren bepalen de nieuwe ommekeer. De onverhoopt taaie weerstand van Groot-Brittannië heeft vele prognoses overhoop gehaald. De verwachte invasie van Engeland is uitgebleven, de Duitsers zijn er niet in geslaagd de luchtoorlog boven het eiland in hun voordeel te beslechten, men krijgt opnieuw vertrouwen in Albion.

De groeiende anti-Duitse stemming wordt in de hand gewerkt door bepaalde verordeningen van de bezetter. De schorsing van de provincie- en gemeenteraden vallen niet in goede aarde bij de raadsleden. Burgemeesters en schepenen die geschorst of uit hun ambt ontzet werden, voelen zich het slachtoffer van het regime. Het verlies van hun sjerp ondergaan zij als een zwaar onrecht. Samen met geschorste of ontslagen ambtenaren uit de openbare diensten, met sommige verguisde parlementsleden, met militanten van de traditionele partijen en met een aantal oudstrijders van 1914-1918 vormen zij de kernen van waaruit het verzet tegen de vijand wordt gepropageerd.

De eerste clandestiene blaadjes worden verspreid en einde september start Victor de Laveleye met de uitzendingen van Radio Belgique uit Londen, weldra gevolgd door de Nederlandse uitzendingen van Nand Geerssens, alias Jan Moedwil. Ondanks het verbod van de bezettende overheid zal de Engelse radio in de huiskring intens

beluisterd worden en een grote invloed uitoefenen op de openbare opinie in België. Aanvankelijk rijst het felste verzet in Wallonië dat zich onrechtvaardig behandeld voelt. Vele Waalse soldaten bevinden zich nog altijd in krijgsgevangenschap in Duitsland, terwijl de Vlaamse, met uitzondering van de beroepsmilitairen, vrijgelaten zijn. Bij de burgers beginnen de kleine ongemakken van oorlog en bezetting, de verduistering, de avondklok, de verbodsbepalingen wrevel te wekken. Maar de doorslaggevende factor zijn de toenemende bevoorradingsmoeilijkheden. Levensmiddelen en andere goederen verdwijnen zienderogen uit de etalages van de winkels. Zonder enige nuancering schuift de gewone man de schuld ervan op de rug van de Duitsers. Zij zijn de oorzaak van het voedseltekort, van alle ellende. Wanneer soldaten van de Wehrmacht met geschenkpakjes over straat lopen, worden zij met veelzeggende blikken nage-

1

2

3

4

5

(1) Wanneer de vluchtelingen naar België terugkeren, worden zij onthaald door Duitsers. Voeding en vervoer zorgen voor een goede indruk van de Bezetter, in schrille tegenstelling tot de vrees die een groot deel van de bevolking er toe aanzette naar Frankrijk te vluchten, waar zij echter niet zo welkom bleken. (2) Paul Reynaud zorgde voor een quasi-unanimiteit in de Belgische bevolking door zijn aanval op de koning na de capitulatie van het Belgisch leger. (3) De invloed van de herderlijke brief van kardinaal Van Roey was zeer groot bij de bevolking. De kardinaal zoals hij in 1943 deelnam aan de algemene vergadering van Winterhulp te Brussel op 5 augustus 1943. (4) Hubert Pierlot, eerste minister, werd de kop van Jut voor de overgrote meerderheid van de Belgische bevolking in 1940. (5) Bloemenhulde te Antwerpen aan de koning, wordt vermeld op de krant die hier een ruiker vergezelt.

Édition spéciale. numéro 7. — 11 novembre 1940. —

LA LIBRE BELGIQUE

Journal de patriotisme belge, ne se soumettant à aucune censure.
Régulièrement irrégulier. — Ne peut être vendu.
Adresse télégraphique: OBERFELDKOMMANDANTUR—BRUXELLES.
RÉDACTION : se déplace traditionnellement dans une cave automobile.
Directeur responsable: PETER PAN, jardin d' Egmont, Bruxelles.

11 NOVEMBRE 1940.

Notre mot d'ordre a reçu, de la part de nos courageux et patriotes lecteurs, une diffusion inespérée. A tous, de grand cœur, merci. Que nos lecteurs sachent que rien ne pourra nous détourner de notre devoir, et qu'ils peuvent compter sur nous, comme nous comptons sur eux.

Vive la Belgique libre et indépendante!

LA PEUR DES COUPS

«—„Comment as-tu nom ? »
—Maschemerde, respondit Panurge. „ »
(Pantagruel, L III, ch.XXV.)

La Libre Belgique, seul organe indépendant de la presse belge, a tenu, dans son n° 4 (éd. spéciale, „Ordre nouveau?„) à dénoncer les méthodes minutieusement préméditées que le boche emploie pour nous nazifier.

Il a compris, par l'effet d'une dure expérience, de 1914 à 1918, qu'il est impossible de soumettre le Belge à une tutelle étrangère imposée par la force. Les nombreuses institutions de spoliation créées par lui durant cette longue période d' occupation (Kohlenzentralen, Kartoffelnzentralen, etc.) avaient pour rôle le plus effectif de provoquer la révolte sourde et continue du Belge opprimé, qui ne manquait pas une occasion de le faire sentir à l' occupant. Entrés chez nous en barbares déchaînés, les boches s' étaient, de plus, révélés des administrateurs parfaitement odieux.

L' expérience ainsi faite, le Doryphore de Berchtesgaden l'a mise à profit. Si ses procédés d'aggression n'ont pas changé, s'il y a fait usage d'une hypocrisie et d'une traîtrise encore plus grandes, si possible, qu'en 1914, par contre la méthode d'occupation a pris à présent une forme révolutionnaire et sournoise, infiniment plus dangereuse que l'occupation militaire de 1914-1918.

Si l'on veut se donner la peine d'examiner d'un coup d'œil général, le résultat de cinq mois d'occupation nazie, en le comparant à celui de quatre ans d'occupation militaire boche, on demeure frappé de cette caractéristique: en 1914-1918, il existe un grand nombre d'institutions boches, auxquelles le boche n'arrive pas à soumettre le Belge. En 1940, les institutions boches sont fort peu nombreuses; mais il est apparu en 5 mois, un foisonnement champignonnesque d'organismes dits „belges„ auxquels le Belge se soumet trop passivement.

Tout le mal provient, en première analyse, de la bêtise qu'a faite le gouvernement belge dans le désarroi du 10 mai 1940, par la promulgation de la fameuse «loi des délégations de pouvoirs». Conçue pour l'hypothèse d'un envahissement partiel du pays et de l'exercice d'un gouvernement indépendant, elle permet, dans ce cas, aux administrations „coupées„ du pouvoir central, d'exercer les fonctions de l'autorité qui leur est supérieure.

Nous avons déjà signalé, dans l'article cité plus haut, le parti énorme qu'a pu tirer le boche de cette délégation: économie de personnel administratif, et par dessus tout, économie de l'impopularité encourue par ses ukases. Cette délégation avait au surplus le très grave inconvénient de remettre aux mains de subalternes à mentalité administrative, une tâche de direction à laquelle il y avait gros risque de les voir inférieurs.

Le système a fait tache d'huile à l'instant. Cela débuta par l'installation d'une Kommission „belge„, chargée de filtrer les cadres administratifs susceptibles de résistance. On a pris prétexte pour cela, des circonstances du genre de l'„abandon de poste„ ou des «participations immogeardes„. Simultanément, nos très dociles secrétaires généraux ont fait paraître un pseudo-„Moniteur belge„, de leurs arrêtés et décisions, organe soumis à la censure nazi, bien entendu. Ils se sont donné ainsi l'air de législateurs au petit pied

Alors cela n'a pas traîné. En moins de 150 jours, une grêle d'arrêtés ministériels a haché les institutions belges, les récoltes, l'industrie et le commerce belges. Il n'est plus à l'heure actuelle un seul organe de la vie nationale où ces prodigieux invertébrés d'administrateurs n'aient injecté à fond le virus nazi.

Création de la très célèbre «Banque d'Emission», pâle doublure et ersatz de la Banque Nationale, nouveau fromage d'une grotesque inutilité pour la Belgique; son action la plus nette a été d'assurer la perte définitive de toute valeur de monnaie au franc belge, en avançant au boche trois mille millions de frs. à valoir sur la contribution de guerre; et aussi d'organiser le dépouillement des porteurs belges, de leurs actions étrangères et de leurs valeurs-or.

Création de l'Office «national» des denrées alimentaires, qui organise la famine dans le pays et d'une série d'offices tous plus «nationaux„ les uns que les autres: collection majestueuse de pagnes dans lesquels le boche s'efforce de dissimuler la honte de ses pillages dans tous les domaines.

Création du monopole du commerce au profit d'une catégorie de commerçants (tous les belges sont égaux devant la loi); concession du droit de réquisition à des particuliers comme tel:

6

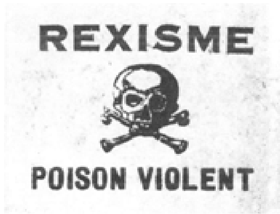
7

8

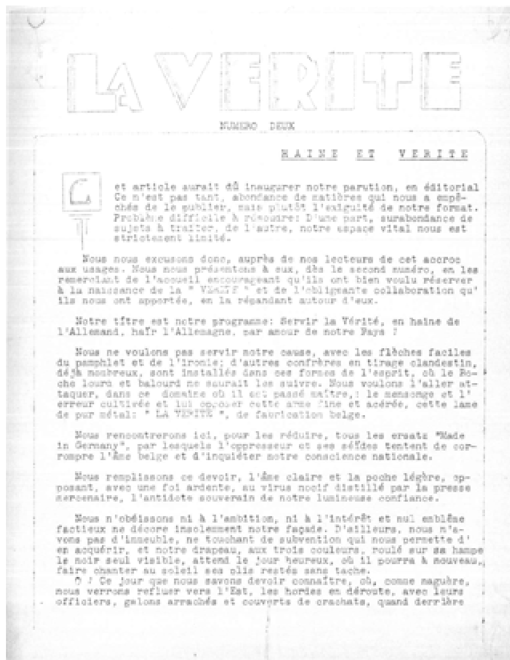

9

10

(6) Reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog was 'La Libre Belgique' een klassieker in de clandestiene pers. Tijdens de tweede bezetting werd naar dat voorbeeld gegrepen. Een zeldzaam nummer van de beginperiode in 1940. (7) Meer en meer geloof werd gehecht aan de geallieerde radiouitzendingen, wanneer een Belgische regering te Londen geïnstalleerd was. V.l.n.r. gezeten Albert de Vleeschauwer, Hubert Pierlot, Paul-Henri Spaak en Camille Gutt. (8) Victor de Laveleye, uitvinder van het V-teken, en Jan Moedwil (met baard en pijp) in hun bureaus te Londen, waar zij de B.B.C.-uitzendingen naar België leidden.
(9) Graffiti op de muren met het V-teken en (10) antirexistische klevers zijn de eerste verzetsuitingen.

LA VERITE

NUMERO DEUX

HAINE ET VERITE

Cet article aurait dû inaugurer notre parution, en éditorial Ce n'est pas tant, abondance de matières qui nous a empêchés de le publier, mais plutôt l'exiguïté de notre format. Problème difficile à résoudre: D'une part, surabondance de sujets à traiter, de l'autre, notre espace vital nous est strictement limité.

Nous nous excusons donc, auprès de nos lecteurs de cet accroc aux usages. Nous nous présentons à eux, dès le second numéro, en les remerciant de l'accueil encourageant qu'ils ont bien voulu réserver à la naissance de la " VERITE " et de l'obligeante collaboration qu'ils nous ont apportée, en la répandant autour d'eux.

Notre titre est notre programme: Servir la Vérité, en haine de l'Allemand, haïr l'Allemagne, par amour de notre Pays !

Nous ne voulons pas servir notre cause, avec les flèches faciles du pamphlet et de l'ironie; d'autres confrères en tirage clandestin, déjà nombreux, sont installés dans ces formes de l'esprit, où le Boche lourd et balourd ne saurait les suivre. Nous voulons l'aller attaquer, dans ce domaine où il est passé maître,: le mensonge et l'erreur cultivée et lui opposer cette arme fine et acérée, cette lame de pur métal: " LA VERITE ", de fabrication belge.

Nous rencontrerons ici, pour les réduire, tous les ersatz "Made in Germany", par lesquels l'oppresseur et ses séïdes tentent de corrompre l'âme belge et d'inquiéter notre conscience nationale.

Nous remplissons ce devoir, l'âme claire et la poche légère, opposant, avec une foi ardente, au virus nocif distillé par la presse mercenaire, l'antidote souverain de notre lumineuse confiance.

Nous n'obéissons ni à l'ambition, ni à l'intérêt et nul emblème factieux ne décore insolemment notre façade. D'ailleurs, nous n'avons pas d'immeuble, ne touchant de subvention qui nous permette d'en acquérir, et notre drapeau, aux trois couleurs, roulé sur sa hampe le noir seul visible, attend le jour heureux, où il pourra à nouveau, faire chanter au soleil ses plis restés sans tache.
O ! Ce jour que nous savons devoir connaître, où, comme naguère, nous verrons refluer vers l'Est, les hordes en déroute, avec leurs officiers, galons arrachés et couverts de crachats, quand derrière

11

12

(11) Het tweede nummer van het clandestien blad ‘La Vérité’ getuigt nog van de artisanale werkmethoden. (12) Om op straat te komen voor een herdenking van de wapenstilstand in 1918 moest men in 1942 veel moed hebben.

keken: zij plunderen het land leeg! Waarom zijn zij tweemaal in 25 jaar tijds België binnengevallen? Niemand heeft hen hier gevraagd!

De grote aardappelschaarste die zich al tijdens de winter van 1940 doet gevoelen en tot september 1942 zal aanhouden, doet de beker overlopen.

De verzetsleider Fernand Demany zal het op anecdotische wijze formuleren: 'Le patriotisme belge devra un jour ériger une statue à la pomme de terre.'

Met de dag neemt de vijandige stemming tegenover de bezetter en zijn aanhang toe. De traditionele stromingen krijgen opnieuw de bovenhand, de geest van liberalisme en vrijheid tegenover een regime van dirigisme. Een aantal Duitse verordeningen worden beschouwd als een inbreuk op de Belgische tradities, op onze grondwettelijke beginselen en nationale instellingen. Zij worden ervaren als werkelijke annexatiemaatregelen die België herleiden tot een veroverd land waaraan alle autonomie ontnomen is.

De uiterste symptomen van de geëvolueerde mentaliteit zijn de eerste sabotagedaden. Telefoonlijnen worden doorgeknipt, spoorweginstallaties beschadigd. Hier en daar verschijnen muuropschriften: 'Leve de Royal Air Force, Moffen buiten.' En in enkele bioscopen wordt geapplaudisseerd wanneer Engelse soldaten op het scherm verschijnen.

De herdenking van de wapenstilstand op 11 november 1940 verloopt niet zo rustig als de nationale feestdag enkele maanden tevoren. Te Brussel is er veel beweging aan het graf van de Onbekende Soldaat en het standbeeld van de Engelsen aan het Poelaartplein. Bloemen worden er neergelegd, oud-strijders en studenten zingen de Brabançonne, scanderen leuzen en scheldwoorden tegen de bezetter. Velen dragen de Belgische en Engelse nationale kleuren. Het komt tot opstootjes tussen betogers en Feldgendarmerie die tot enkele arrestaties overgaat. Maar deze relletjes en kleine incidenten hebben weinig te beduiden in vergelijking met de spanningen die de volgende maanden en jaren zullen toenemen en uitgroeien tot scherpe conflicten en tragische gebeurtenissen waarvan de littekens jaren na de oorlog nog niet verdwenen zullen zijn.

11 / Op de Bon

In de herinnering van miljoenen Belgen zal de Tweede Wereldoorlog blijven voortleven als de tijd van de rantsoenering, de zwarte markt, de honger. Vier jaar lang verdringt de strijd om het bestaan alle andere zorgen. Elke dag opnieuw worden de mensen geconfronteerd met de meest elementaire voorwaarden van het voortbestaan. Het voedselprobleem wordt een permanente nachtmerrie voor jong en oud. Pas nu begint men echt te beseffen wat een korst brood, een handvol aardappelen, een stukje vlees, enkele grammen vetstoffen betekenen. Het primum vivere beheerst het ganse leven. De mensen zijn getekend door de honger, de angst, de vertwijfeling, de onzekerheid voor de dag van morgen. Wat men vandaag zal eten weet men meestal wel, wat morgen op tafel zal komen blijft een raadsel. Men ontwaakt met honger, men gaat er mee slapen, men werkt er mee, men leeft er mee.

Iedereen is moreel en fysiek door het voedselcomplex aangetast. Het manifesteert zich op elk tijdstip, op elke plaats, in de huiskring, op straat, op het werk, op trein en tram. Alle morele en intellectuele overwegingen wijken voor de hoofdbekommering: hoe geraken wij aan het allernoodzakelijkste voedsel om in

leven te blijven? Een obsessie die de ganse oorlog aanhoudt, die oorzaak is van conflicten in families, onder vrienden en kennissen, die afgunst, wantrouwen en zelfzucht in de hand werkt. De maatschappelijke verhoudingen zijn overhoop gegooid, de traditionele klassen bestaan niet meer. Er zijn

nog twee klassen: zij die voldoende te eten hebben en zij die honger lijden. Aan de ene kant de rijke bourgeoisie, de landbouwers, de grote smokkelaars, de oorlogsprofiteurs en sommige handelaars, aan de andere kant de arbeiders en bedienden.

Al tijdens de eerste maanden van de bezetting begint het bevoorradingsprobleem zich scherp af te tekenen. Nochtans heeft de regering in de mobilisatieperiode een aantal maatregelen getroffen om, in geval van oorlog, de ravitaillering van de bevolking zo vlot mogelijk te laten verlopen. Met dit doel werd een departement van ravitaillering opgericht en werden molenaars en importeurs aangemaand graanreserves aan te leggen. De voorraden margarine, bevroren vlees, benzine en geneesmiddelen werden zoveel mogelijk uitgebreid en de bevolking zelf werd aangespoord stocks op te slaan.

Maar in de eerste dagen na de invasie loopt het al spaak. De onverwacht snelle opmars van het Duits leger en de paniek die de burgers heeft aangegrepen, sturen alle plannen in de war. Het bevoorradingsmechanisme is totaal ontredderd door de vlucht van talrijke verantwoordelijken en het gebrek aan transportmiddelen. Verwoestingen door militaire operaties, evacuatie en vernieling van goederen door geallieerde troepen bij hun aftocht, opeisingen door de bezetter die tijdens de eerste maanden vooral belangstelling heeft voor boter, koffie, chocolade, groenten, conserven, runderen, varkens, aardappelen, suiker en haver, hebben sommige stocks al flink doen slinken.

Van de verwarring die de inval en de vlucht meebrengen, maken honderden mensen gebruik om verlaten opslagplaatsen, magazijnen en winkels te plunderen. In de stapelhuizen van de Sarma wordt op één dag al voor 28 miljoen frank gestolen. Een ware rush naar levensmiddelen maakt zich meester van de burgerbevolking die een groot deel van haar beschikbare fondsen gebruikt om de persoonlijke voorraden aan te vullen. Door handelaars, met meer commercieel doorzicht dan scrupules, worden een aantal waren uit de handel genomen en in verborgen bergplaatsen opgestapeld. In enkele weken zijn de prijzen onheilspellend gestegen en op sommige plaatsen is de toestand einde mei 1940 zo kritiek geworden dat hulpcomités noodzakelijk blijken voor de leniging van de ergste noden.

De man die in deze periode de touwtjes van de bevoorrading in handen heeft, is Raymond Delhaye. Directeur-generaal van de Bon Marché, werd hij tijdens de mobilisatie als technisch adviseur bij het departement van Ravitaillering verbonden. Wanneer Mattieu, secretaris-generaal van Volksgezondheid en Ravitaillering, bevel krijgt de regering naar het buitenland te volgen, stelt de ministerraad op 16 mei Delhaye aan tot waarnemend secretaris-generaal van dit departement. Onder zijn leiding komt de eerste rantsoeneringstabel van de bezettingsjaren tot stand. Ze wordt op 11 juni 1940 van kracht.

Produkten		***Per persoon en per dag in gram***
1.	Brood	225
	of	
	meel	170

2.	Groene	12,5
	of	
	gebrande koffie	10
3.	Voedingsvetten, margarine, boter, reuzel, ossenvet	50
4.	Zetmeelhoudende (crème en griesmeel van graangewassen, gort van haver, peulvruchten, rijst, vermicelli, macaroni)	20
5.	Zout	20
6.	Geraffineerde suiker, kristalsuiker, korrelsuiker, kandijsuiker, vergeoise, bruine suiker	30
7.	Aardappelen	500
8.	Zachte of harde zeep (toiletzeep inbegrepen)	20
9.	Tafelolie	5

De grootste zorg van de overheid is de nijpende graanschaarste. De schepen die vóór de invasie met een totale waarde van 250.000 tot 300.000 ton graan op weg naar Antwerpen waren, zijn op zee geblokkeerd en kunnen de Belgische havenstad niet bereiken. De nog beschikbare stocks in het land zijn onvoldoende om de bevolking te bevoorraden tot de nieuwe oogst is binnengehaald, zelfs niet met beperking van het dagelijks rantsoen tot 225 gram per dag en per persoon. De toestand is uiterst hachelijk, maar in extremis kan een catastrofe voorkomen worden. Noord-Frankrijk is de redplank. Uit de streek van Arras kan 45.000 ton tarwe ingevoerd worden, van zijn kant levert Duitsland 20.000 ton rogge, zodat op

de valreep de soudure met de nieuwe oogst kan tot stand gebracht worden.

Voor het Duits militair bestuur betekent deze eerste ernstige ravitailleringscrisis een vingerwijzing. Zijn kritiek op de Belgische landbouw- en bevoorradingsdiensten is scherp en ongenadig. Het laat geen gelegenheid voorbijgaan om de tekortkomingen van deze diensten te hekelen, om zonder omhaal te verkondigen dat zij in zijn ogen niet opgewassen zijn tegen hun taak. Het wenst een sterk gecentraliseerd en efficiënt organisme met ruime armslag en bevoegdheden om het hoofd te kunnen bieden aan de voedsel- en landbouwproblemen. Voor deze concentratie lijkt het ministerie van Landbouw het meest aangewezen. Op aandringen van de bezetter wordt Bevoorrading, dat tot nog toe van Volksgezondheid afhing, op 12 augustus bij Landbouw gevoegd. Dit departement komt onder leiding van Emiel De Winter, de vooroorlogse secretaris-generaal van Landbouw, die zo pas uit Frankrijk is teruggekeerd en zijn vroegere functie heeft mogen hervatten.

Maar onmiddellijk is het voor iedereen duidelijk dat het ministerie van Landbouw en Bevoorrading onvoldoende gewapend is voor de zware taak waarmee het wordt belast. Daarom wordt bij het departement op 27 augustus 1940 de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie opgericht. Onder leiding van Piet Meeuwissen groeit de Corporatie, zoals ze door iedereen kortweg wordt genoemd, tot één van de meest indrukwekkende administratieve machines tijdens de bezetting uit. Gestart van nul, beschikt ze spoedig na haar oprichting over een enorm budget en over 5000 ambtenaren die in 1943 tot een leger van om en bij de 12.000 man zullen uitgroeien. Ze heeft uitgebreide bevoegdheden, ze kan de produktie reglementeren, de activiteiten van de bedrijven schorsen of stopzetten, hun verkoop regelen, het verbruik leiden, bijdragen en zelfs boeten opleggen aan degenen die, vaak tegen heug en meug, bij haar zijn aangesloten. In een land zoals België met zijn liberale tradities is de Corporatie de opperste belichaming van dirigisme en bureaucratie. Ze wordt één van de meest bekritiseerde en verwenste instellingen. Scherp veroordeeld door een deel van de openbare opinie die haar als een instrument van de bezetter en zijn vrienden beschouwt, door de handelaars die overspoeld worden met formulieren en borderellen, door de producenten die tot leveringen tegen officiële prijs verplicht zijn, wordt ze ook over de hekel gehaald door sommige economisten die haar verwijten dat ze stikt in de paperassen, reglementeringen en onbekwaamheid. Prof. F. Baudhuin zal het op zijn manier formuleren: ‘Si le papier avait nourri, la Corporation Nationale de l'Agriculture et de l'Alimentation aurait merveilleusement résolu le problème de l'alimentation en temps de guerre.’ De kritiek is hard, dikwijls eenzijdig, soms onrechtvaardig. Ondanks haar uitgebreid ambtenarenkorps, haar ruime bevoegdheden, haar ontelbare besluiten en administratieve rompslomp, slaagt de Corporatie er weliswaar niet in de bevoorradingsmoeilijkheden op te lossen. Maar te vaak wordt vergeten dat ze werkt in zeer ondankbare, haast onmogelijke omstandigheden: de oorlog met de schaarste aan produkten, de conflicten met de bezetter en de Belgische magistratuur, de onwil, weerspannigheid en sabotage van producenten, handelaars en verbruikers. Ze moet optornen tegen de heersende tijdgeest waarin discipline en nationale solidariteit als verouderde begrippen uit het geweten zijn verbannen, eigenbelang en zorg voor het gezin de elementairste gevoelens van altruïsme primeren, vaderlandsliefde en verzet tegen de vijand niet zelden het mom zijn waaronder fraude en ongebreideld winstbejag schuil gaan. Is de Corporatie het totale failliet of redt ze het land van de chaos en de hongerdood? Wie zal het ooit zeggen? Wat er ook van

zij, de Corporatie verschaft duizenden mensen werk, maar blijkt niet bij machte te zijn de latent dreigende hongersnood te bezweren.

De bevoorrading blijft de eerste en belangrijkste bekommering van iedere dag. In het voorjaar 1941 is de ravitaillering in graan nog hachelijker dan het jaar voordien. De oogst van 1940 was gering, omdat in het najaar 1939, periode waarin gezaaid moest worden, een deel van de boerenbevolking gemobiliseerd was en vele percelen onbezaaid bleven. Tot overmaat van ramp was de winter van 1939-1940 vrij streng met als gevolg een verminderde opbrengst. Met grote moeite kan in de zomer van 1941 de brug naar de nieuwe oogst geslagen worden. Opnieuw brengt de invoer van tarwe uit Frankrijk en rogge uit Duitsland de redding. Tot het einde van de bezetting blijft de graanbevoorrading hachelijk, maar wer-

1

Ministeriën van Volksgezondheid, en Ravitailleering en van Landbouw

VERKOOP VAN BOTER

Besluit van 29 Juli 1940

Straffen

Raymond Delhaye

E. De Winter

Lijst der voor den verkoop van hoeveboter aangenomen markten

2

Nummer van den zegel.	Natuur der producten.	Aantal dagelijksche rantsoenen.	Gewicht per rantsoen.	Gewicht per zegel.
1	Brood	1	225 gr.	225 gr.
	of			
	Meel	1	170 gr.	170 gr.
2	Groene koffie	10	12 ½ gr.	125 gr.
	of			
	Gebrande koffie	10	10 gr.	100 gr.
3	Voedingsvetten (margarine, boter, reuzel en ossevet)	8	30 gr.	250 gr.
4	Zetmeelhoudende (crème en griesmeel van graangewassen, gort van haver, peulvruchten, rijst, vermicelli en macaroni)	10	20 gr.	200 gr.
5	Zout	10	20 gr.	200 gr.
6	Geraffineerde suiker, kristalsuiker, korrelsuiker, kandijsuiker, vergeoise en bruine suiker	10	30 gr.	300 gr.
7	Aardappelen	4	500 gr.	2,500 gr. (2 ½ kg)
8	Zachte of harde zeep (erbijbegrepen toiletzeep)	10	20 gr.	200 gr.
9	Tafelolie	10	3 gr.	30 gr.

3

Helpt

ONS 'S LANDS VOEDSEL-
VOORZIENING VERZEKEREN

Landgenooten,

Zijt gij er over accoord dat ook en vooral in tijden van rampspoed alle Belgen gelijk moeten zijn ? **JA ?**

Dat er ten opzichte van de voedingspositie geen verschil mag bestaan tusschen rijk en arm ? **JA ?**

Dat met het oog daarop alle middelen moeten aangewend worden om onze karige beschikbaarheden aan voedingsproducten GELIJKMATIG tusschen allen te verdeelen ? **JA ?**

Dan is het ook uw aller plicht om de politiek van het Ministerie van Landbouw en Voedselvoorziening, die geen ander doel nastreeft dan alle Belgen een zoo groot mogelijk en een gelijk rantsoen te verzekeren, met alle kracht te steunen.

Na moeizame pogingen zijn wij er in geslaagd het broodrantsoen op 300 gram te brengen.

Om dit rantsoen te kunnen verzekeren tot aan den nieuwen oogst hebben wij de medewerking noodig van alle landgenooten.

Verbruikers,

Weest solidair en weest tuchtvol.

In uw eigen belang verzoeken wij U geen broodgranen op de zwarte markt te koopen, opdat wij in de gelegenheid zouden zijn U een rantsoen van 300 gram aan een matigen prijs te blijven bedeelen.

Landbouwers,

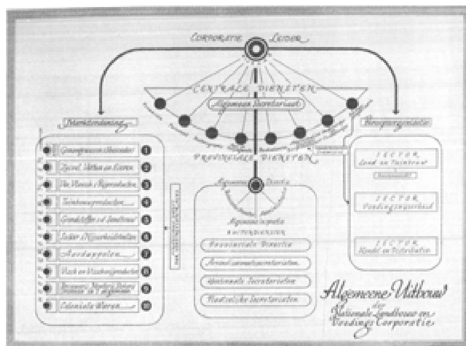
Denkt er om dat vaderlandsliefde geen ijdel woord mag blijven. Uw vaderlandsche plicht is 's lands overheid toe te laten aan alle Belgen een behoorlijk rantsoen te bezorgen. Daarom vragen wij U niet alleen ALLES te leveren wat gij ingevolge uw teeltplan moet leveren, maar daarenboven al uwe excedenten af te staan. Alleen de levering van deze excedenten zal ons in staat stellen het broodrantsoen op 300 gram te behouden.

LEVERT AL UW BROODGRANEN AAN 'S LANDS VOEDSELVOORZIENING.

DE SECRETARIS GENERAAL
VAN HET MINISTERIE VAN LANDBOUW EN VOEDSELVOORZIENING

4

(1) Het dagelijks leven, in de rij staan. Onder het alziend oog van een politieagent schuiven inwoners van Verviers aan. (2) Een van de eindeloze affiches in verband met de ravitaillering. Hier worden de hoevebotervoortbrengers erop gewezen dat zij hun produkten alleen op de aangenomen markten mogen verkopen. Raymond Delhaye ondertekent, samen met De Winter voor Landbouw, als wnd. secretaris-generaal van Volksgezondheid en Ravitaillering. (3) Zo verscheen het eerste (bezettings-) besluit betreffende de rantsoenering in het Staatsblad van 7 juni 1940. (4) Na het gedwongen vertrek van Delhaye is De Winter voor de gehele duur van de oorlog verantwoordelijke voor de ravitaillering. Telkens weer opnieuw moet hij een oproep doen tot de bevolking, zoals door dit affiche, zowel aan de verbruikers als aan de landbouwers gericht.

5

6

HANDEL DISTRIBUTIE
VAN VOEDINGSWAREN
MEDEDEELINGEN

De Banketbakker
HANDEL DISTRIBUTIE
MEDEDEELINGEN

Het Slagersblad
HANDEL DISTRIBUTIE
MEDEDEELINGEN

Het Bakkersblad
HANDEL DISTRIBUTIE
MEDEDEELINGEN

Handel en Landbouw
HANDEL DISTRIBUTIE
AAN DEN LEZER

De Grossier
in voedingswaren
HANDEL DISTRIBUTIE
Aan de groots- en tusschenhandelaars

DE VISCHHANDEL
HANDEL DISTRIBUTIE
MEDEDEELINGEN

7

8

te boere

MAANDELIJKSCH ORGAAN VAN DE NATIONALE LANDBOUW- EN VOEDINGSCORPORATIE

SPECIALE UITGAVE VAN VOLK en BODEM

OM DE MAAND

9

(5) De Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie was werkelijk een indrukwekkende administratieve machine, zoals blijkt uit deze organigram, overgenomen uit door de NLVC uitgegeven ‘Twee jaar geleide Landbouw - en VoedingsOeconomie in België 1940-1942’.
(6) Piet Meeuwissen (in het midden, met sigaret in de hand) was de leider van de NLVC. (7) ‘Si le papier avait nourri’, dixit Prof. Baudhuin. Een overzicht van tijdschriften uitgegeven door de ‘Corporatie’, zoals de instelling spoedig afgekort werd. (8) Maar de ‘rijken’ hadden zich al goed voorbereid (Le Soir, 17.1.1941). (9) Naast ‘Volk en Bodem’ werd ook ‘Te Boere’ uitgegeven, dat zich vanaf januari 1943 richtte tot de ‘kleine’ boeren, met minder dan 2,5 ha. Papierschaarste was de reden waarom het normale blad ‘Volk en Bodem’ niet langer meer aan alle boeren gestuurd kon worden.

WAARTOE GEBRUIKEN WE ONZE AARDAPPELSCHILLEN?

Er zou wel een woordje over te zeggen vallen, de aardappelen liefst ongeschild te gebruiken, dus alleen gewasschen en daarna gekookt of gebruind. Voor de huisvrouwen die op deze manier te werk gaan, is alleen reeds de titel van ons artikeltje overbodig en worden de schillen op de allerbeste manier aangewend. Maar de vele anderen, die de kostbare aardappelschillen zonder weer wegwerpen, moeten leeren dat ze nochtans nog voor verschillende doeleinden kunnen gebruikt worden. Goed gedroogde aardappelschillen kunnen dienen om de kachel aan te maken en dus hout te bezuinigen. Bij het schoonmaken van onze vette potten komen ze ook al te pas! Een vette pan uitkoken met aardappelschillen en water geeft verrassende uitslagen. Ook glazen en karaffen kunnen er mee schoongemaakt worden. Vul uw vuile karaf met rauwe aardappelschillen, laat deze een tijdje op het vuil inweeken, wasch daarna uw vaatwerk met flink zeepsop en spoel met water, het glas zal helder en schoon zijn. Zelfs onze vuile ruiten krijgen we vlekkeloos door het glas met den binnenkant van aardappelschillen af te wrijven. Daarna op de gewone manier met spons en zeemleder bewerken. Zilveren messen poetsen we met een aftreksel van aardappelschillen. De schillen in ruim water op het vuur zetten en een kwartier laten trekken. Daarna het water zeven en in deze vloeistof het zilverwerk poetsen. U zult verbaasd staan, hoe zelfs leelijke, oude vlekken met dit eenvoudige middeltje de wijk nemen.

10

10

11

12

13

14

15

(10) Aardappelen zijn zo kostbaar geworden, dat zelfs de schillen meegebruikt worden, hetzij om mee op te eten, hetzij om als reinigingsmiddel gebruikt te worden. *In de sfeer der Vrouw van Volk en Staat* (4 januari 1942) geeft daarvan een voorbeeld, terwijl tevens de aandacht getrokken wordt op ‘Feestjurkjes die we zonder textielkaart kunnen maken’. (11) Ook de Brusselse parken worden niet ontzien wanneer men landbouwgrond nodig heeft. Het park van Laken wordt omgeploegd, (12) terwijl in het Jubelpark meer artisanale methoden gebruikt worden. (13) Melk is niet gerantsoeneerd, maar het aanschuiven duurt lang. In Verviers staan de vrouwen bij de melkkar te wachten. (14) Fruit is eveneens voorhanden, maar wat te Brussel op de venterskarretjes aangeboden wordt, kan men niet overvloedig noemen. Een karretje met appels in de omgeving van een schuilplaats. (15) Citroenen alléén voor kinderen, zoals het tweetalige bord in Brussel meedeelt.

kelijk rampzalig wordt ze niet. Het rantsoen van 225 gram per dag en per persoon blijft gehandhaafd, wordt in januari 1944 op 300 gram gebracht en in juli van dat jaar tot 250 gram herleid. Arbeiders die zwaar werk verrichten, zoals mijnwerkers en metaalarbeiders, ontvangen supplementaire rantsoenen voor brood, alsook voor vlees, boter of margarine.

Maar ieder jaar verslechtert de kwaliteit van het brood. Vóór de oorlog werd de tarwe gebuild tegen 65 %, van mei 1942 af tegen 95 % en van juli 1942 af tegen 97 %. Tarwe en rogge worden gemengd met gerst, aardappelmeel, bloem van erwten en bonen. Het brood bevat meer en meer water, zijn voedingswaarde vermindert met de dag, het wordt een grijze, vochtige, uiteenvallende, papachtige massa die praktisch niet meer te eten is.

Nauwelijks is in de zomer van 1940 het broodrantsoen verzekerd of er rijst een nieuw acuut probleem. Met ontsteltenis wordt vastgesteld dat de aardappelvoorraad verre van toereikend zal zijn. De middelmatige oogst van 1940 en de enorme vraag naar aardappelen die, bij gebrek aan andere levensmiddelen, op grote schaal worden verbruikt, hebben de reserves in onrustwekkende mate aangetast. Einde 1940 doet de aardappelschaarste zich scherp gevoelen in de grote steden en in de industriegebieden van Charleroi en Luik. Iedere persoon heeft recht op 15 kg aardappelen per maand, maar op de officiële markt is dit rantsoen niet meer te verkrijgen. In november 1940 is nog ongeveer 9 kg per maand en per persoon beschikbaar. Geleidelijk slinkt deze hoeveelheid en bedraagt in april en mei 1941 nog amper 2,5 kg. Daar niemand zijn aardappelzegels in deze periode nog kan verbruiken, mag de bevolking met deze zegels brood of beschuiten kopen.

Tot september 1942 zal de grote aardappelschaarste aanhouden. Het dieptepunt wordt bereikt tijdens de maanden april, mei en juni 1942, wanneer op de officiële markt helemaal geen aardappelen meer te verkrijgen zijn. Een harde tijd voor de armen en voor de stadsbewoners die de middelen niet bezitten om zich op de zwarte markt te bevoorraden. Wanneer in de winkels sporadisch wat aardappelen te koop zijn, schuift men urenlang aan om vaak dan nog met bevroren of rotte aardappelen afgescheept te worden. De kranten geven hun lezers de raad de aardappelen te koken met de schil en deze pas daarna te verwijderen. Het betekent een besparing van ongeveer tien procent van de zo fel begeerde waar. Want op dat ogenblik is de aardappel een luxeprodukt geworden. Voor de kleine man vormen wortelen en koolraap de essentiële bestanddelen van zijn maaltijden. Het is een alledaags schouwspel in de steden de rijen te zien van armen die in de vroege ochtend de vuilnisbakken doorsnuffelen met de vaak ijdele hoop nog iets eetbaars te kunnen vinden. Aangrijpende beelden van de troosteloze ellende.

In september 1942 is de aardappelcrisis grotendeels opgelost. De ontberingen die de Belgen tijdens de voorbije winter hebben geleden, hebben hen ouder en verbitterder, maar wijzer gemaakt. De drang om voort te leven blijft onverwoestbaar smeulen, iedereen steekt de handen uit de mouwen. Het kleinste plekje grond wordt omgespit en gebruikt om aardappelen en groenten te winnen. In de steden worden parken ter beschikking gesteld van de minder bedeelden die ze voor eigen rekening kunnen bewerken. Braakliggende terreinen, gras- en bloemperken worden omgetoverd in moestuinen. Geen lapje grond blijft onbebouwd. Mensen die zelden of nooit een spade in de hand hebben, tuinieren met ijver en geestdrift. Dank zij de massale

tuinbouwfurie die de Belgen heeft aangegrepen, en de invoer van plantgoed uit Nederland wordt de aardappeloogst van 1942 een onverhoopt succes.

Ook de maatregelen die in 1941 door de overheid voor de distributie werden getroffen, betekenen een merkelijke verbetering. De bevolking kon toen rechtstreeks met de boeren overeenkomsten aangaan voor het aanleggen in 1942 van een voorraad aardappelen ten belope van 120 kg per persoon. Voor gezinnen die er niet in slaagden rechtstreeks in contact met boeren te komen, werden door de gemeentebesturen collectieve overeenkomsten gesloten. In de herfst van 1942 zijn de zwaarste dagen achter de rug en kan de ravitaillering in aardappelen voortaan op vrij normale wijze verzekerd worden.

Maar voor de andere levensmiddelen wordt de situatie slechter naarmate de oorlog aansleept. Het vleesrantsoen dat in 1940 nog 90 gram per dag en per persoon bedraagt, slinkt in januari 1941 tot 50 gram, in juli 1941 tot 35 en van juli 1942 af tot 20 gram. Om het risico te vermijden met de

slechtste stukken of afval bediend te worden, schuift men geduldig aan, uren vóór de winkel opengaat. De rantsoenen boter en margarine bereiken het allernoodzakelijkste minimum niet, maar zelfs wat met de zegels kan gekocht worden, is in de winkels soms niet te vinden.

Melk, groenten, eieren en fruit zijn niet gerantsoeneerd. Volle melk is voor kinderen, zieken en zwangere vrouwen. In vele gevallen kan de vastgestelde hoeveelheid slechts gecondenseerd of in poedervorm verkregen worden. De burgers die niet in deze categorie vallen, moeten zich tevreden stellen met afgeroomde melk, fluitjesmelk zoals iedereen ze noemt. Eieren zijn theoretisch vrij maar alleen het bijzonder rantsoen dat voor kinderen en zwangere vrouwen bestemd is, kan met moeite gevonden worden. Groenten en fruit, evenmin gerantsoeneerd, kunnen slechts sporadisch tegen officiële prijs bekomen worden. Koffie, chocolade, cacao, zalm, rijst, ossenvet en tafelolie zijn helemaal uit de gewone handel verdwenen. Koffie is vervangen door gebrande gerst, malt zoals deze wordt genoemd. Het rantsoen bedraagt 100 gram per maand uitgezonderd in 1942 en een gedeelte van 1943 wanneer het tot 50 gram is beperkt. Iedereen heeft recht op 1 kg suiker per maand, hoeveelheid die tijdens de zomermaanden tot 1,5 kg wordt verhoogd om de bevolking in de gelegenheid te stellen confituur te maken.

Verse vis bestaat voor de gewone man alleen nog in zijn verbeelding, hij moet vrede nemen met gedroogde vis. Maar in het najaar 1942 gebeurt het wonder. De Belgische vissers halen een vangst binnen van ongeveer 40.000 ton haringen. Het land wordt overspoeld met haringen. De huizen, de treinen, de trams, de vrachtwagens, de mensen, het ruikt in de winter van 1942 op 1943 allemaal naar haring. Hij is de rijkdom van de oorlogstafels; met eet haring 's morgens, 's middags, 's avonds. Dank zij deze wonderbare haringvangst zijn duizenden Belgen, weliswaar vermagerd en gehavend, maar levend uit de oorlog gekomen. De kranten geven recepten om haring te bereiden of om afwisseling te brengen in het haringmenu. Zij zijn niet de enige culinaire raadgevingen die verschijnen. Recepten over het maken van worteltaartjes, van vleesballetjes zonder vlees, van koolraapsla, over het aanlengen van boter, over het gebruik van aardappelschillen, zijn de lektuur voor de huisvrouw. Om van te watertanden.

Eetwaren op de bon, maar ook rantsoenering van textiel en schoeisel. In januari 1941 wordt de eerste kledingskaart ingevoerd die tot 31 augustus 1941 geldt. Het aantal zegels waarop men in die periode recht heeft, wordt bepaald volgens de leeftijd en het geslacht. Zes soorten kaarten worden uitgereikt. Kaart A wordt toegekend aan alle mannen boven de 15 jaar, ze bevat 80 zegels. Kaart B is bestemd voor alle vrouwen boven de 15 jaar, ze bevat eveneens 80 zegels. Kaart C met 100 zegels is voor jongens van 3 tot 15 jaar, kaart D, eveneens met 100 zegels, voor meisjes tussen 3 en 15 jaar, kaart E met 100 zegels voor kinderen van 1 tot 3 jaar en kaart F met 150 zegels voor zuigelingen.

Enkele voorbeelden van wat met deze zegels kan gekocht worden. Herenkostuum met gilet: 80 zegels; winteroverjas: 120 zegels; lange broek: 28 zegels; rok: 18 zegels; wintermantel: 75 zegels; kleed: 47 zegels.

In bepaalde gevallen worden supplementaire zegels uitgereikt. Bij sterfgeval kunnen de naaste bloedverwanten rouwkleding bekomen, de vrouw een zwart kleed of blouse, een sjaal, handschoenen, de mannen een zwarte das en zwarte handschoenen. Zwangere vrouwen hebben recht op een kleed of op stof om een kleed

te vervaardigen. Verloofde paren die in het huwelijk gaan treden, wordt de mogelijkheid geboden zich een uitzet aan te schaffen: acht handdoeken, zes vaatdoeken, acht dweilen, twee schoonmaakdoeken, een volledig stel gordijnen en overgordijnen voor elk venster, naaigaren voor een prijs van 6,50 fr., twee matrassen, twee hoofdkussens, vijf overtrekken en vijf paar lakens of een coupon stof van dezelfde grootte.

Met de dag worden de op de bon geplaatste textielprodukten schaarser. De linnenkasten, vóór de oorlog de maatstaf voor de welvaart van het gezin, geraken leeg. Ondergoed en klederen worden gedragen tot zij op de draad versleten zijn. Op de markt komen meer en meer ersatzstoffen waarvan de kleur en de snit niet altijd aan de eisen van elegantie en goede smaak beantwoorden. Er ontstaat een nieuwe mode waaraan de ouderen aanvankelijk heel wat aanstoot nemen: vrouwen verschijnen op straat zonder hoed en zonder kousen. Sommigen verven hun benen met een goedje van bedenkelijk gehalte dat verschillende tinten aanneemt en,

16

17

18

19

Haring en rolmops

De haring leidt tot vele kulinaire mogelijkheden : hij laat zich rooken, koken, braden en als men hem op de juiste wijze behandelt, ook voor de fijnere keuken pasklaar maken.

De beste genoot van den haring is de aardappel. Men kan dezen in de schil koken en bijharing in allerlei nuances opdienen. De zure haring b.v. is met aardappelen in de schil bizonder smakelijk ; de schotel versiert men met citroen- en radijsschijven.

Zeer goed smaken ingemaakte haringen, waaraan men ajuin, azijn, peper en een zuren appel toevoegt. Hierbij worden aardappelen met gewelde boter opgediend.

De rolmops — dat is een met ajuin en augurken gevulde haringfilet — kan nog wat fijner gemaakt worden door deze met mayonnaise te bedekken en verschillende soorten augurken te nemen. Om aan tweeërlei smaak tegemoet te komen, kan men op den grooten schotel een kleinen plaatsen, die rolmopsen van een ander soort inhoudt. Of men kan haringfilets en rolmopsen tezamen op een schotel met aardappelen en lichtbruin-gebakken ajuinenringen leggen.

20

Boonenpasta

Neem 100 gr. witte of bruine boonen, 30 gr. ui, ¼ prei, wat selderijgroen, een weinig bouillonaroma, peper en zout, indien noodig een weinig melk.

Wasch de boonen en laat ze gedurende een nacht weeken. Kook ze 's anderendaags gaar, giet ze af en laat ze zoo droog mogelijk in een vergiet uitdruipen. Bewaar het nat voor uw soep. Maal de boonen vervolgens fijn, samen met de ui, de prei en het gekapte selderijgroen (dat gaat door een vleesch of amandelmolentje). Maak deze massa op smaak met bouillonaroma, peper en zout. Wanneer ze erg stijf is, voegt ge er een geutje melk bij.

Gebruik dit smeersel, dat eventueel in een jampotje of botervlootje wordt gedaan, voor den boterham, dan behoeft ge geen boter. Bewaar het echter niet te lang, voornamelijk wanneer er melk werd aan toegevoegd.

21

TWEE STOFFEN -- EEN JURK

Waarom zou een jurk uit oud en nieuw, of uit twee verschillende stukken stof, er uit moeten zien, alsof ze gerepareerd is? Men kan, met een beetje overleg, de elegantste japonnetjes uit twee restjes samentooveren. Hier geven wij een paar voorbeelden:

1. Namiddagjaponnetje, waarvan het lijfje uit effen stof vervaardigd is en de mouwen, kraag, schouderstuk en rok van een grootgeruite stof.

2. Sportieve jurk uit twee verschillende stoffen, liefst gestreepte en effen stof. Wijd klokrokje. Kan ook met lange mouwen gemaakt worden.

3. Sportieve jurk, met zakken aan den rugkant van den rok. Van voren sluit de blouse met onzichtbare knoopen onder een « patte ».

De patronen kunnen besteld worden aan 10 fr. op het adres: « VROUW EN VOLK », Somersstraat, 22, Antwerpen. Maten aangeven. Bedrag storten op postrekening 77.08, met vermelding van de bestemming, of opsturen in postzegels.

22

(16) De wonderbare haringvangst, volle vissersboten... (17) in de vismijn met de schop in bakken gegooid... (18) en vlijtige handen om alles verkoopklaar te maken. (19) De haring werd een voorwerp van humor, zoals de (oorlogs) Soir het gaf op 27-28 februari 1943,... (20) maar in de werkelijkheid was haring een gegeerd en vooral noodzakelijk voedingsmiddel. De talloze recepten getuigen én van het grote aanbod, én van de vindingrijkheid van de huismoeders (misschien tips voor de ‘Nouvelle Cuisine’). Hier geeft *Volk en Staat* (24 januari 1943) een recept voor ‘Haring en rolmops’. (21) Nuttige wenken vullen elk vrouwentijdschrift: van de ‘boonenpasta’ naar een andere nachtmerrie voor de

huisvrouw: de kleding (*Volk en Staat*, 18 januari 1942). (22) Alle middelen worden uitgekiend om van een oud kledingstuk nog iets bruikbaars te maken. Vrouwen (in *Vrouw en Volk*, november 1941) maakten uit twee stoffen... een jurk

UN DOCUMENT DE GUERRE!
RENSEIGNEMENTS ESSENTIELS
CONCERNANT LA
Carte d'Habillement
DOUBLEZ LA VALEUR
DE VOS POINTS
Achetez la qualité
GRANDE MAISON DE BLANC
32, RUE DU MARCHÉ-AUX-POULETS -- BRUXELLES
Spécialiste des textiles
ADRESSEZ-VOUS A NOTRE
Bureau de Renseignements
REZ-DE-CHAUSSÉE
OU TÉLÉPHONEZ AU 18.14.00 (5 lignes)

23

24

25

6 MAANDEN VERLOF
in DUITSCHLAND
GRATIS KLEEDING en VOEDING!
Secretariaat "DE VLAG"
Winterhulp
gratis soepbedeeling

26

27

28

(23) Commerciële firma's legden nog eens uit wat met de rantsoeneringspunten gedaan kon worden, b.v. voor textiel en schoenen. (24) Klompen worden veel gevraagd, hehet leder is zeldzaam geworden. (25) Ondanks alle vindingrijkheid moeten liefdadige instellingen bijspringen: Winterhulp b.v. wordt een begrip onder voorzitterschap van Paul Heymans. De foto toont hem samen met Mgr Van Waeyenbergh (later voor zijn houding in verband met de tewerkstelling van studenten van Leuven aangehouden) tijdens een tentoonstelling van Winterhulp in 1943, te Leuven, waar statistieken van de hulpverlening werden gebracht. (26) Een dosis ‘zware’ propaganda bij een soepbedeling van Winterhulp was voor de DeVlag gauw meegenomen, (27) wat niet belette dat Winterhulp bij bombardementen te Antwerpen voor een spoedige voedselvoorziening moest instaan. (28) Het dagelijkse leven bleef echter dit, voor wie de goede adressen niet kende of de middelen niet had om de bloempjes buiten te zetten: *zegels geven*.

wanneer het regent, als een vieze brij in de schoenen wegdrijft.

Echte lederen schoenen zijn zeldzaam en peperduur, houten schoenzolen zijn het snufje van de dag. Alle vindingrijkheid en vernuftigheid worden aangewend om het tekort te verdoezelen en te verbergen. Dagelijks brengen huismoeders uren door met naai- en breiwerk om echtgenoot en kinderen in staat te stellen behoorlijk gekleed naar werk en school te gaan, om hen te beschermen tegen de koude. Zij breien kousen, truien, mutsen, sjerpen, zij strijken, naaien en lappen de oude kleren die al tientallen malen versteld zijn. Opgelapte ersatzkleren en -schoenen, het zeldzamer en vaak onvindbaar worden van linnengoed en andere huishoudelijke produkten, van potten, pannen, ketels, de steenkolenschaarste, het gebrek aan voedsel, meer en meer beginnen de weeën van oorlog en bezetting op de bevolking te wegen. Wanneer de burger zijn vastgesteld rantsoen levensmiddelen kan bekomen en verbruikt, beschikt hij dagelijks over 1.200 tot 1.300 calorieën. Iemand die geen bijzondere lichamelijke inspanning doet, heeft per dag al 2.400 calorieën nodig. Met 1.200 tot 1.300 calorieën kan geen mens overleven. En toch houdt de Belg stand. Maar hiervoor heeft hij zijn vindingrijkheid, zijn werkkracht, de hulp van liefdadige instellingen, de zwarte markt nodig. Bedrijven en instellingen breiden hun maatschappelijke diensten uit. Fabrieken en mijnen stellen gronden ter beschikking van hun personeel dat het voor eigen rekening mag bewerken. In vele ondernemingen en instellingen worden tegen zeer voordelige voorwaarden maaltijden, voedingswaren, kledingstukken en schoeisel aan de werknemers uitgedeeld. Officieel zijn de lonen bevroren maar, dank zij een uitgebreid, gevarieerd premiestelsel en talrijke voordelen in natura, stijgen de lonen en wedden van arbeiders en bedienden heel wat boven de officiële schalen uit: Voor de behoeftigen, gehandicapten, zieken, ouden van dagen en kinderen zijn er de liefdadige instellingen, het Rode Kruis, het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, Winterhulp.

Met het doel de ergste noden van behoeftigen en zwakken te lenigen wordt op 29 oktober 1940 Winterhulp opgericht. De nodige fondsen en goederen worden bijeengebracht door giften van privé-personen, de opbrengsten van tombola's en liefdadigheidsfeesten, toelagen van de schatkist en waren die op de zwarte markt werden aangeslagen. Voorzitter is Paul Heymans, oud-minister en gouverneur van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid.

De organisatie start met een psychologische handicap, want de naam Winterhulp die haar, naar analogie met de Duitse gelijkaardige instelling ‘Winterhilfe’ wordt gegeven, wekt bij de bevolking achterdocht en wantrouwen. In de clandestiene pers wordt de slogan gelanceerd: ‘Secours d'hiver - secours d'Hitler’. Hoewel niet in de gunst van het publiek, helpt Winterhulp ontelbare behoeftigen. Ze organiseert soepbedelingen en verstrekt volledige maaltijden in de volkskeukens, vooral in de grote steden en industriegebieden waar het voedselgebrek het meest nijpend is. Ze zorgt voor de distributie van melk, broodbons en kolen. Mettertijd legt ze zich speciaal toe op de hulp aan kinderen die, nog meer dan de volwassenen, de nadelen van de heersende voedselschaarste ondervinden. Naast de dagelijkse kom soep en een lichte maaltijd voor zwakke kinderen, worden levertraan, afgeroomde melk, chocolade, sinaasappelen, beschuiten, wortelen en vitaminen D verdeeld onder kinderen bij wie duidelijke ondervoedingsverschijnselen aanwezig zijn. Winterhulp richt kinderkolonies op tijdens de vakantie en voor de zwaksten ook tijdens het schooljaar.

In de loop van 1941 en 1942 vertrekken missies, samengesteld uit enkele vooraanstaande personaliteiten, naar Portugal, Zwitserland, Roemenië en Hongarije waar overeenkomsten worden gesloten voor de levering van sardienen, ham, bonen, gedroogde vis, ovomaltine, zetmeelhoudende waren, farmaceutische produkten en klederen. Al deze produkten worden ter beschikking gesteld van Winterhulp, het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en het Rode Kruis dat zich ook bezig houdt met de hulp aan de Belgische krijgsgevangenen die zich nog in Duitsland bevinden.

Maar al de activiteiten van de liefdadigheidsinstellingen, het maatschappelijk dienstbetoon van bedrijven en ondernemingen, het initiatief van duizenden mensen die aardappelen, groenten, konijnen en kippen kweken, zijn ontoereikend om de ganse bevolking te voeden, om haar het minimum aantal calorieën te verschaffen. Om zichzelf en zijn gezin in leven te houden, heeft de Belg maar één uitweg: de zwarte markt.

12 / Smokkelen om den brode en uit winstbejag

Ravitaillering en zwarte markt, zij zijn de spillen waaromheen het dagelijks leven tijdens de bezetting draait. Op geen enkel ogenblik in de geschiedenis van het land heeft de sluikhandel zo welig getierd als tijdens de jaren 1940-1944. Geen Belg die niet met de zwarte markt geconfronteerd wordt, geen man, vrouw of kind die er aan kan ontsnappen. Het normale rantsoen is ontoereikend om in de meest vitale behoeften te voorzien. Het moet aangevuld worden met levensmiddelen die alleen op de zwarte markt te verkrijgen zijn. Al wat niet tegen officiële prijs kan bekomen worden, kan men zich in de sluikhandel aanschaffen. Tot de delicatessen van vóór de oorlog toe, zoals koffie, chocolade, kreeft, champagne, wijn en likeuren. De enige vereiste: men moet de nodige bankbiljetten neertellen. Voor sommige produkten vraagt men astronomische sommen die alleen de rijken kunnen betalen. De gewone man koopt de allernoodzakelijkste levensmiddelen, brood, bloem, aardappelen, boter, vlees.

Zodra het tekort nijpend en de honger voelbaar wordt, trekken dagelijks duizenden Belgen op smokkeltocht naar het platteland. In drommen verlaten zij de steden en randgemeenten, te voet, per fiets, met de trein en de buurtspoorweg, met kar of kruiwagen. Mannen op leeftijd die al jaren geen beweging meer gehad hebben, kruipen op de oude fiets om zwoegend en sukkelend op zoek te gaan naar eten. Anderen trotseren uitputtende voettochten, de koude, de vermoeienissen in on comfortabele en slecht verwarmde treinen, de risico's van controle om voor hun gezin enkele kilo's bloem en aardappelen, wat boter en enkele sneden spek te halen. Nog meer dan de trein is de buurtspoorweg het vervoermiddel van de smokkelaar geworden. De boerentram, zoals hij in de volksmond wordt genoemd, is het vehikel voor oud en jong, is de held van de smokkeloorlog. Legendarisch worden de boerentrams die uit Antwerpen naar de Kempen vertrekken of uit Brussel het Pajottenland inrijden.

Lang vóór treinen of trams vertrekken, worden zij bestormd door mannen en vrouwen die met pak en zak beladen zijn. Men stampt en bijt om een plaats te veroveren, men verdringt mekaar op de staanplaatsen, men trekt mekaar weg van de zitplaatsen. Vrienden en habitués worden door het raam binnengeloodst, amateurs of nieuwelingen worden doodeenvoudig onder de voet gelopen. In de oude, bomvolle voertuigen zonder comfort, zonder lucht, zonder licht, zit men op mekaar geperst, hangt men tussen de banken, hangt men naar buiten. De koffers, balen, pakken, zakken worden tussen de banken, tussen mekaars benen, onder de zitplaatsen, tot op de daken van de rijtuigen gestapeld. Vrouwen als slanke mannequins vertrokken, keren terug als zwaarlijvige matrones met de smokkelwaar onder hun rokken, tegen hun boezem, onder hun korset.

Het is een folkloristische, groteske wirwar van gelegenheidssmokkelaars, van kleine en grote beroepssmokkelaars. Want naast het amateurisme van gelegenheidssmokkelaars om den brode, die lang vergeten familie- of vriendschapsbanden met bewoners van hoeven of boerderijtjes weer opnemen en hechter maken met de hoop er het allernoodzakelijkste voor hun gezin te bekomen, is een nieuw beroep ontstaan: dit van de beroepssmokkelaar die iedere dag op de baan is om waren op te kopen en ze met een grote winstmarge verder te verkopen.

De beroepssmokkelaars zijn goed georganiseerd, hun vindingrijkheid om aan eetwaren te geraken, met de voortverkoop hopen geld te verdienen en toch uit de

greep van de controlediensten te blijven, is onuitputtelijk. Zij beliegen, bedriegen, bedreigen mekaar, maar tegen de rijkswachten de controleurs zijn zij solidair. In de belangrijkste stations beschikken zij over helpers en handlangers. Wanneer in deze stations de controleurs verschijnen, lopen de handlangers met een rode lantaarn de trein kilometers tegemoet om de machinist tot stoppen te dwingen en de smokkelaars de gelegenheid te geven met pak en zak in de omliggende velden of bossen te verdwijnen. Bij het minste onraad, wanneer de trein even vertraagt of tot stilstand komt, worden

deuren en vensters opengegooid en springen de smokkelaars met hun waar langs beide kanten uit de wagons. Het gebeurt meer dan eens dat de smokkelaars zelf, god weet door wie en hoe gewaarschuwd, in volle veld aan het alarmsignaal trekken om met hun buit te ontkomen.

De enen smokkelen in het klein, de anderen op grote schaal. De lef en stoutmoedigheid van de doorgewinterde smokkelaars kennen geen grenzen. Zij gebruiken auto's en officiële vergunningen van het Duitse leger, zij smokkelen ganse vrachtwagens, goederentreinen en schepen met alle mogelijke produkten die op de officiële markt onvindbaar zijn. Zij transporteren varkens in lijkwagens, met of zonder lijk, zij brengen hun waren aan de man in wastobben, in kinderwagens, met of zonder baby.

Tegen de groeiende sluikhandel die fantastische afmetingen gaat aannemen, wordt een uitgebreide controledienst op de been gebracht, een indrukwekkend leger van controleurs, rijkswachters, hulpgroepen van Rex en VNV, Feldgendarmen. Dag en nacht wordt de strijd aangebonden tegen de zwarte markt. De ene razzia volgt op de andere, stations, straten, ganse wijken worden afgegrendeld. Op de meest onverwachte ogenblikken valt men binnen in huizen, cafés, restaurants. Smokkelwaar wordt op de onmogelijkste plaatsen gevonden, op zolders, in kelders, in bunkers, in Russische biljarten. Op de ene plaats wordt een geslacht kalf in het bad bewaard, in een andere woning ligt de vrouw des huizes ziek te bed met een geslacht varken onder de dekens.

Bij een razzia in Brusselse restaurants worden op één dag 400.000 eieren, 30.000 kg vlees, 10.000 kg koffie en 3.000 liter olie in beslag genomen. Tijdens een treincontrole wordt de hand gelegd op honderden flessen cognac, elixir, rum, kummel, meer dan twintig kisten sigaretten, dertig kilogram cacao en tientallen kledingstukken. In Maldegem worden op één dag 700.000 kg aardappelen en 300.000 kg rogge ontdekt, in Antwerpen ligt meer dan 1000 kg varkensvlees in zoutbakken, in Hamme wordt 500.000 kg rijst gevonden en, wanneer in Oordegem een goederentrein ontspoort, liggen 15.000 kg aardappelen tussen de bieten.

De zware boeten en gevangenisstraffen die de smokkelaars boven het hoofd hangen, wanneer zij gesnapt worden, schrikken hen niet af. Uit ervaring weten zij dat de rechtbanken hen doorgaans mild behandelen. En zo dikwijls lopen zij niet in de val, mees tal zijn zij de controlediensten te sluw af. Zij kunnen hierbij rekenen op de steun en bescherming van de bevolking tegen de controleurs en rijkswachters die als handlangers van de bezetter en zijn vrienden bestempeld worden. Sommige smokkelaars zijn er van overtuigd dat zij de achting en sympathie van hun landgenoten verdienen, dat zij het verzet tegen de vijand belichamen, dat zij het land een dienst bewijzen, dat zij de medeburgers bevoorraden. Typerend voor deze mentaliteit is het geval van een grote smokkelaar uit een Oostvlaamse stad die op één van zijn smokkeltochten bij een ongeval om het leven komt en op wiens doodsprentje gedrukt staat: gestorven in dienst van het vaderland.

Geregeld komt het tot incidenten en gevechten tussen rijkswacht en smokkelaars, worden controleurs mishandeld, worden hun fietsen vernield, hun banden stukgesneden. Op het station te Ronse steken smokkelaars hun waar in brand om te beletten dat ze in beslag zou genomen worden, in Kampenhout wordt een smokkelaar neergeschoten en slaat zijn vriend op de vlucht, nadat hij hun auto vol aardappelen in brand heeft gestoken, in Aalst wordt een man door een kogel dodelijk getroffen, wanneer hij zijn vrachtwagen door een controlepost wil jagen. In andere gevallen

kijken de ordediensten oogluikend toe, worden hun inschikkelijkheid en laksheid in kranten aangeklaagd: ‘Dikwijls hebben wij persoonlijk gezien dat gendarmen die de wacht optrokken bij trein of tram, duizenden en duizenden zwaar beladen mensen onder wie beroepssmokkelaars lieten voorbijgaan zonder een kik te geven, dat die zelfde gendarmen op de treinen en trams meereisden zonder te verroeren.’

Niet altijd zijn controleurs en gendarmen in een inschikkelijke bui, soms verkerven zij het helemaal bij de bevolking, wanneer zij in hun al te grote ijver beslag leggen op de paar kilo's bloem of het pakje boter van de gewone man die zich een afmattende reis heeft getroost en de zuur gewonnen centen heeft verbruikt om vrouw en kinderen iets meer te gunnen dan het gewone rantsoen.

Maar ondanks het leger controleurs, de razzia's, de geldboeten, de gevangenisstraffen, blijft de sluikhandel welig tieren. De smokkelwoede is niet meer in te dijken, de smokkelwaar wordt

1

2

3

4

5

6
(1) De tram, zelfs een Brusselse stadstram, was een zeer nuttig vervoermiddel, om ‘van alles’ te vervoeren. (2) Meestal was het er zeer druk op (3) en liep men er het risico van controles.
(4) Aandachtig kijken politieagenten toe hoe appelen verdeeld worden. (5) Controle op de weg: een landbouwer en zijn beide zonen worden tegengehouden, zonder erg. Het gaat hier immers om propagandafoto's die moeten aantonen dat de ‘brood'nodige aardappeloogst goed'begeleid’ wordt. (6) In de clandestiene pers toont men niet veel medelijden met de ‘controleurs’. Sluikslachten en controles worden in het blad ‘Sous la Botte’ blijkbaar op dezelfde schaal geplaatst.

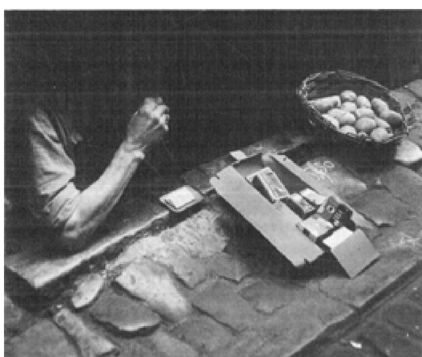
7

8

9

10

11

12

13

14

(7) Een razzia in de Radijzenstraat te Brussel: de straat wordt afgeschermd, (8) verdachten weggevoerd, (9) en een stuk van de aangeslagen goederen wordt aan de fotografen, en dus aan de pers, vrijgegeven. Balans: wit brood (een echt luxe-artikel), koffie (geen malt), gecondenseerde melk. Alles zal, zo zeggen de officiële bronnen het toch, aan liefdadigheidsinstellingen overgemaakt worden. (10) Dergelijke razzia's beletten niet dat iedereen in Brussel weet waar 'er' te kopen valt. Voor een keldergat liggen hier sigaretten en aardappelen. De prijs staat duidelijk geafficheerd.
(11) Sigaretten voor eieren schijnt een goede ruil te zijn. (12) Hamme, waar de Durme in de Schelde vloeit: een aak, gevuld met kolen, en een sloep met twee mannen, die er naar toe varen. Om fraude te plegen? (13) Het geeft eerder de indruk dat er een regie gepland is, om aan te tonen hoe een dergelijke smokkelpartij met steenkool kan gebeuren. (14) En iedereen komt naar de dijk om zijn deel te halen.

verkocht aan huis, in hoeven, in herbergen, op stations, in bioscopen, op terrassen, bij de slager, de bakker, de kruidenier, de kleermaker, in de schoen- en tabakswinkel. Mensen die van het platteland naar de stad reizen om er te studeren of te werken, brengen geregeld bloem, boter, vlees en eieren mee, een bij verdienste die vlug is meegenomen. Men koopt van kinderen en bejaarden, van meiden en knechten, van smokkelaars in pastoorskleren, van bedienden, arbeiders en prostituées.

Scrupules verdwijnen meer en meer, sommige smokkelaars deinzen er niet voor terug bedorven vlees, beschimmelde conserven, plaaster in plaats van meel, methylalcohol aan de man te brengen. Eetwaren worden bewaard en verkocht door mensen met huidziekten of met tuberculose.

In Brussel is de Radijzenstraat in de Marollen één der beroemdste straten van de hoofdstad geworden. Samen met het Vossenplein, omliggende straatjes en stegen vormt ze de kroonslagader van de zwarte markt, de beurs voor kleine en grote beroepssmokkelaais. Iedereen kan er zich aanschaffen wat men ook maar kan dromen: koffie, tabak, wit brood, kramiek, broodjes met kaas of ham. Men kan er opnieuw de tijd van vóór de oorlog beleven, als men maar de prijs betaalt.

Enkele restaurants werken uitsluitend in het zwart. Zij hebben een beperkte, maar rijke clienteel. De spijskaart biedt onder meer als gerechten: garnalen-tomaat: 60 fr.; een portie tarbot: 200 fr.; rumpsteak frieten: 80 fr. paling in 't groen: 200 fr.; kip: 250 fr.; langouste: 250 fr.; stuk meloen: 60 fr. De prijzen van de wijnen zijn navenant: 100 tot 400 fr. voor een fles bordeaux, 200 tot 500 fr. voor een fles bourgogne, 400 tot 500 fr. voor een fles champagne.

Voor een gedeelte bestaat de clienteel uit de rijke bourgeoisie, die vóór de oorlog luxueuze villa's aan zee bezat, met haar auto's door Europa reisde en de winters doorbracht te Nice, Monte Carlo of Cairo. Haar villa's aan zee zijn in beslag genomen, reizen is onmogelijk geworden en als compensatie veroorlooft zij zich af en toe diners die rond de duizend frank per persoon kosten. Onvoorstelbare weelde voor arbeiders en bedienden wier gemiddeld maandloon respectievelijk schommelt tussen 1.500 en 2.000 fr. en tussen 2.000 en 2.500 fr. Maar wel toegankelijk voor de nieuwe rijken, de grote smokkelaars en oorlogsprofiteurs die geen blijf weten met hun geld, die zich geregeld gastronomische excessen en braspartijen kunnen veroorloven, die tegelijk drie slaapkamers en drie radio's kopen, of twee piano's voor hun dochter die geen noot muziek kent.

Er is een hemeltergend contrast tussen de enorme schaarste op de officiële markt en de omvang van de produkten die in het zwart kunnen verkregen worden, maar die de meerderheid van de bevolking moet ontberen of die het slechts sporadisch en mits de grootste opofferingen kan genieten.

Men vraagt zich telkens weer verbaasd af waar deze goederen vandaan blijven komen. Voor de kleine man is het een raadsel, niet voor de lui van het vak wier vindingrijkheid onuitputtelijk is. Er zijn goederen die, de strenge grenscontroles ten spijt, uit de buurlanden, vooral uit Frankrijk, binnengesmokkeld worden, er is de sluikhandel met Duitse militairen, er zijn de stocks die een aantal bedrijven en handelaars bij het begin van de bezetting verborgen hebben gehouden en die zij geleidelijk op de zwarte markt gooien. Het gaat hoofdzakelijk om produkten die tijdens de oorlog weinig of niet meer geproduceerd of ingevoerd kunnen worden, zoals stoffen, koffie, cacao, olie, zeep, rijst. Tot het einde van de bezetting blijven zij op de zwarte markt te koop maar, naarmate zij schaarser worden, nemen de prijzen

astronomische afmetingen aan. In 1944 kost een kilo cacao 1.500 fr., een kilo koffie 2.000 fr., een herenkostuum 6.000 fr.

De meest elementaire eetwaren, meel, aardappelen, vlees, boter, melk, eieren, komen van het platteland, van de boeren. Benevens de verplichte leveringen tegen officiële prijs, mogen de landbouwers een bepaalde hoeveelheid van hun produktie voor zich houden. Zij verkopen het overschot aan familie, vrienden, kennissen, aan gelegenheids- en beroepssmokkelaars. De prijs die dezen bieden, moeten de anderen meestal ook betalen. Hoewel theoretisch scherpe controle op runderen en varkens wordt uitgeoefend, elk stuk vee een soort identiteitskaart krijgt en voor elk beest 10 fr. moet betaald worden, gaat een groot gedeelte van de veestapel de weg van de sluikslachting op. De spitsvondigheid en fraude kennen in dit domein geen grenzen.

Vóór de oorlog moesten de boeren wroeten en

zweten om de eindjes aan mekaar te kunnen knopen, zij moesten vechten om het hoofd boven water te kunnen houden. Nu zijn het bemiddelde en benijde burgers geworden. Ontduiking van reglementeringen, bedrog bij de leveringen, weerspannigheid tegenover de controlediensten zijn voor sommigen het hoogste symbool van patriottisme en verzet tegen de bezetter, een vlag die vaak de ongebreidelde hebzucht dekt. Niet alle boeren of andere producenten en handelaars kunnen over dezelfde kam geschoren worden. Dagelijks zijn er voorbeelden van onbaatzuchtige liefdadigheid en hulpvaardigheid, maar al te dikwijls wordt men meegesleurd in de onstuitbare rush naar winst.

Sommigen frauderen in het klein, anderen zien het groot en verdienen grof geld op een ergerlijke manier. Schoenbedrijven steken wat minder leder in de schoenen die zij vervaardigen om, met het uitgespaarde, schoenen voor de zwarte markt te kunnen produceren. Een winstgevend zaakje, want voor een paar lederen schoenen wordt op het einde van de bezetting meer dan 1200 fr. geboden. Melkboeren besproeien hun melk royaal met water om meer volle melk in het zwart aan de man te kunnen brengen. Slagers pingelen van elk rantsoen van hun klanten enkele grammen af om, desnoods aan dezelfde klanten, het uitgespaarde vlees tegen woekerprijzen te verkopen. Bakkers leveren nog slechter brood dan hetgeen zij normaal met de ontvangen bloem kunnen maken.

Fraude is een algemeen aanvaard gedragspatroon geworden. Er ontstaat een nieuwe moraal. Voor het dagelijks brood hoeft men niet meer te werken of te bidden. Men moet frauderen, maar men mag zich niet op heterdaad laten betrappen. Vele mensen zijn nog gelovig, zij bezoeken de kerk meer dan in vredestijd, maar zij rekenen er op dat God en hun evennaaste veel door de vingers zullen zien.

13 / Dagelijks leven in oorlogsdecor

Ondanks de materiële ellende en morele ontreddering, de meedogenloze strijd voor het zelfbehoud met de uiterste contrasten van bewonderenswaardige offergeest en wraakroepende woekerpraktijken, draait het leven verder in de gewone kringloop van geboorte, huwelijk en dood. De achttiendaagse veldtocht heeft slachtoffers geëist onder soldaten en burgers, de barre winter van 1941-1942 wordt vele bejaarden en zieken fataal, de conceptie heeft de weerslag ondervonden van de verwarring en chaos tijdens de zomer van 1940. Het gevolg is dat het sterftecijfer gedurende de eerste jaren van de bezetting hoger ligt dan het aantal geboorten. Maar van 1943 af worden in België weer meer kinderen geboren dan er mensen sterven. Een merkwaardig verschijnsel is de vermindering van het aantal zelfmoorden; de oorlogsweeën hebben de persoonlijke problemen klaarblijkelijk op de achtergrond gedrongen. Hoe moeilijk en hard de tijd ook is, de mensen leren zich aan de omstandigheden aan te passen. Huwelijken worden gesloten, gezinnen groeien aan. Men loopt opnieuw in de dagelijkse tredmolen, kinderen gaan naar school, mannen naar hun werk, vrouwen doen het huishouden.

Maar het uiterlijke decor is veranderd. De straten en openbare gelegenheden bieden een bonte mengeling van mannen en vrouwen in bur- gerkleren, van Duitse soldaten in het veldgrijze uniform van het landleger, de blauwe kledij van de Luftwaffe. Er is de verduistering, de avondklok. Om geallieerde vliegtuigen te misleiden, is de Belg verplicht van zonsondergang tot zonsopgang zijn huis, zijn straat, zijn dorp,

zijn stad in het duister te hullen. Lampen, vensters, deuren van woningen en voertuigen moeten geverfd of afgeschermd worden, zodat geen licht naar

buiten kan vallen. Etalageverlichtingen en licht- reclames zijn verboden, de openbare verlichting is uitgeschakeld. De lampen van treinen, trams, auto's, motorfietsen, rijwielen en schepen moeten gedempt en zodanig afgeschermd worden dat slechts een horizontale gleuf van 5 tot 8 bij 1,5 centimeter breed het licht mag doorlaten. Voor wachtende reizigers is het een hele puzzel om in het donker het nummer van de naderende trams te ontcijferen, conducteurs hebben alle concentratie nodig om geen ongevallen te veroorzaken, ontvangers kunnen met veel moeite de reisbiljetten knippen.

Men leert te leven op de tast, op het gehoor. In de beangstigende duisternis die nog akeliger wordt door het flauwe, schaarse licht dat uit de reglementair afgeschermde trams of auto's valt, is het moeilijk en gevaarlijk buiten te komen. Men struikelt over de meest onvoorziene obstakels, over vuilnisemmers, katten, honden. Men loopt tegen palen, straatlantarens, muren, andere mensen. De zaklamp wordt het onontbeerlijk instrument van de voetganger, de tramontvanger, de politieagent. Samen met het verplicht verduisteren is ook de avondklok ingesteld. Alle herbergen en openbare instellingen moeten hun deuren sluiten te 22.30 u, zonder speciale vergunning mogen de burgers slechts tussen 5u. en 23 u. op straat.

Niettegenstaande de ontberingen, de talrijke verbodsbepalingen, de donkerte van de verlaten en in volledig duisternis gehulde steden en dorpen na zonsondergang, geeft België niet de indruk van een doods land, van een land in rouw. Al tijdens de eerste weken van de bezetting heeft burgemeester Van de Meulebroeck de Brusselse bevolking aangespoord de toneel- en bioscoop- zalen opnieuw te openen, tentoonstellingen, concerten en liefdadigheidsgala's te organiseren. Om zijn ellende, zijn lege maag en de koude te vergeten, zoekt de Belg ontspanning. Herbergen tellen nog altijd een zekere cliënteel. De mensen komen er om de grauwheid van het dagelijks leven te ontvluchten, maar de troost van een goeie pint bier, waarmee zij hun ergernis en verbittering kunnen wegspoelen, vinden zij er niet meer. Zij moeten zich tevreden stellen met een miezerig brouwsel van 0,8 graad, flets en zonder smaak, met het enige voordeel dat het niemand dronken maakt.

Terwijl de kleine man aan het flauwe fluitjesbier nipt, kan men in bepaalde etablissementen en bars nog goede oude geuze, de beste wijnen, onvervalste likeuren en echte champagne krijgen op voorwaarde dat de portefeuille voldoende gevuld is. Van deze dranken heeft de gewone burger al lang de smaak vergeten, dikwijls moet hij zelfs de geneugten missen van een pijp, een sigaret. Want het rantsoen van 120 gram tabak voor de pijp of 120 sigaretten per maand is in vele gevallen niet beschikbaar. Hetgeen buiten het rantsoen gerookt wordt, heeft nog weinig met tabak te maken. Het is een mengsel van alle denkbare soorten bladeren, van rabarber- tot gedroogde klaverbladeren. Sommigen proberen het met tabak van eigen kweek, maar geven het op als zij na enkele trekken onpasselijk worden. In het begin kijkt iedereen verbaasd wanneer iemand een weggegooid sigarettenpeukje opraapt. Spoedig wordt het verzamelen van peukjes de gewoonste zaak van de wereld, men schaamt er zich niet meer over, men verkneukelt er zich niet meer in.

Door de kranten wordt de gebrekkige distributie van rookwaren op de korrel genomen, wordt de uitdeling van sigaretten aan vrouwen scherp gehekeld. Zo kan men in het Algemeen Nieuws lezen: ‘Wij hebben hier medegedeeld dat de vrouwen geen tabakskaart meer krijgen in Nederland, een maatregel die onze goedkeuring wegdraagt. In ons gezegend landje hebben de vrouwen nog steeds recht op tabak, in

weerwil van het feit dat de productie van rookwaren op 30 % van het vooroorlogse peil moest worden teruggebracht. Er is geen enkel gezonddenkend mens in heel het land die het eens is met de wanordelijke regeling van de tabaksverdeling. In onze grootsteden kan men in verdachte taveernen en op de lanen preutsche deernen met een sigaret tussen de geverfde lippen zien pronken terwijl men in diezelfde grootstad arme sukkelaars stompjes sigaret ziet bijeenrapen in de straatgoot. Er zijn sigaretten voor al dezen die geld hebben en er is geen pijpje tabak meer voor den armen grijsaard en voor den naarstigen werkman die zijn pijpje niet missen kan.'

In de meeste dorpen en steden zijn de kermissen afgeschaft. Waar zij nog plaatshebben, zijn het kermissen zonder smoutebollen, zonder wafels, zonder frieten, zonder snoepgoed. Gedurende de grote aardappelcrisis kan men het beleven dat op sommige plaatsen de ritjes op de paardemolen

zowel met aardappelen als met geld kunnen betaald worden. Eén aardappel voor één ritje.

Behalve in speciale gevallen waarvoor een vergunning vereist wordt, is dansen in openbare gelegenheden officieel verboden. Maar veelal wordt door de ordediensten oogluikend toegestaan dat in het ganse land, tot in de meest afgelegen gehuchten, iedere zondag jonge lui samenkomen om te dansen, vaak in muffe zaaltjes van enkele vierkante meter groot. De ouderen klagen de toenemende zedenverwildering van de jeugd aan, zij zijn verontwaardigd over het gedrag van de zazou's, het soort jonge lui die hun haar te lang laten groeien, die voorstander zijn van jazz, die zich begeven aan swing, zij spreken schande over de onwelvoegelijke scenes die zich in de bomvolle trams en treinen tussen meisjes en jongens afspelen.

De plaag van de kansspelen neemt schrikwekkende afmetingen aan. Meer en meer wordt men bezeten door het spel voor grof geld. Op straat, op trein en tram, in kroegen, in clandestiene speelholen, in particuliere woningen wordt door oud en jong, door grote en kleine smokkelaars, door oorlogsprofiteurs, door boerenzonen, zelfds door gewone arbeiders voor enorme sommen getuist. Met kaarten, met teerlingen, met anker en zon worden dikwijls in enkele uren duizenden frank gewonnen of verspeeld.

Maar voor de meerderheid van de bevolking zijn kansspelen excessen die ze zich niet kan veroorloven, zijn danspartijen herinneringen uit de goeie ouwe tijd. De donkere steden en dorpen, de avondklok, de ontberingen drijven de mensen vroeg naar huis. De vrouwen naaien, breien, verstellen en breken zich het hoofd over wat zij morgen op tafel zullen brengen. De mannen tuinieren, lappen de versleten schoenen, knutselen aan de oude fietsen.

Het straatbeeld verandert zienderogen, auto's worden met de dag zeldzamer, taxi's en autobus- sen zijn tot het minimum beperkt en het aantal vrachtwagens is, in vergelijking met vóór de oorlog, tot een derde herleid. Er is een maximum snelheid opgelegd: 80 km op de wegen, 40 km in de stad, 25 km 's nachts. Alleen de uitverkorenen kunnen nog rijden met benzine die op de zwarte markt van 30 tot 50 fr. de liter kost. De wagens worden aangedreven met steenkool, hout of gas. Meer en meer is men aangewezen op de fiets, op het openbaar vervoer, reist men met de immer schaarser wordende, overbezette treinen, met de trams die uitpuilen van het volk. Men verplaatst zich nog alleen wanneer dringende familieaan- gelegenheden, beroepsbezigheden of het prangend voedseltekort zulks vereisen. Vakantietrips behoren tot het verleden, kustgangers zijn er niet meer, want het gebied aan de noordzee is voor het binnenland volledig afgesloten. Slechts de rijken kunnen zich af en toe een vakantie veroorloven in de Ardennen, waar een pension zonder veel luxe 250 tot 400 fr. per dag en per persoon kost.

De mensen blijven thuis en ontdekken de wereld van het boek. Met een ongekende geestdrift werpt men zich op de lectuur. Nooit werd in België zoveel gelezen als tijdens de bange oorlogsjaren, nooit werden de bibliotheken zo druk bezocht, nooit hebben de Vlaamse auteurs zo zeer in de belangstelling gestaan. Aan de lopende band worden werken gelezen van Stijn Streuvels, Felix Timmermans, Ernest Claes, Maurice Roelants, Lode Baekelmans, Gerard Walschap, Herman Teirlinck en zovele anderen. Men tracht in de gezelligheid en intimiteit van het boek alle andere beslommeringen te vergeten. De hang naar lectuur is zo groot dat geregeld goedkope uitgaven van Belgische en sommige buitenlandse auteurs op de markt verschijnen.

Boeken worden verslonden, maar ook kranten worden druk gelezen. Praktisch is de oplage van de dagbladen die onder censuur verschijnen, niet verminderd. Oorlogscommuniqués en politieke artikelen met propagandistische inslag worden overgeslagen of met scepticisme bekeken. De interesse gaat naar de rubriek van de gebroken armen en benen, de berichten over de rantsoenering, de culinaire en vestimentaire raadgevingen, de sport. Men glimlacht even ongelovig wanneer in blokletters wordt aangekondigd dat de 250.000 ste vrijwillige arbeider naar Duitsland is vertrokken, men ergert zich wanneer men leest dat de één of andere Oberfeldkommandant, na een sabotagedaad of een aanslag op een lid van de Wehrmacht, een aantal gijzelaars heeft doen gevangen nemen.

En 's avonds, wanneer het uur van de Belgische uitzendingen van Radio Londen is aangebroken, worden deuren en vensters zorgvuldig gesloten, kruipt men zo dicht mogelijk bij het radiotoestel. Hoewel niemand zich stoort aan het verbod van

GEMEENTE BOOM

BEKENDMAKING

De Militaire Overheid heeft het SLUITINGS-UUR der drankgelegenheden gebracht op ***23 uur*** voor de burgerlijke bevolking en 24 uur voor de militairen. Tevens heeft zij medegedeeld dat na 23 uur de burgerlijke zich niet meer op den openbaren weg mag vertoonen.

Boom, 29 Juni 1940.

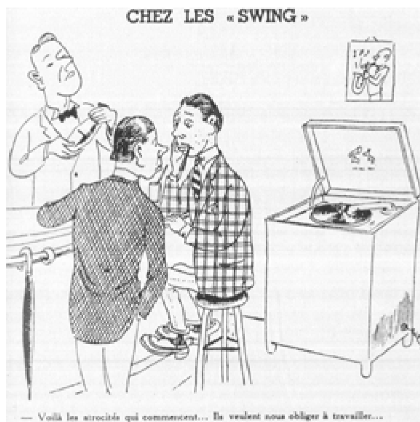
DE BURGEMEESTER,

FR. HOLSTERS.

1

2

3

4

5

6

(1) Een eerste bepaling van het sluitingsuur te Boom. De burgemeester moest de beslissingen van de ‘Militaire Overheid’, d.i. de bezetter, aan de bevolking overmaken. Later wordt dat sluitingsuur op 22.30 uur gebracht. (2) ‘Zazous’ of swingjeugd, een ‘dandy-voorkomen’, belangstelling voor muziek en dan vooral voor jazz, (3) en een afkeer van werken, zegt de collaboratiepers (*Le Soir*, 16 maart 1941). (4) Naast de bioscoop (hier de programma's te Antwerpen in juli 1941) zijn de kansspelen in trek, en daarbij vooral de weddenschappen. Hondenkoersen genieten een grote populariteit. (5) ‘Entraineurs’ brengen hun windhonden aan, (6) de weddenschappen worden afgesloten.

7

8

9

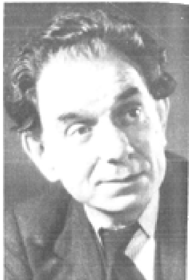

10

11

12

13

14

15

(7) Wie veel geluk heeft, kan nog wel eens naar zee. Bij de Thermen en de Koninklijke Villa te Oostende lopen de strandgangers door de prikkeldraadversperringen heen. (8) De bioscoop trok volle zalen. Na een namiddagvertoning in de 'Capitole' aan het Graaf van Vlaanderenplein te Gent. (9) Filmsterren waren van harte welkom. Heinrich George komt te Brussel aan in het Noordstation. (10) Stan Brenders was een van de grote jazz-figuren (links op de foto).

(11) Fud Candrix was een naam in het lichtere genre. Het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel was op 18 april 1942 het toneel voor een variété-programma bedoeld voor de Duitse soldaten. (12) Maurice Chevalier kwam eveneens naar het Paleis voor Schone Kunsten, op 2 oktober 1942. (13) Staf Bruggen

werd directeur van de K.N.S. te Gent. (14) De Philharmonie Brussel deed vaak een beroep op beroemde dirigenten, (15) onder wie Hans Knappertsbusch (op de foto) en Herbert von Karajan.

de bezetter de Engelse radio te beluisteren, is iedereen op zijn hoede, want overal heersen achterdocht en wantrouwen. Met eindeloos geduld wordt de juiste golflengte gezocht en met het hoofd tegen het toestel tracht men door de storingen heen de berichten en boodschappen van overzee op te vangen.

Wanneer men even uit de dagelijkse sleur wil treden en de harde realiteit ontvluchten, gaat men naar de bioscoop. Gedurende enkele uren worden er de oorlogs- en bezettingsweeën, de koude, het gebrek aan vitaminen en calorieën vergeten. Voor een korte vlucht in de wereld van fictie en droom laat men de propaganda van de Duitse actualiteiten onverschillig over zich heen gaan. Men mist tijdens de pauze het ijsje, de wafel, de reep chocolade, maar men heeft het warm voor vrij gematigde prijzen die schommelen tussen twee en zeven frank.

De markt is overspoeld met Duitse produkties. Heinrich George, Emil Jannings, Heinz Rühmann, Theo Lingen, Zarah Leander, Kristina Söderbaum, Marika Rökk zijn de grote namen die de Amerikaanse sterren, Douglas Fairbanks, Shirley Temple, Greta Garbo, Deanne Durbin, Errol Flynn, Olivia de Havilland, Charlie Chaplin van het scherm hebben verdrongen. Ophef maakte de film 'De gouden stad' met Kristina Söderbaum in de hoofdrol, de eerste Duitse kleurenfilm die in ons land vertoond wordt. Bij afwezigheid van Amerikaanse en Engelse produkties blijven Franse films vooral in Brussel en Wallonië volle zalen lokken, met als belangrijkste figuren Raimu, P. Fresnay, Danielle Darrieux, Ginette Leclerc. Zoals overal elders ter wereld heeft de Belgische jeugd haar idolen van de lichte muziek. De jazzformatie van Stan Brenders en vooral die van Theo Uden Marsman, de Ramblers, maken furore. Wanneer dit orkest van radio Hilversum een tournee door België maakt, zijn de zalen weken tevoren uitverkocht. In de huiskamers en openbare gelegenheden spuien radio en grammofoon Duitse schlagers. Orkesten spelen de succesnummers van Peter Kreuder, men zingt de liedjes van Zarah Leander, Marika Rökk, Ilse Werner, men neuriet het overbekende Lily Marleen dat, naar beweerd wordt, ook een hit is bij de Engelse soldaten die in de nachtelijke eenzaamheid van de Noordafrikaanse woestijn met weemoed luisteren naar de 'Come and kiss me' stem van Lale Andersen.

Oud en jong tellen in hun rangen nog vele vurige fans van Rina Ketty, Maurice Chevalier, Charles Trenet, Tino Rossi. Maar in de Vlaamse pers vindt le beau Tino geen genade, getuige de vernietigende kritiek die, naar aanleiding van een optreden van Tino Rossi in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel, in de Dag verschijnt: 'Alles wat het Franssprekend deel der Brusselse bevolking aan hyper-swingse en superzazouse jonge, leeglopende, gepomadeerde heertjes, even hersenledige als luidruchtige kwetterende jonge meisjes en door het leven onbevredigde diklijvige dames van onbepaalde leeftijd telt, zou voor niets ter wereld één der drie, vier "soirés de gala Tino Rossi" willen missen.' Cabaret, variété, liefhebberstoneel, in al deze genres zoekt de gewone man wat afwisseling, een vleugje blijheid. In Antwerpen lokken de volkse revues massa's naar de Empire en in Zender Brussel tekent Renaat Grassin, alias Ketje, in niet door iedereen gewaardeerde schetsen het leven van een Brusselse straatjongen.

Ook intense activiteit in het ernstige artistiek genre. Te Antwerpen en te Gent bloeit het theaterleven zoals nooit te voren en bereiken sommige vertoningen een zelden gekend peil. De schouwburg aan het St.-Baafsplein te Gent, met Staf Bruggen als nieuwe directeur, is niet langer een operettentheater maar wordt de schouwburg van het gesproken toneel waarvan het repertoire, tijdens het eerste jaar op werk van

eigen bodem gesteund, geleidelijk internationaler wordt. Bij de K.N.S. te Antwerpen bouwt directeur Joris Diels verder op de stevige grondslagen die door Oscar De Gruyter werden gelegd.

De wereld van de ernstige muziek is bijzonder actief. Overal in het land worden concerten met vaak hoog artistiek gehalte georganiseerd, geregeld wordt een beroep gedaan op Duitse dirigenten en solisten. Te Antwerpen speelt een nieuw opgericht filharmonisch orkest onder leiding van Hendrik Diels, maar vooral te Brussel staat het concertleven centraal. Het wordt gekenmerkt door een harde strijd onder de verscheidene verenigingen. Aan de ene kant de Chapelle musicale de la Reine Elisabeth met een internationaal repertoire en een Duitsvijandig publiek. Diametraal daartegenover het Muziekfonds, in samenwerking met Zender Brussel, met een overwegend Vlaams-Duits repertoire.

Tussen deze twee uitersten de Philharmonie Brussel, waarvan het programma het zwaartepunt legt op de Duitse muziek maar dat ook werken uit andere landen brengt en geregeld een beroep doet op beroemde dirigenten zoals Hans Knappertsbusch en Herbert von Karajan.

Een innovatie zijn de werkpauzeconcerten die, onder het motto van volksopvoeding, in grote bedrijven voor de arbeiders worden georganiseerd en waarbij ontspanningsmuziek en cabaretnummers worden afgewisseld met klassieke werken.

Te Gent wordt de Koninklijke Franse Opera, die in het seizoen 1940-1941 zijn honderdjarig bestaan zou vieren, precies in dat jubileumjaar vervlaamst. Op 26 oktober 1940 opent de Gentse opera opnieuw zijn deuren onder directie van Hendrik Caspeele en onder de benaming ‘Koninklijke Stadsopera’. Volledige vernederlandsing en nieuw repertoire, de Franse werken worden tot een minimum beperkt, op de affiches prijken nu Wagner, Mozart, Richard Strauss, samen met Vlaamse componisten.

Te Antwerpen viert de Koninklijke Vlaamse Opera onder leiding van J. Sterkens tijdens het seizoen 1942-1943 zijn vijftigjarig bestaan. De K.V.O. die als Vlaams bolwerk tegen de Théâtres Royaux werd opgericht en al vóór de oorlog overvloedig uit het Duits repertoire putte, in het bijzonder uit het oeuvre van Richard Wagner, zet deze traditie verder. De samenwerking met de opera van Keulen, die al vóór 1940 bestond, wordt nog op ruimere schaal georganiseerd.

De Muntschouwburg te Brussel is het mikpunt van aanvallen in de pers die de Brusselse opera verwijt een bastion te zijn van franskiljons Belgicisme en alleen ogen en oren te hebben voor Parijs, ‘das Idol der Kunst und der politische Speck, mit dem die belgischen Mäuse gefangen werden sollten.’ Wanneer in begin 1942 de opera Carmen wordt opgevoerd, lokt bij het einde van het tweede bedrijf de koorscene, waarin de tekst ‘vive la liberté’ meermaals wordt herhaald, een zodanig tumult uit dat de vertoning moet worden stopgezet.

In de hoofdstad wordt op 15 oktober 1942 de Alhambra, herdoopt tot Vlaamse Volksschouwburg, opnieuw geopend. Onder de directie van Dolf Clauwaert en de artistieke leiding van de Duitser Dr. Furegg trekt de Volksschouwburg, dank zij de gunstige werkvoorwaarden, vele goede solisten en koorleden aan, die operettes en lichte opera's van behoorlijke kwaliteit brengen. Veel wordt gesproken en geschreven over de culturele opvoeding en verheffing van het Vlaamse volk, maar de massa bekommert zich meer om de dagelijkse boterham dan om artistieke prestaties. Voor de gewone burger is de sport de ontspanning, de uitlaatklep bij uitstek. In stadions en sportzalen kan hij zich nog uitleven, zijn opgekropte verbittering op tegenstanders en scheidsrechters uitspuwen, zijn grauw bestaan voor enkele uren vergeten. Zeer vlug na de inval wordt weer aan sport gedaan. Einde juni 1940 is er al voetbal met de vriendenwedstrijd Beerschot-Lyra en een spectaculaire 10-2 overwinning van de Sinjoren. In juli hebben de eerste wielerwedstrijden plaats en tijdens de Belgische kampioenschappen in september te Antwerpen wordt Odiel Van den Meerschaut nationaal kampioen op de weg. De grote verrassing is de nederlaag van Jef Scherens, het idool van de velodrooms, die in zuivere snelheid door Frans Cools wordt geklopt.

Zelden heeft de sport de mensen zo aangetrokken als tijdens de bezetting. Het wielrennen, de populairste sporttak in Vlaanderen, floreert zoals nooit tevoren. Gedurende de ganse oorlog draaien de overdekte en open wielerbanen op volle toeren, veren duizenden recht wanneer Poeske Scherens hen op zijn spectaculaire

spurtnummers vergast. Ronde van Frankrijk en wereldkampioenschappen staan niet meer op de kalender, maar een massa mensen stroomt naar de criteriums en kermiswedstrijden waar Witte Van den Meerschaut, Staf Van Overloop, Georges Claes en Robert Van Eenaeme de plak zwaaien. Men verslindt de krantenverslagen over nationale en internationale klassieke en semi-klassieke wedstrijden, men staat verstomd bij het bericht dat Fausto Coppi op 7 november 1942 te Milaan met 45,848 km een nieuw werelduurrecord heeft gevestigd, men dweept met Achiel Buysse, driemaal overwinnaar van de Ronde van Vlaanderen, met Marcel Kint die, na enkele jaren inactiviteit, in 1943 en 1944 boven alle anderen uitsteekt, de eerste oorlogse Parijs-Roubaix en Brussel-Parijs, de Waalse Pijl en zovele andere wedstrijden wint, met Rik Van Steenbergen, de belofte met het uitzonderlijk talent, in 1943 op achttienjarige leeftijd al kampioen van België, met Jef Somers die in hetzelfde jaar als eerste Belg

16

17

18

19

20

21

(16) Wielrennen bleef de populairste sport. Op de weg werden de kampioenschappen van België gereden. (17) Een grote Lenteprijs met aankomst te Gent in de wintervelodroom zag Marcel Kint als overwinnaar. (18) Jef Moerenhout won in juni 1944 de Ronde van Wallonië, (19) en een piepjonge Rik Van Steenbergen begon zijn lange carrière beslijkt als overwinnaar van de Ronde van Vlaanderen Seniors. (20). Kermiskoersen bleven bestaan, de sponsors veranderden. In Aalst vond tijdens een 'Feest van de Arbeid', georganiseerd door de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, een traditionele 'velokoers' plaats. (21) Ook op de baan draait het wielerleven verder. Frans Cools voor de start van een internationaal Omnium te Gent.

22

23

24

25

(22) De ongeëvenaarde ‘Poeske’ Scherens is de held van het sprintgebeuren. Hier in volle vaart tegen Gerardin en Gosselin (1943), (23) en een ‘urplaceke’ met Gosselin. (24) Karel Sijs en Gustaaf Roth zijn namen van Europees formaat in de bokssport. (25) En Max Schmeling leidt een Duitse boksmeeting in het Brusselse Sportpaleis.

de Landenprijs op zijn naam schrijft, met de onverslijtbare Frans Bonduel, met Karel Kaers, Brik Schotte, Jef Moerenhout, Sylvain Grysolle, Maurice De Simpelaere.

De populariteit van de voetbalsport is enorm gestegen, elke zondag scharen zich honderdduizenden rond de velden waar zij tegen weinig geld enkele vitaminen goede lucht en ontspanning kunnen opdoen. Internationale wedstrijden zijn uit het programma geschrapt, maar de nationale competitie gaat normaal verder, ondanks de groeiende verkeersproblemen, die verplaatsingen vaak tot een hachelijk avontuur maken, en de moeilijkheden om de spelers van een voetbaluitrusting te voorzien.

Tijdens het seizoen 1940-1941 worden provinciale competities georganiseerd met als slot een nationale eindronde. In finale overwint Lierse White-Star met 3-1 en is officieus landskampioen. Bij de Antwerpenaars zal de memorabele wedstrijd Beerschot-Oude-God van 26 januari 1941 nog lang in het geheugen blijven. Het grote Beerschot van Raymond Braine, Tuur Ceuleers, Rik Isemborgs, Charley Van de Wouwer, haalt het met een ongelooflijke 22-0 score.

Vanaf september 1941 wordt opnieuw in normaal competitieverband gespeeld. Ditmaal wordt Lierse officieel kampioen, een Lierse waarin de namen van Bernard Voorhoof, Juul Van Craen, de drie Karel's: Klockaerts, Kiebooms, Willems, die de middenlinie vormen, tot de verbeelding spreken. Het jaar daarop wordt de fakkel overgenomen door Club Mechelen met Bert Decleyn, Torreke Lemberechts, Rik Coppens en in 1943-1944 steekt Antwerp, met Bob Paverick, Dis Van den Audenaerde, René Geuns, met kop en schouders boven de andere ploegen uit.

In de zomer worden op het platteland voetbaltornooien onder de lokale clubjes georganiseerd, met boeren en smokkelaars als vrijgevige sponsors. Bekende voetballers uit grote ploegen die worden aangesproken om de plaatselijke elftallen te versterken, aarzelen geen ogenblik. De voorstellen zijn te aanlokkelijk, de premie bestaat uit boter, spek, aardappelen en bloem.

De bokssport kent een ongeëvenaarde bloeitijd, te Brussel en te Antwerpen doen de organisatoren gouden zaken. Hoogtepunten zijn de kampen tussen Gustaaf Roth, die al in de herfst van zijn carrière is getreden, en Karel Sijs de opkomende ster. Karel Sijs bereikt de top in zijn loopbaan, wanneer hij op 14 november 1943 te Brussel de Zweed Tandberg klopt en Europees kampioen der zwaargewichten wordt. Andere boksers die in de gunst van het publiek staan, zijn Degrijze, Kid Dussart, Al Baker en Felix Wouters, ‘den tisj’ zoals hij in de volksmond wordt genoemd. Een gedeelte van het bokspubliek is een trouwe cliënteel van de catchmeetings die vooral te Antwerpen veel bijval kennen. Men komt er voor het spektakel en de sensatie, meer dan voor de sport, men kan er zich een pint goed bloed lachen met de burleske show die de zwaargeblokte en toch lenige vedetten, zoals Bert Auwera, Bernard De Ferm, Rik De Groot en Jos Wolbach, op de ring vertonen.

In de zomer trekt men naar de athletiekterreinen waar Julien Saelens, Pol Braeckman, Jozef Mostert en de jonge krachten zoals Gaston Reiff en Marcel Van de Wattyne de scepter zwaaien, of schaart men zich rond de zwembaden voor de prestaties van Guillini, Isselee, Van Parijs, Yvonne Van de Kerckhove, Virginie Keteleer en Fernanda Caroen, sedert 3 januari 1940 wereldrecordhoudster op de 500 meter crawl met de tijd van 6m. 28s. 4/10.

Ook grote belangstelling voor paarden- en hondenwedstrijden, waar nieuwe rijken, smokkelaars en oorlogswoekeraars met biljetten van duizend goochelen. Maar beroerde tijden voor de duivenmelkers die hun sport moeten opgeven. Vluchten zijn

door de bezetter verboden, de duiven mogen zelfs niet uitvliegen, het voeder wordt slecht, schaars en duur. Harde momenten voor de liefhebbers wanneer zij met de dood in het hart de meeste van hun trouwe beestjes, hun goeie blauwe of geschelpte witpen, noodgedwongen tot de kookpot of braadpan moeten veroordelen.

Brood en spelen, het eeuwenoud thema van de mensheid, actueler dan ooit in deze zware oorlogstijd.

14 / Een barre winter

Einde oktober 1941 valt de eerste sneeuw, onheilspellende voorbode van de strenge winter die voor de deur staat. Angstig en vertwijfeld kijkt iedereen de sombere, koude maanden tegemoet. De lange, donkere avonden, de grauwe kilte van de herfsttijd verjagen de mensen van de straat, drijven hen vroeg naar huis. En in de eerste triestige dagen van december valt het sensationele nieuws. Koning Leopold is hertrouwd. Het huwelijk wordt bekendgemaakt door een herderlijke brief van Kardinaal Van Roey die op zondag 7 december in alle kerken van het land wordt voorgelezen:

'Zeer beminde broeders,

Wij zijn gemachtigd u een belangrijk nieuws mede te delen: Zijne Majesteit Koning Leopold III heeft het huwelijk aangegaan met Mejuffrouw Mary Lilian Baels. De uitverkorene is een landgenote en behoort tot een zeer achtbare familie uit West-Vlaanderen, zij is een dochter van Mijnheer Hendrik Baels, gewezen Minister.

Wij hadden de eer en het genoegen het koninklijk huwelijk, de 11de september laatstleden, kerkelijk in te zegenen, in de aanwezigheid van de ouders, in de kapel van het Kasteel van Laken. De burgerlijke pleegvormen werden insgelijks in hetzelfde Kasteel vervuld.

Wij zijn gemachtigd er aan toe te voegen dat dit huwelijk uitsluitend het privaat en familieleven van de Koning aanbelangt en op publiekrechterlijk gebied geen uitwerksel zal hebben. Een authentieke akte van de Vorst bepaalt dat de koninklijke Echtgenote afstand doet van de titel en van de rang van Koningin, - voorwaarde die zijzelve aan haar huwelijk gesteld heeft - zij zal de titel voeren van Prinses van Rethy. Bij dezelfde akte verklaart de Koning dat het gebeurlijk nakomelingschap van dit huwelijk geen enkel erfrecht zal hebben op de kroon. Laten wij bidden, zeer beminde broeders, voor het behoud en het geluk van onze Koning, opdat hij, op het door de goddelijke Voorzienigheid bepaalde ogenblik, de lotsbestemming van het Vaderland weer in handen moge nemen en met wijs beleid besturen.

+ J.E. Kard. Van Roey
Aartsbisschop van Mechelen.'

Het bericht slaat in als een bom. De mensen zijn met verstomming geslagen, zij staan na de mis in groepjes samen, zij weten niet goed welke houding aan te nemen, zij maken bedenkingen, doen gissingen en vergeten er haast hun karig middagrantsoen bij. Bij een deel van de Belgische bevolking wordt, om uiteenlopende redenen, het huwelijk op heel wat kritiek onthaald. In de maandagkranten wordt de brief van kardinaal Van Roey integraal gepubliceerd, maar het valt op dat geen woord commentaar bij het huwelijk verschijnt. Ingewijden weten dat het burgerlijk huwelijk op zaterdag 6 december werd gesloten, dat er moeilijkheden waren omtrent de burgerlijke formaliteiten omdat prinses Lilian in Engeland geboren is, dat een akte van bekendheid werd opgemaakt en de procureur des konings dispensatie van publikatie moest verlenen.

De Belgen zijn amper van hun onthutsing bekomen, wanneer zij met nieuwe sensationele berichten overstelpt worden. In speciale radiouitzendingen en met grote krantenkoppen wordt het wereldnieuws verkondigd: Japan is in oorlog met de

Verenigde Staten en Engeland. Op 11 december, vier dagen na de verrassende, grootscheepse aanval der Japanners op Pearl Harbor, waar de Amerikaanse vloot gevoelige verliezen lijdt, verklaren ook Duitsland en Italië de oorlog aan de Verenigde Staten. De ganse wereld kreunt onder het oorlogsgeweld.

De eerste weken wordt België overspoeld met triomfantelijke zegebulletins van het Japanse leger dat in het Verre Oosten als een wervelwind het één Amerikaans en Engels steunpunt na het andere verovert. De eerste verbijstering van de bevolking slaat spoedig om in een doffe apathie tegenover de Japanse militaire successen. De dagelijkse zorgen van verwarming, voeding, kle-

ding wegen al zwaar genoeg op de verzwakte lichamen.

De eindejaarsweek verloopt zoals de menzen zijn: droevig, somber, moedeloos. Middernachtmissen zijn verboden en, hoewel met Kerstmis en Nieuwjaar de avondklok tot 1.30 u wordt verlengd, liggen de straten 's nachts leeg en verlaten. De uitspattingen van enkele oorlogsrijken uitgezonderd, behoren de traditionele feesten en bezoeken tot het verleden. De meeste mensen blijven thuis en kruipen vroeg in bed. Hoogstens wordt met een paar familieleden of vrienden een kaartje gelegd, maar het kopje smaakloze malt en het fletse fluitjesbier van 0,8 graad zijn niet geschikt om de gedempte sfeer op te vrolijken.

Na Nieuwjaar begint pas voorgoed de lijdensweg van de bevolking. De temperatuur daalt zienderogen, het land wordt onder een koudegolf bedolven, het vriest onmedogend, meer dan twee maanden aan één stuk. De temperatuur bereikt in de Ardennen tot -25 en in het binnenland tot -20 graden. Het wordt één van de hardste winters die België ooit heeft gekend. De siberische koude bijt onverbiddelijk door de povere kleren en versleten schoenen van de ondervoede burgers. Ontelbare huisgezinnen hebben weinig of geen brandstof meer. De rivieren zijn dichtgevroren, het goederenverkeer is totaal ontredderd. Het schaarse kolenrantsoen kan slechts onregelmatig en in kleine hoeveelheden vervoerd en uitgedeeld worden. In de sluikhandel wordt tot 3.500 fr. voor een ton kolen geboden. Men behelpt zich met ‘schlam’, een soort steenkolengruis dat wel vuur maar geen warmte geeft en dat men moet vochtig maken om te beletten dat het in een oogwenk zou opgebrand zijn. Bij gebrek aan kolen stookt men hout, een veelgevraagde brandstof die met de dag duurder wordt. Overal worden bomen omgehakt, afgezaagd en gestolen. In bossen, parken en tuinen worden zodanige ravages aangericht dat in het Staatsblad een besluit verschijnt met politiemaatregelen tegen het clandestien omhakken van bomen. In de woningen worden de vulkachels of de ‘feux continus’, zoals de Belgen ze noemen, vervangen door duiveltjes die beter bestand zijn tegen het stoken van schlam, hout en cokes. Wekenlang leven duizenden gezinnen praktisch zonder vuur. Wanneer de kinderen van school komen, houden zij hun overjassen, sjerpen en handschoenen aan om hun huiswerk te maken, hun lessen te leren. Versteven van de kou, kruipen vele mensen met kleren en al in bed. Kinderen en mannen zijn tevreden als zij naar school of kantoor mogen om er wat warmte te vinden. Maar de huismoeders blijven thuis, alleen in de kille woning. Hun enige ontspanning is het urenlang aanschuiven in de bijtende koude voor eetwaren die zeldzamer en slechter worden. Zij moeten koken zonder voedsel, zonder kolen, zonder gas.

Want tegelijk met het gebrek aan kolen is de ellende in de gasbedeling begonnen. In deze onmenselijke winter zijn de gasdistributiebedrijven genoodzaakt de druk in de leidingen zodanig te verminderen dat het gebruik van gas onmogelijk wordt. Er is slechts normale druk gedurende een half uur 's morgens, gedurende een uur 's middags op zondagen en drie werkdagen, en gedurende een uur 's avonds op zondagen en de drie andere werkdagen. Wanneer de vastgestelde uren voorbij zijn, sterft het gasvlammetje onverbiddelijk weg.

Tevens is het gasverbruik verboden voor de verwarming van schouwburgen, bioscopen, concerten toneelzalen, herbergen, restaurants, hotels, magazijnen, verkoop- en uitstalramen, musea en bibliotheken, kerken en andere eredienstgebouwen, scholen, alsook van alle andere voor het publiek toegankelijke instellingen.

En de siberische koude duurt onverminderd voort. De bevolking wordt overstelpt met waarschuwingen om de waterleidingen speciaal tegen het vriesweer te beschermen, omdat het reparatiematerieel bijna niet meer voorhanden is, omdat de transportproblemen en verduisteringsvoorschriften een tijdig ingrijpen uiterst moeilijk maken.

Aardappelen en de meeste groenten zijn tegen officiële prijs in de winkels praktisch niet meer te krijgen. Men eet rapen, bieten, pannekoeken van kastanjemeel. Het gezin is gelukkig wanneer moeder een bord warme soep kan voorschotelen. Voor zichzelf snijdt ze de boterhammen zo dun als een vel papier om ze wat dikker te kunnen laten voor man en kind. Voor enkele grammen vlees en vetstoffen staat ze halve dagen in het rijtje, ze trotseert koude en afmattende reizen om bij de boeren op het platteland een weinig bloem en boter of enkele eieren te bemachtigen en in het donkere huis slijt ze uren met naald en draad om het versleten linnengoed te verstellen, de oude

kleren te lappen.

De ontberingen hebben de gezichten grauw en moedeloos gemaakt. De mensen vermageren zienderogen, velen zijn tien à twintig kg afgevallen. Zij lopen in sjofele, opgelapte kleren die wijds en schots rond het tengere lichaam fladderen. De harde winter en het voedseltekort hebben bij de ouden van dagen en zieken vele slachtoffers geëist, maar het tast ook het gezondheidspotentieel van de anderen aan. De bruuske vermagering is oorzaak van talrijke breuken, het gebrek aan vetstoffen tast de zuren van de lege maag aan en veroorzaakt vele maagzweren, het gezichtsvermogen vermindert door het tekort aan vitaminen, de onevenwichtige voeding en de slechte zeep hebben huidziekten tot gevolg, het aantal gevallen van tuberculose is merkelijk gestegen en vooral stadskinderen vertonen duidelijke verschijnselen van ondervoeding.

Wanneer de ongenadige winter eindelijk wijkt en de lente openbreekt, wordt het moreel beter, krijgt men met de milde warmte van de eerste zonnestralen nieuwe hoop, verschijnen op de gezichten weer een lach, een vleugje blijdschap. In de harten borrelt opnieuw wat levensmoed, tuingereedschap wordt bovengehaald en met ijver wordt elk lapje grond omgespit, bezaaid en beplant. Sommigen leggen zich toe op het kweken van konijnen, anderen houden er enkele kippen op na en hier en daar wordt in een verborgen hokje een varken vetgemest.

Wanneer de Ronde van Vlaanderen op paasdag over de Vlaamse wegen trekt, zijn duizenden wielerliefhebbers op de been om hun favorieten en de overwinnaar Brik Schotte toe te juichen. Maar op de nieuwe lentevreugde valt de schaduw van minder prettig nieuws. Men leest in de dagbladen dat te Brussel een ravitailleringscontroleur werd doodgeslagen, dat geallieerde bommen te Brugge tien en te Blankenberge elf doden eisten. Op 29 april is het ganse land met verbijstering geslagen door het bericht dat te Tessenderlo de fabriek ‘Produits chimiques’, gespecialiseerd in de produktie van waspoeders en meststoffen, in de lucht gevlogen is. Tragische balans van deze ramp: 189 doden, waaronder talrijke kinderen die in een school dichtbij de fabriek omkwamen, ongeveer achthonderd gewonden en verwoesting van een groot deel van het dorp.

Zondag 10 mei, tweede verjaardag van de inval der Duitsers, is een heerlijke lentedag. Alle patriottische manifestaties, alsook het dragen van Belgische kentekens en driekleurige lintjes zijn door de bezetter verboden. In het ganse land is het rustig, men gaat met het gezin wandelen, in de velden, de bossen, de parken. Men draagt een meiklokje in het knoopsgat, men bezoekt sportwedstrijden, men gaat kijken naar de plechtige communikanten die voor één dag het oorlogsleed vergeten en stralend uit de kerk komen in hun ersatzkleedje of -kostuumpje, waarvoor moeder dag en nacht heeft genaaid en gestreken, waarvoor ze onder de gedempte lampekap met het flauwe licht haar ogen pijn heeft gedaan.

Opschudding bij de bevolking wanneer in het Staatsblad van 20 juli 1942 volgende officiële mededeling verschijnt:

‘De Echtgenote des Konings heeft gelukkig de 18de juli 1942 te 6u.30 een Zoon ter wereld gebracht die de voornamen draagt:
Alexander-Emmanuel-Henry-Albert-Maria-Leopold.

Moeder en Kind verkeren in goede gezondheid. De geboorteakte werd opgemaakt door de h. Coelst, waarnemend Burgemeester der Stad Brussel.

De akte van vaststelling werd getekend door de Eerste Voorzitter van het Hof van Verbreking, door de Procureur-Generaal bij het Hof van Verbreking en de Dignitarissen van het Paleis.'

De blijde geboorte in het Paleis te Laken levert gedurende enkele dagen stof voor geanimeerde gesprekken en praatjes, het huwelijk van de koning komt weer ter sprake, er wordt gerekend, gekibbeld, ruzie gemaakt. Maar spoedig worden de Belgen opnieuw door andere zorgen in beslag genomen. Ondanks de dirigistische maatregelen van de bezetter en het Commissariaat voor Prijzen en Lonen tot stabilisering van de prijzen, niettegenstaande de dreiging met zware sancties tegen de overtreders van besluiten en reglementen, zijn de prijzen ontzaglijk de hoogte ingegaan, is het indexcijfer in vergelijking met april 1940 met 90 % gestegen.

Op de vlees-, groente- en fruitmarkten, waar de goederen zelden of nooit tegen de officieel vastgestelde tarieven worden verkocht, zijn incidenten onder de producenten, de handelaars, de consumenten, de rijkswacht en de controleurs schering en inslag. Een kilogram aardappelen, die juist vóór de oorlog 0,85 fr. kostte, wordt nu 2,45 fr. betaald, wanneer ze op de officiële markt

1

2

3

4

5

6

(1) Alles wat maar enigszins past aantrekken om het warm te hebben in die harde winter.
(2) Bedéling van de kolenrantsoenen werd een sociaal gebeuren. Iedereen ontmoette elkaar, en meestal met gespannen gelaatsuitdrukking. (3) ‘Winterhulp’ tracht de grootste nood te lenigen. Volwassenen kregen klederen (te Brussel in de Aarlenstraat), (4) werknemers kregen soep (het rangeerstation te Schaarbeek), (5) en de Volkskeukens brachten de nodige vitamines bij (soepbedeling te St.-Gillis-Brussel). (6) Winterhulp liet barakken optrekken, zoals hier op het Vossenplein in het hart van de Brusselse Marollen, om de voedselbedeling iets comfortabeler te laten gebeuren.

7

8

9

10

11

12

(7) De ontploffingsramp te Tessenderlo kwam zwaar aan. De fabriek lag plat en...
(8) ...honderdnegenentachtig doden moesten begraven worden, waaronder talrijke kinderen. (9) De Boerenwacht moet orde brengen en de smokkel en fraude tegengaan.
(10) Het 'V'-teken werd door de Duitsers overgenomen. Op alle mogelijke gebouwen werd het aangebracht, b.v. op de Beurs te Brussel. (11) Ketellappers krijgen opnieuw werk. Wie kan het zich nog permitteren nieuwe spullen te kopen? (12) Wie zou er niet opschrikken wanneer hij voor het eerst een 'zij' als ontvanger op de tram ziet?

te krijgen zijn, een liter melk is gestegen van 1,80 fr. tot 2,85 fr., een ei van 0,60 tot 1,60 fr., boerenboter van 26,75 tot 41,50 fr., melkerijboter van 28,60 tot 44,75 fr., een kg suiker van 5,25 tot 7,90 fr., een kg zout van 0,70 tot 1,20 fr., biefstuk van 26 tot 37 fr. het kg, koteletten van 21 tot 28 fr. het kg, een katoenen mannenhemd van 35 tot 133 fr., een herenkostuum van 760 tot 1800 fr., een paar schoenen van 150 tot 280 fr., tabak voor de pijp van 35 tot 100 fr. het kg, een borstel van 4 tot 13 fr. Maar deze prijzen zijn een kleinigheid in vergelijking met de enorme sommen die in 1942 op de zwarte markt gevraagd worden. Boter, vet, spek gaan tot 250 fr. het kilo, aardappelen tot 20 fr., bloem tot 75 fr., een ei tot 8 fr, voor een kilo koffie wordt tot 1200 fr., voor een herenkostuum tot 4.000 fr., voor een paar schoenen tot 1000 fr., voor een kist van vijftig sigaren tot 500 fr., voor een kilo tabak tot 300 fr., voor een fietsband tot 1000 fr. geboden.

De Duitsers, noch de Belgische controleurs of politiediensten, noch het schrikbeeld van de zware gevangenisstraffen of hoge geldboeten, niets of niemand kunnen de sluikhandel nog stuiten. Het ganse land is door de smokkelwoede aangetast, men deinst voor niets meer terug. Het wordt een alledaagse gebeurtenis dat koeien in volle weide geslacht en naar de zwarte markt gevoerd worden. Journalisten schrijven vlijmscherpe artikels tegen de smokkelaars die ervan beschuldigd worden het volk uit te hongeren, tegen de toenemende plaag van diefstallen en plunderingen van velden, waartegen de Boerenwacht, die in de dorpen is opgericht om de aardappelen, groenten en graangewassen te beschermen, niet is opgewassen. Zij laken de manifestaties en incidenten op de nationale feestdag, de ongepaste houding van vele vrouwen die opzichtig met de Belgische kleuren gekleed gingen, sommigen met een zwarte rok, een gele blouse, een rode sjaal, de bomaanslagen waarbij veel schade werd berokkend aan twee herbergen die druk door Duitse militairen bezocht werden, de rellen die ontstonden tussen burgers en aanhangers van de Nieuwe Orde.

Op 19 augustus heerst plots in het land een andere sfeer. De moedeloosheid is omgeslagen in een ongewone agitatie, er wordt gefezeld, gefluisterd en als een vuurtje wordt het grote nieuws verspreid: de geallieerden zijn geland te Dieppe. Op de gezichten verschijnt een hoopvolle lach, de ogen stralen weer blijheid en vriendschap uit, op veler lippen ligt het woord bevrijding. Maar de optimistische geluiden verstommen spoedig, wanneer vernomen wordt dat de landing mislukt is. De gezichten vallen in de oude, grauwe plooi. Apathisch ondergaat men de Duitse propaganda in pers en radio, de volksen Wunschconcerten, de Sondermeldungen over het tot zinken brengen van zovele duizenden tonnenmaat, over de niet te stuiten opmars in Rusland en de zegetocht der Japanners in Zuidoost Azië.

Men loopt onverschillig voorbij de gebouwen en pleinen waar enorme plakkaten met het V-teken zijn aangebracht, het teken van de overwinning dat de Duitsers van de Engelsen hebben overgenomen om het als symbool voor hun eigen militaire successen te gebruiken. Men stelt plots vast dat de Duitse marken uit de omloop verdwenen zijn. De marken, of beter gezegd de Reichskreditkassenscheine, dit zijn de biljetten die door de Reichskreditbank voor de bezette landen worden uitgegeven en alleen daar geldig zijn, werden bij de invasie op 10 fr. en op 22 juli 1940 op 12,50 fr. voor een mark vastgesteld. Tot begin 1942 blijft de omloop van de Reichskreditkassenscheine stabiel, maar van dat ogenblik af wordt een toevloed van biljetten waargenomen, worden meer en meer marken bij de Nationale Bank uitgewisseld. Duitse soldaten voeren ze in uit de Oosteuropese landen waar de

aankoopmogelijkheden zeer beperkt zijn. Er ontstaat een ware smokkelhandel in de marken die tegen lage prijs in Polen en Rusland worden opgekocht om in België uitgewisseld of gebruikt te worden voor het opkopen van goederen.

De toestand wordt onhoudbaar, von Falkenhausen grijpt drastisch in en beslist de Reichskreditkassenscheine in België uit de omloop te trekken.

Maar de meerderheid van de bevolking heeft geen belangstelling voor de financiële perikelen van het land, waarover zij slecht of helemaal niet wordt ingelicht. Ze heeft er weinig besef van dat de bezettingskosten, die op anderhalf miljard per jaar zijn vastgesteld, zwaar op België wegen, het dringt tot haar niet door dat het clearingstelsel tussen België en Duitsland enorme problemen voor de Belgische financiën met zich brengt.

Dit stelsel dat in principe op evenwaardige uitwisseling van produkten berust, valt in praktijk

ten nadele van België uit. De produkten die België in hoofdzaak naar Duitsland exporteert, overtreffen in aanzienlijke mate de goederen die uit Duitsland worden ingevoerd. De Nationale Bank van België betaalt aan de Belgische producenten de uitgevoerde goederen in frank, de Reichsbank betaalt daarentegen niet, maar crediteert de ingevoerde produkten bij de centrale clearingsdienst te Berlijn, waar het Belgisch credit als een pijl de hoogte ingaat en einde juli 1944 ongeveer 70 miljard frank bedraagt.

Harde en moeizame besprekingen tussen de betrokken diensten te Berlijn en Belgische personaliteiten uit de administratieve, economische en financiële wereld, vaak gesteund door von Falkenhausen, hebben geen resultaat. De export naar Duitsland vermindert niet, de levering van grondstoffen en levensmiddelen door de Duitsers blijft miniem. Door middel van het clearingstelsel en de pogingen tot aankoop van grote pakken aandelen in de Belgische industrie, met het doel er een overwegende invloed uit te oefenen, huldigen de Duitsers een politiek van economische afhankelijkheid van België ten opzichte van Duitsland.

In het land zelf is de geldomloop op onheilspellende wijze gestegen, van 30 miljard in mei 1940 tot ongeveer 70 miljard einde 1942. Bij de welgestelde burgers ontstaat enige paniek wanneer vernomen wordt dat in Nederland de biljetten van 500 en 1.000 gulden aan de omloop zijn onttrokken. De biljetten van 10.000 frank die voorheen zorgvuldig werden bijgehouden en praktisch uit de circulatie zijn verdwenen, komen weer te voorschijn en vloeien naar de banken. Wanneer geruchten worden verspreid dat de grote bankbiljetten in waarde zullen verminderen, willen sommige boeren geen biljetten van meer dan 100 fr. nog aanvaarden en zijn er smokkelaars die biljetten van 10.000 fr. met 20% verlies tegen kleiner geld willen ruilen. Voortaan is de kans klein dat zich nog een geval zal voordoen zoals dit van een boerin die per ongeluk in het kanaal terechtkwam en, toen ze veilig op het droge was gebracht, zich slechts om één zaak bekommerde: het drogen van de hoop grote bankbiljetten, ter waarde van drie miljoen, die ze op zich droeg.

Maar de kleine man heeft geen last met de bewaring en belegging van hopen geld. Iedere morgen herbegint zijn strijd om in leven te blijven, zijn centen zijn bestemd voor de aankoop van het allernoodzakelijkste voedsel dat met de dag schaarser en duurder wordt. De etalages van de winkels gaan er steeds kaler en leger uitzien. Sommige winkeliers die geregeld lastig gevallen worden voor zaken die niet meer voorhanden zijn, hebben aan hun deur affiches gehangen waarop te lezen staat: ‘in normale tijden zeggen wij tot de voorbijganger: wat u niet in het uitstalraam ziet, vindt u binnen. Thans zeggen wij: binnen hebben wij niets meer, al wat wij hebben, ligt in het uitstalraam.’

Waterketels, kookpannen, vaatdoeken, schoenveters zijn praktisch onvindbaar, het inpakpapier is zo zeldzaam geworden dat groenten en fruit rechtstreeks in de tassen van de klanten worden gedaan, scheermesjes kunnen slechts in zeer beperkte mate aangekocht worden en, om een tube tandpasta te bekomen, moet een gebruikte tube ingeleverd worden.

Er zijn de materiële ontberingen, er is de morele ellende. Na een bomaanslag in een bioscoop aan de Adolf Maxlaan te Brussel, waarbij een vijftiental personen, soldaten van de Wehrmacht, leden van het V.N.V. en Rex, gekwetst werden, heeft Oberfeldkommandant von Hammerstein represaillemaatregelen afgekondigd: vijftig

notabelen worden als gijzelaars gevangen genomen, de Brusselse agglomeratie moet vijfduizend fietsen inleveren en de volledige schadevergoeding betalen.

Op 3 december 1942 wordt het land opgeschrikt door een nieuwe ramp in de Kempen. In een fabriek voor scheikundige produkten te Balen-Wezel heeft zich een ontploffing voorgedaan, de balans is minder tragisch dan deze van de ramp te Tessenderlo zeven maanden tevoren, maar toch zijn meer dan dertig doden en een groot aantal gewonden te betreuren.

Even kijken de Brusselaars verbaasd en spottend op, wanneer de eerste vrouwelijke ontvangers hun verschijning op de trams doen, maar ook aan deze innovatie geraakt men vlug gewoon. Het valt iedereen op dat de communiqués van het Oberkommando der Wehrmacht over de veldtocht in Rusland sedert enkele weken een gematigder toon aanslaan. In de slag om Stalingrad gaat het de Duitsers blijkbaar niet voor de wind, het tij in Noord-Afrika is definitief in het voordeel der Engelsen gekeerd en het bericht dat de Amerikanen te Algiers, Oran en in de streek van Ca-

sablanca zijn ontscheept, heeft voor enige deining gezorgd.

Maar intussen is opnieuw de donkere winter aangebroken, zien de mensen weer met angst de sombere maanden tegemoet, de regen, mist, sneeuw en koude, de dreigende kolenschaarste, het nijpender wordende voedseltekort.

15 / De grote agglomeraties

Op 15 september 1941 wordt de eerste grote agglomeratie in België geboren. Het was een moeilijk kraambed maar de eersteling, die Groot-Antwerpen heet, maakt het blijkbaar niet zo slecht. Voor de promotors van de fusie gaat een lang gekoesterde droom eindelijk in vervulling, voor haar tegenstanders wordt ze een steen des aanstoots.

In de geschiedenis van de gemeenten neemt de kwestie van de grote agglomeraties een aparte plaats in. Het is geen nieuw probleem. Sedert jaren werd door een aantal vooraanstaande politici met klem gewezen op het nut en de noodzaak van grote agglomeraties. Een eerste initiatief ging uit van burgemeester Adolf Max van Brussel. In 1921 al diende hij bij de Kamer een wetsvoorstel in om voor Brussel en agglomeratie een metropolitaans district op te richten. Politieke beweegredenen weerhielden hem een volledige fusie voor te stellen. Maar zelfs zijn gematigd voorstel werd met een grote meerderheid verworpen. Adolf Max besliste dan als surrogaat de conferentie der burgemeesters van de Brusselse agglomeratie te stichten. Het was een eerste stap in de richting van een eenheid in beslissingen die de ganse agglomeratie aanbelangden.

Te Antwerpen was Kamiel Huysmans de fervente voorvechter van de fusie van de randgemeenten met de stad. Hij nam geen blad voor de mond en verklaarde openlijk dat rond Antwerpen verscheidene voorsteden als parasieten leefden. Zij profiteerden van de inspanningen van de stad zonder zichzelf enige financiële tegemoetkoming te getroosten.

De idee rijpte in zover dat in 1936 baron Holvoet, gouverneur van Antwerpen, werd aangesteld tot koninklijk commissaris met de opdracht bij de regering een verslag in te dienen omtrent de vraagstukken van de grote agglomeraties. Op 30 juni 1937 was het lijvig rapport klaar, maar tot ontstemming van Kamiel Huysmans beperkte het zich tot de oprichting van metropolitaanse districten met een intercommunale raad, samengesteld uit delegaties die door de gemeenteraden verkozen werden. Van een werkelijke fusie was er geen sprake, de gemeenten bleven bestaan. Huysmans weerde zich als een duivel in een wijwatervat, maar zijn bekende strijdvaardigheid bleef zonder resultaat. In een toespraak tot het Vlaams pleitgenootschap van de balie te Brussel viel hij op 24 februari 1938 in scherpe bewoordingen de tegenstanders van de fusies aan: ‘Wie verzet zich tegen vereenvoudigingen? Waarom mag men niet administratief verbinden wat geografisch verbonden is? Om het nog klaarder te zeggen: waarom moeten wij 25 burgemeesters hebben wanneer één kan volstaan? Waarom moeten wij 250 schepenen hebben, wanneer 25 kunnen volstaan? Waarom? Iedereen weet toch dat de ganse tegenstand tegen gezonde oplossingen ligt in het drama der sjerpen van burgemeesters en schepenen! Er is geen andere tegenstand.’

Kamiel Huysmans kon het verzet tegen de grote

1

2

VOLK EN STAAT. — Donderdag 1 en Vrijdag 2 Januari 1942

Groot-Antwerpen zet met weidsche plannen het nieuwe jaar 1942 in

Een onderhoud met de nieuwbenoemde nationaalsocialistische schepenen

GROOT-ANTWERPEN

Kapellen

Ekeren

Merksem

ANTWERPEN

Deurne

Borgerhout

Berchem

Mortsel

Hoboken

Wilrijk

3

4

5

6

(1) Burgemeester Max, van Brussel, was steeds een fervent aanhanger van het samenbrengen van gemeenten. (2) Kamiel Huysmans, burgemeester van Antwerpen, had steeds de eenmaking van de Antwerpse agglomeratie bepleit. Op de foto wordt Huysmans (in het midden) ondervraagd tijdens de regeringscrisis in 1939. (3) De oprichting van Groot-Antwerpen, zoals *Volk en Staat* het zag op 1 januari 1942. (4) De historicus Rob van Roosbroeck was één van de nieuwbenoemde schepenen te Antwerpen. (5) Jan Timmermans, voor de oorlog Vlaams-nationalistisch volksvertegenwoordiger, werd schepen van Handel en Scheepvaart, en volgde in 1944 Delwaide als burgemeester van Antwerpen op. (6) Liesenborghs was schepen voor Schone Kunsten in Groot-Brussel.

agglomeraties niet breken, het dossier verdween in de archiefkelders. Het wordt weer opgedolven tijdens de bezetting. Antwerpen geeft de stoot. Bij het Antwerps stadsbestuur is een zekere Dr. Delius als Stadtkommissar aangesteld. Grote agglomeraties zijn zijn stokpaardje. Als burgemeester van Wesermünde heeft hij in 1939 de fusie met Bremerhafen gerealiseerd. In Antwerpen blijft hij zijn lievelingsideeën propageren. Hij publiceert een studie 'Grosz Antwerpen, ein Eingemeindung- und Stadtbauproblem.' Hij pleit met hartstocht voor de oprichting van Groot-Antwerpen en heeft het niet moeilijk om de waarnemende burgemeester Leo Delwaide te overtuigen. Stappen worden gedaan bij het departement van Binnenlandse Zaken waar het oude dossier weer wordt opgediept. De bestendige deputatie van Antwerpen en de betrokken gemeenten worden geraadpleegd. Over het algemeen zijn de adviezen gunstig. Berchem, Borgerhout, Deurne en Hoboken zijn voor de fusie gewonnen, Mortsel en Ekeren zijn er tegen gekant, terwijl in Merksem en Wilrijk verdeeldheid heerst. Einde december 1940 stelt het schepencollege van Antwerpen aan de gemeenteraad de vraag of Groot-Antwerpen gewenst wordt. Het antwoord luidt eenparig ja.

Plots komt er verzet uit een onverwachte hoek. De Militärverwaltung te Brussel is niet opgetogen over het project. Von Falkenhausen en Reeder vrezen dat de oprichting van grote agglomeraties in het land herrie zal veroorzaken. Zij geven secretaris-generaal Vossen de voorzichtige wenk de zaak te laten rusten. Opnieuw wordt het dossier in de bureauladen opgeborgen. Maar Antwerpen laat niet los. In juli 1941 ontvangt Romsée, die inmiddels secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is geworden, een afvaardiging van het Vlaams Economisch Verbond, vergezeld van vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel en van de Antwerpse Zakenwereld. Zij dringen aan op de verwezenlijking van Groot-Antwerpen, omdat de economische belangen van de havenstad de fusie eisen. Van zijn kant kan Dr. Delius het militair bestuur te Brussel overhalen zijn verzet te laten varen.

Er komt schot in de zaak. Op 1 september 1941 wordt een Rijkscommissariaat voor de grote agglomeraties opgericht. Dit commissariaat wordt belast met de voorbereiding en redactie van de besluiten of beslissingen die betrekking hebben op de administratieve eenheid van de agglomeraties Antwerpen, Brussel, Gent, Charleroi en Luik. In mei 1942 zal zijn opdracht tot andere agglomeraties uitgebreid worden.

De benoeming van een rijkscommissaris heeft heel wat voeten in de aarde. De professoren De Winde, Van Dievoet en Marck, die bij de studie van het dossier der grote agglomeraties betrokken waren, worden voor de functie gepolst. Alle drie weigeren. Uiteindelijk aanvaardt Hendrik Borginon. Op 17 oktober 1941 wordt hij benoemd. Inmiddels is het besluit tot oprichting van Groot-Antwerpen op 15 september uitgevaardigd. Het is ondertekend door Gerard Romsée en treedt in werking op 1 januari 1942.

De gemeenten Berchem, Borgerhout, Deurne, Hoboken, Merksem, Mortsel, Wilrijk en een gedeelte van Ekeren worden bij Antwerpen gevoegd.

De beweegredenen die tot de oprichting van Groot-Antwerpen geleid hebben, worden opgesomd in de memorie van toelichting: 'Dank zij deze éénmaking wordt de politie onder één gezag geplaatst en kan ze op het ganse grondgebied van de agglomeratie optreden. De unificatie van de regieën van water, gas en electriciteit laat deze diensten toe dezelfde voordelen aan alle inwoners te verstrekken. Er komt éénheid in de organisatie van de brandweerdiensten en ook op het gebied van

onderwijs en culturele instellingen wordt orde geschapen. Tenslotte zal de éénmaking een betere verdeling van de levensmiddelen onder de bevolking van de ganse agglomeratie bevorderen.'

Het schepencollege van Groot-Antwerpen is samengesteld uit acht schepenen die tot de drie traditionele partijen behoren, en vijf schepenen die de Nieuwe Orde gunstig gestemd zijn. De traditionelen zijn: Delwaide, burgemeester, Molter, Segers, Somers en Wilms, voordien al schepenen van Antwerpen. Verder Van Beveren, Van Tichel en Schneider, respectievelijk burgemeester van Borgerhout, Merksem en Deurne. De Nieuwe Ordegezinden zijn: Timmerman, Boeynaems, Van Roosbroeck, Daem en Vallaeys. Aan Sasse en Put, oud-schepenen van Antwerpen, wordt ontslag verleend. Na Antwerpen komen op 15 mei 1942 Groot-Gent, op 20 juni 1942 Groot-La Louvière en op 15 juli 1942 Groot-Charleroi tot stand. Inmiddels zijn meer en meer stemmen tegen de grote agglomeraties opge-

gaan. Door de grote massa worden zij beschouwd als uitvindingen van de bezetter en zijn aanhangers en de clandestiene pers gaat heftig te keer tegen de ‘kliek van verraders’. De fusies vinden evenmin genade bij een aantal prominenten uit de administratieve en gerechtelijke wereld die de wettelijkheid ervan aanvechten. In het comité van de secretarissen-generaal groeit tweespalt en stijgen de spanningen, wanneer met de oprichting van Groot-Brussel een aanvang wordt gemaakt. Gerard Romsée neemt alleen de verantwoordelijkheid op zich en verdedigt zijn opvattingen: ‘Brussel en de gemeenten van de Brusselse agglomeratie passen de taalwetten niet toe en voeren een Vlaams-vijandige politiek. Alleen een nieuw bestuur kan aan die toestand een einde maken. De voorgestelde maatregelen zullen de Vlamingen eindelijk een plaats geven die hen toekomt. Brussel zal de waardige hoofdstad zijn van een tweetalig land waarin beide culturen zullen geëerbiedigd worden.’

Feitelijk neemt Romsée de argumenten over die de Vlamingen al vóór de oorlog hebben verkondigd. Maar de autoriteiten van Brussel en omliggende gemeenten houden er een andere mening op na. Zij weigeren elke medewerking aan Groot-Brussel dat op 24 september 1942 verwezenlijkt wordt. Met uitzondering van Leon Brunet, sedert 1933 schepen te Ukkel, is het schepencollege volledig nieuw. Hendrik Borginon wordt het ambt van burgemeester aangeboden, maar dit keer weigert hij. Burgemeester wordt Jan Grauls, gouverneur a.i. van Antwerpen. Schepenen zijn: Piet Finné voor Onderwijs, Maurits Liesenborghs voor Kunst en Cultuur, Willem Reinhardt voor Brussel-zeehaven, Handel en Nijverheid, Lode Claes voor Betwiste Zaken, Jan Delmartino voor Sport en Jeugdzorg, Michel Tommelein voor Bevoorrading, Leon Brunet voor Stadseigendommen, Maurice Denis voor Financiën, Ir. Bottemane voor Openbare Werken, Adrien Gillès de Pélichy voor Bevolking, Arthur Bacq voor Maatschappelijke Werken en Openbare Onderstand, Jan de Man voor Regie. De lijst van de grote agglomeraties wordt op 10 oktober met Groot-Brugge en op 25 oktober 1942 met Groot-Luik afgesloten. Nog tijdens de bezetting zullen de fusies een gerechtelijke crisis veroorzaken, na de oorlog zullen de meeste burgemeesters en schepenen van de grote agglomeraties onder de repressiebijl vallen.

16 / Twee gerechtelijke crisissen

Van de drie machten in het land komt alleen de rechterlijke macht ongeschonden uit het meiavontuur van 1940. Na de opheffing van de parlementaire activiteiten en de beperking van de uitvoerende macht tot de secretarissen-generaal, is de magistratuur de enige die haar werkzaamheden ongestoord kan voortzetten. Haar prestige en moreel gezag zijn onaangetast gebleven.

Evenmin als de bezetter wensen de hoogste rechterlijke gezagdragers een terugkeer naar de situatie van tijdens de eerste wereldoorlog. Toen oordeelde het opperste gerechtshof, het Hof van Cassatie, dat het Belgisch gerecht niet verder kon functioneren. Het gevolg van deze houding was de installatie van Duitse rechtbanken waarvan de vonnissen niet mild waren.

Thans gooit de magistratuur het over een andere boeg. In het belang van het land en binnen de uiterste mogelijkheden die een bezettingsregime biedt, wenst ze een Belgisch gerecht. Ze beschouwt zich als de opperste incarnatie van de Belgische wettelijkheid onder een vijandelijke bezetting. Bij vooraanstaanden uit de

administratieve, financiële en economische wereld geniet zij veel aanzien, haar adviezen en raadgevingen werpen in de kritieke zomermaanden van 1940 groot gewicht in de schaal. De magistratuur, steeds een bastion van Belgicistisch conserva-

tisme, hoopt deze koers verder te kunnen varen. Maar al tijdens de eerste maanden van de bezetting stoot ze op onvoorziene klippen. Haar trotse ongenaakbaarheid wankelt, wanneer een aantal magistraten wegens het verlaten van hun post uit hun ambt ontslagen worden. De verordening van 7 maart 1941 waarbij alle ambtenaren, die de leeftijd van zestig jaar bereikt hebben, op pensioen worden gesteld, betekent een nieuwe zuivering van haar rangen. Maar deze aderlating kan ze tot een minimum, beperken, een bewijs van de sterke machtspositie die ze nog altijd inneemt.

In de afzondering van haar ivoren toren kan ze zich zonder veel omhaal reorganiseren en verder werken in de geest die steeds in de gerechtshoven heeft geheerst. Ze kan voorkomen dat ontslagen of op pensioen gestelde magistraten vervangen worden door leden van het V.N.V. of van Rex. In haar houding ten opzichte van hetgeen haar essentieel lijkt, blijft de magistratuur eensgezind. Onenigheden ontstaan over de grenzen van de concessies die mogen gedaan en de compromissen die kunnen gesloten worden. Meningsverschillen in het korps zelf, maar mettertijd ook toenemende conflicten met de Belgische administratie en het militair bestuur. Deze latent smeulende conflicten groeien in maart 1942 tot een openbare confrontatie uit. In de annalen zal ze als de eerste gerechtelijke crisis geboekstaafd worden.

Oorzaak van de herrie is de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie. De verplichting opgelegd aan alle landbouw- en voedingsbedrijven om deel uit te maken van deze organisatie en hun bijdragen te storten, zit de meeste producenten dwars. Zij voelen zich getroffen in hun vrijheid en geldbeugel. Uit afkeer van elke vorm van dirigisme en uit eigenbelang saboteren zij de corporatie. De verplichte bijdragen worden onregelmatig of niet betaald, de leveringen blijven ver beneden het opgelegd minimum.

Terwijl Wallonië in het ontduiken van de reglementen de toon aangeeft, oordelen secretaris-generaal De Winter en de bezettende overheid dat de nieuwe reglementering van vitaal belang is voor de normale bevoorrading van het land. Zij beklagen zich over het al te laks optreden van de Belgische rechtbanken tegen degenen die nalaten de verplichte leveringen uit te voeren of die produkten tegen woekerprijzen verkopen. De straffen door de rechters uitgesproken, achten zij te mild. Omdat hun klachten geen gehoor vinden, zoeken zij naar een efficiënter middel voor een strengere bestraffing van personen die in hun ogen de bevoorrading van het land in het gedrang brengen. De Duitsers eisen een kordaat optreden en onder hun druk vaardigen de secretarissen-generaal het beluit van 15 februari 1941 uit, waarbij een administratieve rechtspraak wordt ingesteld. Dit besluit geeft de burgemeesters van grote steden en arrondissementscommissarissen, in eerste aanleg, de provinciegouverneurs en secretarissen-generaal, in beroep, de bevoegdheid administratieve sancties te treffen, die kunnen gaan van zware boeten tot inbeslagneming en sluiting van bedrijven.

De instelling van administratieve rechtbanken, in strijd met de wettelijke tradities van het land, verwekt heel wat deining. Maar de hoge gerechtelijke organen zwijgen en leggen zich blijkbaar bij de administratieve rechbanken neer. Tot in februari 1942 de wagen voorgoed aan het rollen wordt gebracht. Voor het vredegerecht van de gemeente Louveigné wordt door 121 landbouwers een rechtsgeding ingespannen tegen de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie. Paul Tschoffen die voor de landbouwers pleit, eist terugbetaling van de verplichte bijdragen die zij gestort hebben aan de corporatie waarvan hij de wettelijkheid betwist. In maart 1942 doet de vrederechter van Louveigné uitspraak en verklaart de Nationale Landbouw- en

Voedingscorporatie onwettelijk. Dit vonnis plaatst secretaris-generaal De Winter voor een onmogelijke situatie. Indien de reglementerende bevoegdheid van de corporatie niet langer erkend wordt, kan ze geen verplichte leveringen meer opleggen voor de bevoorrading van de verbruikscentra. Ongeveer terzelfdertijd doet het Hof van Cassatie uitspraak in een zaak betreffende de administratieve rechtbanken. Het opperste gerechtshof neemt stelling. Het verklaart de administratieve procedure ongrondwettelijk en betwist de wetgevende bevoegdheid van de secretarissen-generaal.

De Duitsers reageren prompt en vaardigen een verordening uit waarbij verbod wordt opgelegd de wettelijkheid van de besluiten van de secretarissen-generaal na te gaan. Het antwoord van de magistratuur blijft niet uit. Wanneer de wettelijkheid van de besluiten van de secretarissen-

generaal niet meer mag nagegaan worden, zullen deze besluiten door de rechtbanken ook niet meer toegepast worden. Inmiddels worden Tschoffen en Smolders die als advokaten mede de crisis hebben uitgelokt, door de bezetter aangehouden. Men zit in een impasse en de magistratuur staat klaar om in staking te gaan.

Maar achter de coulissen wordt druk onderhandeld. Iedereen beseft dat de toestand onhoudbaar is geworden. Secretaris-generaal Schuind, centrale figuur bij de onderhandelingen, doet een voorstel. Uitgaande van de wet van 10 mei 1940, zouden de besluiten van de secretarissen-generaal gebaseerd worden op de wet van 7 september 1939 die bepaalt dat de koning in oorlogstijd, in geval van noodzaak en urgentie, na beslissing in de ministerraad schikkingen kan treffen met kracht van wet. Dit voorstel stuit op juridische bezwaren. Vooraanstaande juristen oordelen dat in de wet van 10 mei 1940 iedere secretaris-generaal omschreven wordt als de gedelegeerde van zijn minister en het comité van de secretarissen-generaal bijgevolg niet kan beschouwd worden als de plaatsvervanger van de ministerraad.

De situatie lijkt hopeloos maar in juni 1942 wordt een compromis bereikt. Gezien de uitzonderlijk tragische toestand waarin het land zich bevindt, aanvaardt het Hof van Cassatie dat de secretarissen-generaal in college schikkingen kunnen treffen die kracht van wet hebben. De Duitsers van hun kant laten de advokaten Tschoffen en Smolders vrij en trekken de verordening in waarbij de rechtbanken verbod werd opgelegd de wettelijkheid van de besluiten van de secretarissen-generaal na te gaan.

Einde 1942 ontstaat de tweede gerechtelijke crisis. Voor de Zesde Kamer van het Hof van Beroep te Brussel wordt een zaak behandeld waarin de gemeente Mortsel is betrokken. In de plaats van deze gemeente treedt Groot-Antwerpen op. De procureur ontkent deze stad het recht zich in de plaats van de gemeente Mortsel te stellen. Zijn argument: het besluit tot oprichting van Groot-Antwerpen is onwettelijk. Op hetzelfde tijdstip moet ook het Hof van Cassatie uitspraak doen in een zaak waarbij de wettelijkheid van de grote agglomeraties betwist wordt. De Militärverwaltung vraagt het Hof van Cassatie en het Hof van Beroep de uitspraak twee maanden uit te stellen. Het Hof van Beroep verwerpt dit verzoek en beklemtoont dat elke belemmering van de activiteiten van de Zesde Kamer het ganse Hof zou beletten zijn functie verder uit te oefenen.

De Zesde Kamer doet uitspraak en verklaart de besluiten tot oprichting van de grote agglommeraties onwettelijk. Dezelfde dag worden de voorzitter van de Zesde Kamer, zijn bijzitters, alsook een aantal magistraten en advokaten aangehouden. Op 12 december 1942 worden alle zittingen geschorst en weigeren de magistraten nog verder te zetelen. De staking is algemeen. Voor Reeder is het vonnis een provocerende daad en de staking onduldbaar. Hij dreigt met zware sancties als de magistraten hun activiteiten niet hervatten. De secretarissen-generaal bemiddelen en beloven een juridische adviescommissie op te richten om de wettelijkheid van de besluiten over de grote agglomeraties te onderzoeken. Enkele dagen later worden de gevangen magistraten en advokaten vrijgelaten en is de staking ten einde. Inmiddels blijft het probleem van de wettelijkheid van de grote agglomeraties bestaan. De promotors ervan argumenteren dat het gaat om wijzigingen van de gemeentegrenzen, een administratieve maatregel die past in het kader van de wet van 10 mei 1940. De tegenstanders houden staande dat de fusies een politiek karakter hebben, dat de grote agglomeraties nieuwe instellingen zijn. Aan de juridische bekvechterijen wordt tenslotte door de Duitsers kordaat een einde gemaakt. Op 26 januari 1943 vaardigen

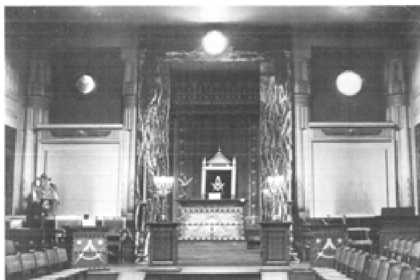
zij, in het kader van de Conventie van Den Haag, een verordening uit die bepaalt dat de besluiten van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken betreffende de grote agglomeraties moeten toegepast worden.

1

2

3

4de Jaargang Nr 13 — 19 October 1940 - Weekblad — 50 Centiem

VOLKSVERWERING

PROPAGANDABLAD TER BEVEILIGING VAN RAS EN BODEM

REDACTIE- EN BEHEER POSTBUS Nr 140 ANTWERPEN

EN NU, AAN HET WERK!

De Keyserlei, Antwerpen in 1938

4

(1) 'Freigegeben durch Zensur', dat was nodig vooraleer een foto in de kranten mocht verschijnen.
(2) Vrijmetselaars behoren tot de vijanden van de nieuwe orde. De 'Voorlichting' gebeurt door tentoonstellingen, waarbij loges bezichtigd kunnen worden. De tempel aan de Peterseliestraat werd

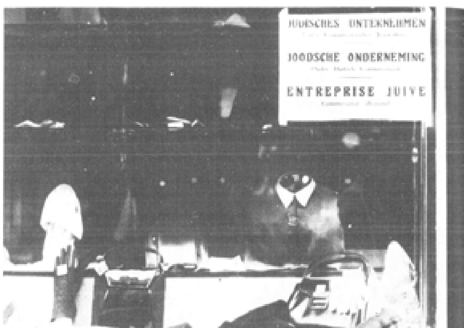
in februari 1941 voor het publiek opengesteld. Twee standbeelden, Leopold I en Théodore Verhaegen, kijken op de bezoekers neer. (3) In die tempel konden de bezoekers nader kennismaken met de loge. (4) Het blad 'Volksverwering' was tijdens de bezetting het meest uitgesproken anti-semitisch en anti-vrijmetselaarsblad in Vlaanderen.

Jef van de Wiele
Joden zijn ook Menschen!
Uitgeverij Steenlandt Brussel

5

HET JOODSCHE VRAAGSTUK
in vogelvlucht

6

JOODSCHE ONDERNEMING
ENTREPRISE JUIVE

7

8

9

10

(5) ‘Joden zijn ook menschen’, (6) en ‘Het Joodsche vraagstuk in vogelvlucht’ zijn voorbeelden van propagandistische beïnvloeding van de grote massa. (7) ‘Joodsche onderneming’ aangeplakt in handelszaken. (8) De filoloog Antoon Jacob was een van de aanleidingen van de sluiting van de Université Libre de Bruxelles.

(9) Resultaat van de verplichting non-ferrometalen in te leveren.

(10) Toen ook de klokken ingeleverd moesten worden, steigerde de gehele publieke opinie. Een klok in St.-Goedele te Brussel wordt losgehaakt, en op een vrachtwagen geplaatst.

17 / Salonhandschoenen worden uitgetrokken

Gedisciplineerd maar kordaat, dit is het motto van het Duits bezettingsbestuur in België. In de euforie van hun militaire successen zijn de Duitsers correct en hoffelijk, maar op geen enkel ogenblik laten zij er enige twijfel over bestaan wie in werkelijkheid de meester in het land is. Wanneer Eggert Reeder op 5 juni 1940 het comité van de secretarissen-generaal ontvangt en verklaart dat de militaire bevelhebber bereid is de Belgische administratie met de grootst mogelijke autonomie te laten werken, weet iedereen wat deze woorden in de praktijk betekenen. De Belgische administratie mag autonoom werken, maar dan in de geest en de richting zoals de Duitsers het wensen.

De bezetter oefent scherp toezicht uit op de Belgische autoriteiten, hij tikt hen op de vingers wanneer zij in zijn ogen in gebreke blijven, hij vaardigt zelf verordeningen uit, wanneer hij op onwil en tegenkanting stuit. Gedurende vier jaar wordt de Belgische bevolking overstelpt met verordeningen. Zij stoelen op militaire, politieke, economische, sociale of ideologische overwegingen. De dag zelf van de invasie worden stakingen, lock-outs, samenscholingen en verspreiding van vlugschriften verboden. De censuur wordt ingesteld voor kranten en andere publikaties, voor film- en toneelvertoningen. Boeken met beledigende passages voor de Duitsers of die gewag maken van hun schuld en verantwoordelijkheid voor de oorlog 1914-1918, moeten uit de boekhandel en openbare bibliotheken verdwijnen, mogen in de scholen niet meer gebruikt worden.

Litteraire en artistieke werken van joden staan op de nazi-index. Onder meer worden composities van Felix Mendelssohn uit de concertzalen geweerd, is Benatzky met zijn populaire operette ‘Het wit paard’ van het repertoire geschrapt.

Geen enkel domein van het openbaar leven ontsnapt aan de belangstelling en inmenging van de Duitsers, ook de prostitutie niet. Wanneer zij tot hun verbijstering vaststellen dat op dit gebied in België geen algemeen reglementerende maatregelen bestaan, verplichten zij de secretaris-generaal van Volksgezondheid op 25 juni 1940 een besluit tot reglementering van de prostitutie uit te vaardigen. Een pikant detail is de motivering van het besluit: ‘Aangezien de bezettende overheid de mening is toegedaan dat de vrijwaring van de openbare gezondheid, zedelijkheid en rust in de huidige omstandigheden dringend vereist dat ten spoedigste maatregelen tot reglementering van de prostitutie evenals maatregelen van profylaxe tegen venerische ziekten getroffen worden...’. Dat het de bezetter hoofdzakelijk om de gezondheid van zijn troepen te doen is, wordt in de motivering niet vermeld maar staat buiten kijf. In ieder geval betekent het besluit van de secretaris-generaal van Volksgezondheid, dat de prostitutie voor het hele land reglementeert, een eerste schending van een heilig beginsel van de Belgische instellingen: de gemeentelijke autonomie.

Maar het optreden van de bezettende overheid blijft niet beperkt tot maatregelen tot bevordering van de openbare gezondheid en zedelijkheid. Naarmate de maanden verstrijken, de oorlogs-omstandigheden veranderen, het verzet van de Belgische bevolking toeneemt, verstrakken de Duitsers hun houding, trekken zij hun salon-handschoenen uit. Het uitbreken van de oorlog in Rusland is het sein voor een radicale ommekeer. De communisten die zich, wegens het niet-aanvalspact van augustus 1939 tussen Duitsland en de Sovjet-Unie, in een delicate en dubbelzinnige

positie bevonden, gaan nu onvoorwaardelijk in het verzet. Tussen de communisten en de nazi's ontbrandt een strijd zonder genade.

De communisten zijn nochtans niet het enige mikpunt van de verscherpte acties van de bezetter. In augustus 1941 wordt in een communiqué van Belgapress medegedeeld dat de militaire bevelhebber voor België en Noord-Frankrijk drie belangrijke verordeningen heeft uitgevaardigd die op beslissende wijze zullen bijdragen tot het behoud van rust en orde. Een eerste verordening verbiedt de vrijmetselarij en ontbindt alle vrijmetselaarsloges en gelijkaardige verenigingen, met inbegrip van hun neven- en ondergeschikte

organisaties. De tweede verordening die betrekking heeft op de bescherming van soldatengraven, bepaalt dat degene die oorlogsgraven moedwillig vernietigt, beschadigt, bevuilt of met de grond gelijkmaakt, met de dood of, in minder zware gevallen, met tuchthuis gestraft zal worden.

In een derde verordening tenslotte wordt de leerlingen van alle openbare en private scholen van het lager, middelbaar, technisch en normaal onderwijs verbod opgelegd tijdens de klasuren, de speeltijden, op de weg van en naar de school kentekens van om het even welke aard te dragen of ze openlijk te vertonen. Leerlingen die deze verordening niet naleven, zullen op bevel van de bevoegde Kreiskommandantur van school moeten weggezonden worden en zullen geen gelijkaardige school in België meer mogen bezoeken. Schoolbestuurders, leraars en opvoeders die opzettelijk of door nalatigheid dulden dat hun leerlingen kentekens dragen of vertonen, zullen met gevangenis of boete gestraft worden.

Deze verordeningen zijn kenschetsend voor de gewijzigde verhouding tussen de bezettende overheid en de bevolking. De bezetting begint zwaarder te wegen, verbodsbepalingen en dwangmaatregelen worden uitgebreid, de Duitse krijgsraden treden steeds strenger op. In het begin van de bezetting worden de doodvonnissen die aanvankelijk miniem zijn, niet uitgevoerd, maar naarmate de verzetsbewegingen actiever optreden, meer sabotagedaden worden verricht en aanslagen gepleegd, worden meer doodstraffen uitgesproken en ook uitgevoerd, stijgt het aantal arrestaties, worden de gevangenisstraffen en geldboeten zwaarder, worden meer mensen naar concentratiekampen gedeporteerd, worden meer gijzelaars aangehouden. Individuele excessen en wandaden van Duitse soldaten zijn beperkt tot een minimum van hetgeen normaal van een bezettingsleger kan verwacht worden, maar het regime zelf is harder geworden.

Maatregelen tegen de joden beginnen elkaar in versneld tempo op te volgen. De eerste verordeningen beogen de identificatie en isolatie van de joodse gemeenschappen. In de gemeenten moet een register van de joden opgemaakt worden, de toegang wordt hen verboden tot openbare ambten, de balie, het onderwijs, later mogen zij ook het beroep van geneesheer, tandarts of verpleger niet meer uitoefenen. Hun radiotoestellen worden in beslag genomen en hun handelszaken moeten de vermelding ‘joodse onderneming’ dragen. De joden mogen tussen 20u. en 7u. niet meer op straat komen, zij krijgen verbod België te verlaten en zijn verplicht zich tussen zonsondergang en zonsopgang in hun domicilie te bevinden. In Antwerpen is hen de toegang tot parken, bioscopen en schouwburgen ontzegd. Vanaf 27 mei 1942 wordt hen de verplichting opgelegd de gele ster te dragen, wordt een aanvang gemaakt met de inbeslagneming van hun goederen, zijn zij genoodzaakt geleidelijk hun handelszaken op te doeken. De aldus werkloos geworden joden worden eerst tewerkgesteld aan de Atlantikwal of in speciale kampen in Noord-Frankrijk, later moeten zij zich aanmelden in de Dossin-kazerne te Mechelen voor hetgeen ‘de tewerkstelling in het Oosten’ wordt genoemd. Op 22 juli 1942 beginnen te Antwerpen en Brussel de razzia's door de Gestapo en twee weken later vertrekt het eerste konvooi met duizend joden naar Auschwitz. Van 4 augustus 1942 tot 31 juli 1944 worden vanuit de Dossin-kazerne 29 konvooien ingelegd met meer dan 25.000 gedeporteerden, waaronder meer dan 20.000 mannen en vrouwen en ongeveer 4.700 kinderen beneden de zestien jaar. Van al deze gedeporteerden zullen er minder dan 3.000 uit de kampen terugkeren.

Maatregelen tegen de vrijmetselaars, de communisten, de leden van het verzet, de joden, de zigeuners van wie de meesten eveneens de weg naar de concentratiekampen opgaan, maar terzelfdertijd groeiende spanningen tussen de bezetter en de Belgische autoriteiten. Botsingen tussen aan de ene kant de Militärverwaltung en aan de andere kant de secretarissen-generaal, sommige provinciegouverneurs en burgemeesters, de magistratuur, het episcopaat, de universiteiten worden talrijker, scherper, bitser. Op 25 november 1941 breekt tussen het militair bestuur en de universiteit van Brussel een openlijk conflict uit, wanneer de raad van beheer van deze universiteit beslist de colleges te schorsen. Het is de uitbarsting van een geschil dat al maanden smeult. De Duitsers hebben de Brusselse universiteit altijd beschouwd als een exponent van de joods-maçonnieke, liberaal-socialistische gedachte. De antifascistische ingesteldheid van de

universiteit is al vóór de bezetting in talrijke manifestaties tot uiting gekomen en werd in de zomer van 1940 door verklaringen van naar Frankrijk gevluchte professoren, bevestigd.

De Duitsers willen de universiteit een nieuwe oriëntering geven, zij hopen op een germanisering dank zij de uitbreiding van de Vlaamse afdelingen en de geleidelijke splitsing. Hun opzet is de leerstoelen, die vacant zijn geworden doordat sommige professoren in het buitenland zijn gebleven en anderen na hun terugkeer verbod kregen hun functie te hervatten, hoofdzakelijk door Vlaamse leerkrachten te laten bezetten.

Al hun initiatieven stuiten op een hardnekkig verzet waarvan de kern door de raad van beheer wordt gevormd. De bezetter dreigt de raad uit zijn functie te ontzetten indien hij in zijn oppositie volhardt. In dat geval zou de Militärverwaltung alle bevoegdheden in handen geven van de Duitse commissaris Dr. Walz, rector van de universiteit van Breslau, die tot commissaris bij de universiteit van Brussel is aangesteld om er de gewenste structuurveranderingen door te voeren en ze te zuiveren van Duitsvijandige personen. De breuk tussen de bezettende overheid en de raad van beheer ontstaat in de herfst van 1941. Aanleiding is de definitieve bezetting van de leerstoelen die nog vacant zijn gebleven. De raad van beheer verzet zich tegen drie van de voorgestelde kandidaten, inzonderheid tegen de germanist Anton Jacob, een oud-activist, die vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog professor was in Hamburg, maar na de inval in België is teruggekeerd en sindsdien te Gent doceert. De Militärverwaltung houdt geen rekening met het verzet en laat de drie omstreden kandidaten door de Duitse commissaris benoemen. De raad van beheer van de universiteit reageert prompt en schorst de colleges zonder medeweten van het militair bestuur. Het conflict neemt meteen scherpe afmetingen aan. Secretaris-generaal van Onderwijs Nyns treedt op als bemiddelaar maar, wanneer zijn pogingen vruchteloos blijven, treffen de Duitsers de maatregelen waarmee zij gedreigd hebben: aanhouding van tien vooraanstaande leden van de raad van beheer en aanzienlijke geldboeten. In al die herrie gedragen de studenten zich, op enkele uitzonderingen na, vrij rustig. Een duizendtal laat zich inschrijven in andere universiteiten, hoofdzakelijk in de Leuvense universiteit, de anderen krijgen de gelegenheid hun examens voor de centrale examencommissie af te leggen.

In een laatste poging om de situatie te redden, geeft de bezetter de bevoegdheid van de raad van beheer, die intussen aan de Duitse commissaris is overgedragen, in handen van secretaris-generaal Nyns. Hij heeft tot opdracht het terrein te verkennen en alle professoren individueel te benaderen.

Wanneer in de zomervakantie van 1942 blijkt dat de meerderheid van de professoren niet te vinden is voor de hervatting van de colleges en het bijgevolg geen zin heeft het nieuw academisch jaar te openen, wordt de universiteit definitief door de Militärverwaltung gesloten. Alle professoren, docenten en assistenten worden ontslagen, de universitaire gebouwen, met uitzondering van de klinieken, worden verzegeld, het vermogen van de universiteit wordt in beslag genomen. Hiermee is de rol van de universiteit van Brussel voor de duur van de bezetting uitgespeeld.

De perikelen van de Brusselse universiteit beroeren de gewone man nochtans niet zo erg, hij heeft zijn eigen materiële zorgen. Hij voelt zich persoonlijk meer getroffen wanneer hij verneemt dat hij zijn koper, tin en nikkel moet inleveren. In oktober 1941 decreteert de bezetter immers dat alle personen, die in 1939 en 1940 belasting

op het inkomen betaalden, verplicht worden een bepaalde hoeveelheid non-ferrometalen in verhouding tot hun inkomen in te leveren. Als nonferrometalen worden aanzien: koper, tin, nikkel, lood en de legeringen ervan. Hoeven niet ingeleverd te worden de voorwerpen die een historische, wetenschappelijke, folkloristische of artistieke waarde hebben, evenmin als de voorwerpen die voor het dagelijks gebruik onmisbaar zijn. Als tegenwaarde voor de inlevering van de opgelegde hoeveelheid ontvangt men een belastingbon die in mindering kan gebracht worden op de verschuldigde belasting in 1942. Wie de opgelegde hoeveelheid niet inlevert, wordt daarentegen met een fiscale boete gestraft.

De uitvoering van de verordening wordt toevertrouwd aan de Belgische administratie, meer in het bijzonder aan het departement van Financiën. Hoewel door de Militärverwaltung uitdrukkelijk wordt verklaard dat de ingeleverde non-ferrometalen uitsluitend voor de Belgische nijverheid bestemd zijn, staat de bevolking wan-

trouwig. De meeste mensen zijn bovendien gehecht aan de koperen beeldjes of tinnen potten die hun schoorstenen en kasten versieren, die voor hen vaak meer een sentimentele dan een geldelijke waarde hebben, die een farniliestuk zijn geworden. Sommigen leggen zich schoorvoetend en met tegenzin bij de instructies neer, anderen komen slechts gedeeltelijk de opgelegde verplichtingen na of vertikken het eenvoudig iets in te leveren. Nadelige gevolgen van deze houding zullen zij niet ondervinden, want van de sancties, waarmee gedreigd werd, komt weinig of niets terecht. Alles bij mekaar blijven de ingeleverde metalen dan ook ver beneden de verwachte hoeveelheid.

In de brede lagen van de Belgische bevolking komen misnoegdheid en wrevel tegenover de bezetter meer en meer tot uiting. Zij groeien uit tot een algemene verontwaardiging, wanneer in februari 1943 de Duitsers beslissen de klokken van de kerken in beslag te nemen. Voor de kerkelijke overheid komt deze beslissing niet zo onverwacht als voor de grote massa. In juli 1941 beval de Militärverwaltung immers al een inventaris op te maken van de klokken die zich in de kerken en kapellen van het land bevonden. In deze inventaris moest vermeld worden of de klokken in brons, staal of aluminium waren, diende een raming gemaakt te worden van hun gewicht en, in de mate van het mogelijke, hun ouderdom opgegeven te worden. De ongerustheid die deze beslissing bij het episcopaat veroorzaakte, bleek niet ongegrond. Nog geen vier maanden later ontving kardinaal Van Roey het bezoek van Oberkriegsverwaltungsrat Thedieck en Kriegsverwaltungsrat Reusch die door von Falkenhausen waren afgevaardigd om de kardinaal mede te delen dat, op bevel van de centrale overheid te Berlijn, de klokken zowel in Duitsland als in alle bezette gebieden in beslag werden genomen. Werden vrijgesteld van inbeslagneming: één klok per parochie, de klokken die tot een klokkenspel behoorden alsook de klokken die een historische of artistieke waarde hadden. Maar nog dezelfde avond van 30 oktober kwam er tegenbericht. Berlijn had bevel gegeven het wegnemen van de klokken op te schorten.

Meer dan een jaar blijft het rustig, tot de 12de februari 1943, wanneer kanunnik Van der Elst, die als tussenpersoon tussen de bezetter en de kerkelijke overheid optreedt, op de Militärverwaltung ontboden wordt. Daar deelt Thedieck hem mede dat het militair bestuur te Brussel van Berlijn het uitdrukkelijk bevel heeft gekregen zonder verwijl tot de inbeslagneming van de klokken in België over te gaan.

Onmiddellijk wordt met de uitvoering een aanvang gemaakt. De kerken ontvangen het bezoek van Duitse officieren die er de klokken inspecteren en de middelen onderzoeken om ze weg te nemen. Consternatie bij de bevolking en krachtig protest van het episcopaat dat in een herderlijke brief de Duitse maatregel veroordeelt. In het Vlaamse land verspreidt zich het gezegde: ‘Wie met klokken schiet, wint de oorlog niet.’ Maar de protesten baten niet, de klokken verdwijnen gesleidelijk uit de kerken. Einde juli 1944 zijn 4.568 klokken met een totaal gewicht van 3.794.225 kg uit de Belgische kerken en kapellen weggenomen en naar Duitsland vervoerd. Een aantal ervan zal nochtans na de capitulatie van het Duits leger kunnen gerecupereerd worden.

18 / De verplichte tewerkstelling

In de herfst van 1942 is de oorlog op een keerpunt gekomen. De Duitsers beseffen dat de kaarten voor hen niet meer zo gunstig liggen, dat de krijgskansen aan het keren zijn, dat de oorlog in een beslissend stadium is getreden. De gigantische strijd aan het Oostfront tast de Duitse reserves gevoelig aan. Geleidelijk begint de geallieerde overmacht aan mensen en materieel zich scherper af te tekenen. Duitsland voert zijn inspanningen op, de weerbare mannen worden in groter getale naar het front gestuurd, de anderen worden samen met de vrouwen in de oorlogsproduktie ingeschakeld. Maar aan het thuisfront zijn handen tekort om het oorlogsmaterieel te produceren dat door Hitler en zijn generaals met steeds meer aandrang geëist wordt. De enige uitweg is het menselijk potentieel van de bezette gebieden.

Al bij de aanvang van de bezetting hebben de Duitsers in België kordaat een economische relancepolitiek gevoerd. Prioriteit wordt verleend aan de oplossing van het werklozenprobleem en de inschakeling van de Belgische arbeidskrachten in de Duitse oorlogvoering. Een belangrijk punt van deze politiek is de aanwerving van vrijwillige arbeiders voor Duitsland. Om deze aanwerving in de hand te werken, brengt de bezetter een ganse organisatie op de been. Gruppe VII, ‘Arbeidseinsatz und Sozialwesen’, die behoort tot de economische afdeling in de Verwaltungsstab van Reeder, wordt één van de uitgebreidste en belangrijkste diensten in het militair bestuur. Deze groep telt een tiental referaten die elk een aspect van de tewerkstelling onder hun bevoegdheid hebben. De uitvoering van de aanwervingspolitiek wordt toevertrouwd aan de Arbeidseinsatzreferaten die bij de Oberfeld- of Feldkommandanturen zijn opgericht en die hiervoor over Werbestellen met Aussen- en Nebenstellen beschikken. Zij vormen over het ganse land een dicht net van aanwervingsbureaus die nauw samenwerken met de Belgische arbeidsbureaus.

Aangelokt door hogere lonen, betere arbeidsvoorwaarden, meer sociale voordelen, zijn vanaf juni 1940 een aantal Belgen naar Duitsland vertrokken. Volgens de officiële cijfers van de Militärverwaltung zijn het er 320.000 voor de periode van juni 1940 tot september 1942. Maar deze cijfers geven een vals beeld van de situatie, want om de centrale overheid in Berlijn te paaien, neemt het militair bestuur in Brussel de arbeiders, die met vakantie naar België zijn gekomen en opnieuw vertrekken, in hun statistieken op. Algemeen wordt aanvaard dat 125.000 à 135.000 vrijwillige arbeiders naar Duitsland zijn vertrokken.

Vanaf 1942 ontstaat een nieuwe situatie. Aanwervingen gaan in dalende lijn, contractbreuken worden veelvuldiger. Arbeiders die na een aantal maanden met vakantie naar België zijn gekomen, keren niet meer terug naar Duitsland, anderen verlaten hun post alvorens de termijn, waarvoor zij getekend hebben, verstreken is. Het aantal vrijwillige arbeiders slinkt zienderogen. Nu de oorlogskansen schijnen te keren, deinst men er voor terug zich nog verder te compromitteren, wordt men afgeschrikt door de intenser wordende Anglo-Amerikaanse bombardementen op Duitse steden en industriegebieden.

De actie voor de vrijwillige tewerkstelling in Duitsland levert uiteindelijk niet het verhoopte resultaat op. Maar het Reich heeft dringend behoefte aan arbeidskrachten die rechtstreeks in de oorlogsproduktie kunnen ingeschakeld worden. Sauckel die te Berlijn Generalbevollmächtigter für den Arbeidseinsatz is, zet het militair bestuur te Brussel onder druk. Komen de Belgische arbeiders niet vrijwillig naar Duitsland,

dan moeten zij ertoe gedwongen worden. Onder deze druk is de Militärverwaltung verplicht de beruchte verordening van 6 oktober 1942 uit te vaardigen. Ze decreteert de verplichte tewerkstelling in Duitsland van mannen tussen 18 en 50 jaar en van ongehuwde vrouwen tussen 21 en 35 jaar. De verordening wekt verbijstering en verontwaardiging bij de bevolking, lokt een stroom van protesten uit bij de hoogste burgerlijke en kerkelijke instanties, bij de kardinaal, de secretarissen-generaal, de magistratuur. Maar iedereen,

ER IS WERK VOOR ALLEN!
DU TRAVAIL POUR TOUS!

1

VOOR ARBEIDERS
NAAR DUITSCHLAND
NACH DEUTSCHLAND

2

3

4

5

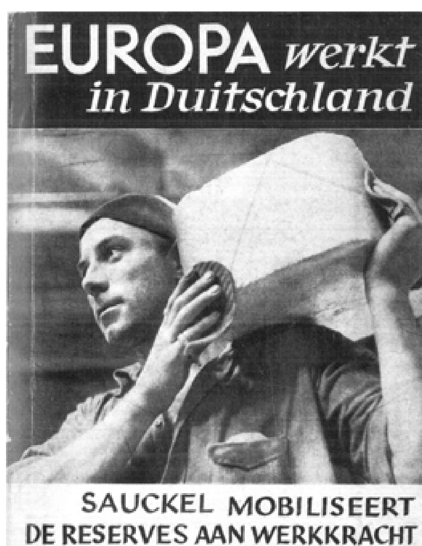

6

(1) Op de Brusselse tramrijtuigen werd kleurrijke propaganda gevoerd om naar Duitsland te gaan werken. (2) Aanmelden gebeurde bij de 'Werbestelle'. (3) Uit Gent, Station Gent-St.-Pieters, (4) en uit Verviers, werden de arbeiders opgetrommeld. (5) De 300 000ste arbeider werd uiteraard met veel vlag- en vooral uniformvertoon uitgeleide gedaan. (6) Als alles meeviel, kregen de arbeiders van het Deutsches Rotes Kreuz voeding op hun tocht.

7

EUROPA werkt
in Duitschland
SAUCKEL MOBILISEERT
DE RESERVES AAN WERKKRACHT

8

FLANDERN
Flamen
und
Wallonen
Unsere Arbeitskameraden
aus BELGIEN

9

10

11

12

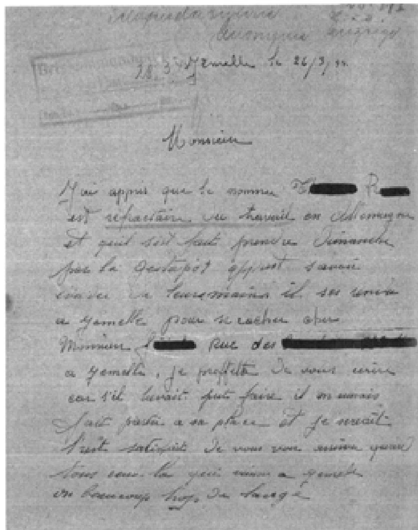
(7) En zo werden de arbeiders gehuisvest, zegde de propaganda.
(8) De propaganda werkte op volle toeren. Een luxueuze brochure moest iedereen overtuigen van de noodzaak in Duitsland te werken.
(9) Maar om de Duitsers uit te leggen wat die 'vreemdelingen' in Duitsland kwamen doen, was weer een nieuwe brochure nodig.
(10) Gezellig met een pint rond de tafel, zo had het eigenlijk moeten zijn, (11) en elk een eigen hoekje om uit te blazen. (12) In Magdeburg waren talrijke Belgische arbeiders tewerkgesteld: twee Waalse arbeiders (zonder hoed) maken een wandeling door de stad vergezeld van afgevaardigden van het D.A.F.

13

14

15

16

Jemelle le 26/3/[illegible]

Monsieur

J'ai appris que le nommé [redacted] R[redacted]
est réfractaire au travail en Allemagne
et qu'il s'est fait prendre dimanche
par la Gestapo [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] il est venu
a Jemelle pour se cacher chez
Monsieur [redacted] rue des [redacted]
a Jemelle, je profite de vous écrire
car s'il [illegible] [illegible] faire il en aurait
fait rester a sa place et je serait
[illegible] satisfait de vous [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] a Jemelle
[illegible] beaucoup trop de tapage

17
(13) Bij de terugkeer in verlof moet het geld omgewisseld worden.
(14) Politieke groepen in België trachtten ook bij de arbeiders in Duitsland hun aanhang te vergroten: een avond georganiseerd door de DeVlag. (15) Degrelle spreekt ‘Pour une Europe sociale’ ergens in Duitsland. (De censuur liet voor dergelijke foto's meestal niet toe dat een juiste plaatsbepaling gegeven werd.) (16) Sauckel, de gevreesde man voor de verplichte tewerkstelling in Europa, kwam ook in Brussel zijn ‘taak’ uitleggen. Hij is burger, in het midden van de foto. Naast hem links Reeder, rechts Schlumprecht. (17) Jaloezie en broodnijd zorgden er dikwijls voor dat de Werbestelle op de hoogte werden gebracht waar onderduikers zich bevonden.

met inbegrip van de Militärverwaltung, beseft dat alle protesten, gesteund hetzij op menselijke hetzij op juridische argumenten, zoals de schending van de Conventie van Den Haag, nutteloos zijn. Want in Berlijn is men onvermurwbaar, worden geen toegevingen geduld. De gevraagde contingenten arbeiders moeten geleverd worden. Slechts van de opeising van de vrouwen zal in januari 1943 onder druk van de openbare opinie afgezien worden.

De uitvoering van de verordening wordt toevertrouwd aan groep VII van de economische afdeling in de bestuurlijke staf van Reeder. Deze groep, onder leiding van de corpulente Schultze, een slaafse volgeling van Sauckel, zet zich met haar ondergeschikte diensten in de Kommandanturen onmiddellijk aan het werk om de personen op te sporen die voor dienstverplichting in Duitsland in aanmerking komen. Administratieve commando's reizen de gemeentehuizen af om in de registers van de burgerlijke stand de namen te noteren van de personen op wie de verordening van 6 oktober toepasselijk is. Die namen worden in de Werbestellen samengebracht in een Kartei die nadien wordt aangevuld met de antwoorden van de betrokkenen op de hen toegestuurde vragenlijsten. De raadpleging van de registers van de burgerlijke stand geeft aanleiding tot de meest komische situaties. Op de lijsten van de Duitsers komen namen voor van afgestorvenen, van kinderen, zelfs van een lid van de Italiaanse ambassade, markies Durazzo, tot de naam van de bisschop van Doornik toe.

Benevens de consultatie van de registers van de burgerlijke stand, brengen Duitse commissies bezoeken aan bedrijven om er de personeelslijsten uit te pluizen. Maar deze methode brengt geen aarde aan de dijk, want door de meeste patroons worden vervalste lijsten voorgelegd. Eenmaal in het bezit van alle basisgegevens, sturen de Werbestellen oproepingsbrieven aan de personen die zich bij een Duits aanwervingsbureau moeten aanmelden. Geven zij geen gevolg aan een eerste, tweede en derde oproeping, dan wordt het dossier doorgegeven aan de Feldgendarmerie die de werkweigeraars moet arresteren.

Om aan de dienstverplichting in Duitsland te ontsnappen, verzint men allerhande middeltjes. Men voorziet zich van attesten van ziekte of arbeidsongeschiktheid, men legt getuigschriften van enige steun aan het gezin voor, men gaat op zoek naar relaties van wie verondersteld wordt dat zij enige invloed bij de bezettende overheid hebben en jonge mensen van de verplichte tewerkstelling kunnen doen vrijstellen, men duikt onder bij familie, vrienden, kennissen.

Overstelpt met protesten en zich bewust van de nefaste invloed die de verplichte tewerkstelling op de openbare opinie in België heeft, tracht von Falkenhausen de bevelen van Berlijn te verzachten. Hij weet dat hij in de onmogelijkheid verkeert deze bevelen stipt na te komen, dat de effectieven van de Feldgendarmerie ontoereikend zijn om efficiënt tegen de werkweigeraars op te treden, zelfs wanneer ze wordt bijgestaan door de Zivilfahndungsdienst, een hulppolitie bestaande uit leden van de Nieuwe-or-debewegingen. Het aantal arbeiders dat naar Duitsland vertrekt, ligt dan ook merkelijk onder het contingent dat door Berlijn geëist wordt. Maar Sauckel laat niet af en blijft druk uitoefenen. In een laatste poging om aan zijn eisen tegemoet te komen, gooit de Militärverwaltung het over een andere boeg. Men ziet af van de individuele oproepingen en gaat over tot collectieve oproepingen, namelijk deze van jaarklassen. In september 1943 worden de klassen 1920, 1921 en in maart 1944 de klassen 1922, '23 en '24 opgeroepen.

Ook deze nieuwe methode levert weinig resultaat op. Duizenden jongeren weigeren gevolg te geven aan de oproepingsbevelen, zij vluchten naar het platteland, verbergen zich bij vrienden, kennissen en landbouwers of houden zich schuil in de Ardense bossen waar de meesten in het verzet terechtkomen. Geregeld worden door de Duitse politie controles en razzia's gehouden, op straat, op treinen en trams, in stations, bioscopen, cafés, sportstadions. Werkweigeraars door de Feldgendarmerie gesnapt, worden in kazernes samengebracht en onder strenge bewaking in konvooi naar Duitsland gestuurd. Zij die door de mazen van het politienet kunnen glippen, hebben geen recht meer op rantsoeneringszegels, zijn als het ware vogelvrij verklaard.

Het aantal vogelvrij verklaarde werkweigeraars stijgt naarmate het einde van de bezetting nadert. Een typisch voorbeeld van het fiasco van de collectieve oproepingen is de situatie in Limburg in mei 1944. In deze maand worden er 2.510 per-

sonen opgeroepen, melden er zich 1.263 bij de Werbestellen aan, worden er 107 voor de dienstverplichting in het Reich aangeduid, maar vertrekt slechts één persoon naar Duitsland. Voor de ganse periode van de verplichte tewerkstelling in Duitsland kan het aantal vertrekkende arbeiders op 140.000 à 180.000 geraamd worden. Met de dienstverplichting in Duitsland hangt de tewerkstelling van de Belgische studenten nauw samen. Na de publikatie van de verordening van 6 oktober stroomt plots een massa studenten naar de universiteiten en inrichtingen voor hoger onderwijs. Maar de Duitsers vinden deze plotselinge studieijver zeer verdacht en al te doorzichtig. Het is duidelijk dat de massale vlucht naar de universiteiten voor de jongeren slechts een middel is om aan de verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontsnappen. De bezetter reageert en treft kordate maatregelen om deze vlucht in te dijken. In februari 1943 beslist hij dat alle eerstejaarsstudenten van universiteiten en instellingen van hoger onderwijs van 1 mei tot 31 oktober een werkstage moeten verrichten in de Belgische nijverheid. Pas na deze stage kunnen zij tot de examens toegelaten worden.

De rectoren die door secretaris-generaal Nyns van deze beslissing op de hoogte worden gebracht, verzetten zich uitdrukkelijk tegen deze maatregel. Daar zowel van Belgische als van Duitse zijde iedereen stug op zijn standpunt blijft en van onderhandelingen weinig te verwachten valt, richt de Militärverwaltung zich door middel van een perscommuniqué rechtstreeks tot de betrokken studenten. Ze beveelt hen zich vóór 20 maart 1943 bij de Arbeidsambten aan te melden om voor de duur van zes maanden handenarbeid te verrichten. Wie dit bevel niet in acht neemt, zal onmiddellijk voor onbepaalde tijd tot het verrichten van werk binnen het Rijksgebied verplicht worden. Wanneer uiteindelijk toch een vergadering tussen de Militärverwaltung en de rectoren plaats heeft, dreigt de bezetter alle studenten, van om het even welk jaar, naar Duitsland te zenden, indien de eerstejaarsstudenten zich bij de Arbeidsambten niet aanmelden. Twee maanden later gaan de Duitsers nog een stuk verder. Zij verordenen dat alle studenten die wensen toegelaten te worden tot een inrichting voor hoger onderwijs of tot de examens van de centrale examencommissie, moeten kunnen bewijzen ten minste één jaar in België of in het Rijksgebied gewerkt te hebben. Het verrichten van werk kan geheel of gedeeltelijk vervangen worden door dienstneming bij de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen of de Service Volontaire du Travail pour la Wallonie. Sommige studenten storen zich niet aan de Duitse verordeningen; anderen schuiven hun boeken terzijde en trekken naar de fabrieken of gaan werken op kantoren.

Tenslotte worden in de lijst van inrichtingen voor hoger onderwijs door de Militärverwaltung ook de bisschoppelijke seminaries opgenomen, met het gevolg dat vele seminaristen, ondanks het krachtig protest van het episcopaat, opgevorderd en tewerkgesteld worden, onder meer in het Arsenaal te Mechelen en aan de Belgische kust. Samen met de jongeren die in hun studies geremd worden, valt ook Monseigneur Van Wayenbergh, rector van de universiteit van Leuven, als slachtoffer van de Duitse maatregelen. Ondanks alle dreigementen van de bezettende overheid, weigert hij pertinent de lijsten van de studenten mede te delen. Zijn houding kost hem de vrijheid. Op 5 juni 1943 wordt hij aangehouden en tot achttien maanden gevangenis veroordeeld. Wegens gezondheidsredenen wordt hij op 24 september 1943 in vrijheid gesteld met verbod evenwel zijn functie als rector opnieuw uit te oefenen.

19 / Het einde van een lange nachtmerrie

De winter 1942-1943 is niet zo streng als de vorige, de temperatuur is zachter, ligt zelfs hoger dan normaal. Het verwarmingsprobleem is minder acuut, hoewel kolen schaars blijven en schlam, samen met cokes en hout, de courante huishoudelijke brandstof zijn. Eetwaren en andere produkten worden zeldzamer, de kwaliteit ervan verslechtert zienderogen. Op de zwarte markt blijven de prijzen de hoogte ingaan. In de benarde situatie is er nochtans een lichtpunt: de aardappelcrisis is grotendeels opgelost en voortaan kan de bevoorrading in aardappelen vrij normaal verzekerd worden.

De mensen lijden minder kou, maar worden met een nieuw maatschappelijk verschijnsel geconfronteerd. Met de vroeg invallende duisternis, de lange, donkere avonden, de verlaten straten is een angstwekkende kwaal ontstaan. Diefstallen, aanslagen, roofovervallen, moorden zijn aan de orde. Een golf van misdadigheid overspoelt het land. Geregeld hebben gewapende overvallen plaats in boerderijen, melkfabrieken, handelszaken, banken en postkantoren, worden goederentreinen en opslagplaatsen geplunderd, worden in de gemeentehuizen rantsoeneringskaarten gestolen, worden de mensen op straat aangerand. Zelfs in hun woningen zijn de burgers niet meer veilig, want men deinst er niet voor terug in de huizen binnen te dringen en de bewoners neer te schieten.

In deze nare tijd worden alle morele normen overboord gegooid, wordt geen waarde meer gehecht aan bezit of eigendom, is een mensenleven van geen tel meer. De misdadigheid spreidt zich als een olievlek over het land uit en niemand kan nog uitmaken of de overvallen en aanslagen het werk zijn van verzetsorganisaties, represailles van Nieuwe-Ordebewegingen, persoonlijke afrekeningen of daden van banditisme zonder meer.

De toestand wordt zo ernstig dat kardinaal Van Roey de bevolking vraagt een einde te maken aan de gewelddaden en aanslagen. In zijn oproep zegt de aarstbisschop van Mechelen:

‘De inwendige toestand van het land wordt met de dag erger. Gewelddaden worden er, zonder ophouden, zo wat overal gepleegd. Sinds enkele tijd zijn de aanslagen op het leven niet meer te tellen. Waartoe voert deze bloedstroom?

Wij kennen de daders van de aanslagen niet, noch de doeleinden die zij beogen; maar, welke ook hun bedoelingen en hun drijfveren zijn, niettemin zien wij vóór onze ogen zich de noodlottige gevolgen ontwikkelen, welke hun handelswijze in feite voor onze ongelukkige bevolking meebrengt. Ter wille van deze gevolgen, achten wij dat de huidige geweldplegingen niet geoorloofd zijn, en keuren wij al de aanslagen op het leven af en veroordelen wij ze openlijk.’

Wanneer de dagen beginnen te lengen en de lente openbreekt, verminderen de overvallen en gewelddaden. Maar plots wordt het land door een nieuwe dramatische gebeurtenis opgeschrikt.

5 april 1943. Even vóór halfvier's middags vliegt een formatie Amerikaanse bommenwerpers boven de Antwerpse agglomeratie en gooit haar bommenlast boven Mortsel uit. De gevolgen zijn ontzettend. Woningen storten als kaartenhuisjes in mekaar, ganse straten worden met de grond gelijkgemaakt. Onder de puinhopen liggen duizenden mensen. Sommigen zijn zo verscheurd en verminkt dat zij onmogelijk kunnen geïdentificeerd worden. Tragische balans: ongeveer duizend

doden, ontelbare gewonden, duizenden daklozen. Antwerpen rouwt en gans België beseft dat alle leed nog niet geleden is, dat het ergste, het vreselijkste nog moet komen. Vóór de oorlog al waren maatregelen tegen bombardementen getroffen, werden in vele plaatsen bunkers en openbare schuilplaatsen gebouwd. Ook na de bezetting van het land door de Duitsers werden de burgers herhaaldelijk gewaarschuwd tegen luchtaanvallen, werden zij aangemaand een hoeveelheid water, wat eten, zakjes zand, houwelen en spaden in de kelders te bewaren.

Tot begin 1943 maakte de Belgische bevolking slechts sporadisch met bombardementen kennis. De vernielingen aangericht door luchtaanvallen

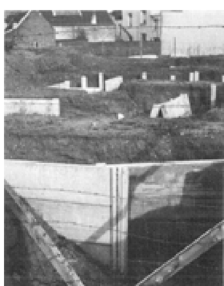
1

2

Bombardements !!!
dans les abris et dans les caves
Signalez votre présence
= par le Sifflet =
Sport

3

4

5

6

(1) Galopin, van de Société Générale, werd vermoord. Een van de talloze terreuracties.
(2) Verduistering. Er voor zorgen dat er uit de kamers geen sprankeltje licht meer komt. (3) Een 'sportfluit', om zijn aanwezigheid in een schuilplaats te melden, is een gunstig verkoopsargument.
(4) Schuilkelders tegen bominslagen kunnen op elk stuk grond gegraven worden.
(5) Bommenwerpersalarm is duiken naar de dichtsbijzijnde bescherming. (6) Een hart onder de riem steken, moest dit affiche doen.

7
(7) De bezetter ontwierp dit affiche, om het bommengooien ideologisch te ontkrachten.

8

9

10

11

12

13

14

15

(8) De gangsters van de Amerikaanse luchtmacht werden in de gecensureerde pers aangeklaagd. ‘'t Zijn de beruchtste beroepsmoordenaars van Chikago, daarom hebben wij ze bij de bombardeervliegtuigen ingelijfd.’ Brüsseler Zeitung van 11 april 1943.
(9) Mortsel was een tragedie in april 1943. Een bombardement in de namiddag levert een duizendtal doden op. Kardinaal Van Roey komt de lijken zegenen.
(10) Maar affiches (zoals die op de bladzijde hiervoor) helpen niet. De bombardementen houden aan. In het Brusselse, september 1943.
(11) Commentaar overbodig. Bombardement op Etterbeek, september 1943... (12) ... en de menselijke ellende ervan. (13) Familieleden komen de lijken herkennen (Brussel 1943). (14) Mechelen in april 1944. Het Arsenaal wordt gebombardeerd, (15) maar ook de omgeving krijgt het hard te verduren.

tijdens de achttiendaagse veldtocht en door bommen die tijdens de bezetting door de geallieerden op enkele plaatsen in het land werden uitgeworpen, zijn alles bij mekaar beperkt gebleven.

In de loop van de jaren is de angst voor de bombardementen dan ook vervaagd. Weliswaar is er, vooral vanaf 1942, veel luchtalarm maar, wanneer de sirenen loeien, zet men onverstoord zijn dagelijkse bezigheid voort of slaapt men rustig verder. Men kijkt met belangstelling, vaak met bewondering, naar de zware geallieerde bommenwerpers die hoog in de lucht voorbijtrekken, men hoort hun obsederend gebrom, maar men vertikt het naar kelders of schuilplaatsen te gaan. Iedereen is ervan overtuigd dat de bommen voor Duitsland bestemd zijn. Elke dag hoort men van de luchtraids op Duitse steden, van de duizenden doden, de enorme verwoestingen. Maar dat alles schijnt zo ver af. Tot op die heldere namiddag van 5 april de Antwerpse bevolking met de tragische realiteit geconfronteerd wordt.

Gedurende enkele maanden blijft het rustig. In Antwerpen zijn de wonden stilaan geheeld en is de verschrikking haast vergeten. Het land wordt tot de harde werkelijkheid teruggeroepen, wanneer begin september Brussel, Gent en Kortrijk gebombardeerd worden en er honderden dodelijke slachtoffers zijn.

Vanaf de eerste lentedagen in 1944 begin het bommen op België te regenen. Er vallen bommen te Brussel, Gent, Kortrijk, Leuven, Mechelen, Brugge, Hasselt, Charleroi, Luik, Namen, La Louvière, alsook in talrijke andere plaatsen van het land. Leuven, Kortrijk, Brussel en Gent zijn het ergst geteisterd. De kranten schrijven over de gapende wonden, het verminkt gelaat van deze steden.

In de plaatsen die het meest asan de bombardementen blootstaan, leeft men in permanente angst. Wanneer luchtalarm wordt gegeven, vlucht men in paniek naar bunkers en schuilplaatsen. Degenen die in de nabijheid van fabrieken, belangrijke stations of verkeersaders wonen, transformeren hun kelders tot woon- en slaapvertrek. Zij installeren er matrassen, keukengerei, wasgelegenheid, sanitair.

Terwijl de bommen gierend naar beneden komen, kruipt men dicht bij mekaar, zoekt men in mekaars armen beschutting. Het geschrei van kinderen, het gehuil van vrouwen die zenuwcrisissen krijgen, het gevloek en getier van bange mannen gaan verloren in het oorverdovend lawaai van de ontploffende bommen. Hysterische taferelen spelen zich af, wanneer men bij het einde van het alarm de schuilplaatsen verlaat, men de straten en wijken als één grote puinhoop ziet, de verbrande en verminkte lijken geborgen worden.

In die laatste lente- en zomermaanden van de bezetting betaalt de Belgische burgerbevolking een zware tol aan de oorlog. Duizenden doden en gewonden vallen als slachtoffers van de bombardementen, die zodanige verwoestingen aanrichten dat kardinaal Van Roey opnieuw de stem verheft en zich door middel van een herderlijke brief tot de regeringen van Engeland en de Verenigde Staten richt met het verzoek de bommenregen op de Belgische steden te doen ophouden.

De gecensureerde pers gaat heftig tekeer tegen hetgeen ze de moorddadige terreuraanvallen van de Angelsaksers noemt. Toch brengen de massale bombardementen over het algemeen geen vijandige stemming tegen de geallieerden teweeg. Wel wordt in sommige kringen de slogan gelanceerd: ‘Bevrijd ons van onze beschermers, bescherm ons tegen onze bevrijders.’ Met beschermers worden dan ironisch de Duitsers, met bevrijders de geallieerden bedoeld. Want meer en meer lopen in het land de geruchten rond dat de landing van Britse en Amerikaanse troepen

nakend is, dat de bevrijding in het verschiet ligt. In afwachting duurt de lijdensweg van de Belgen onverminderd voort. De lente van 1944 met de bombardementen die dood en vernieling zaaien, volgt op een winter waarin, zoals het jaar tevoren, moorden en roofovervallen weer hoogtij vieren. Men deinst voor niets of niemand nog terug, elke dag wordt men stoutmoediger, brutaler. Gewapende overvallen op postkantoren, banken, bedrijven zijn dagelijkse kost. Zo wordt onder meer op 15 november 1943 in de kantoren van het bestuur der postchecks te Brussel veertien miljoen frank geroofd. In de avond van 28 februari 1944 worden in de Brusselse agglomeratie vijf moorden en vier aanslagen gepleegd. In de bar 'Le Muscadin', gehouden door de bokser Al Baker, gooien onbekenden twee granaten en schieten zij in het wilde rond. Er zijn een vijfentwintigtal slachtoffers, waaronder drie doden. Dezelfde avond wordt Alexandre Galopin,

gouverneur van de Société Générale, in zijn woning met vier revolverschoten vermoord, worden bij een overval op het politiecommissariaat te Vorst de politiecommissaris gedood en twee agenten gewond en zijn bij een bomaanslag in een herberg te St. Agatha-Berchem vijf personen zwaar gekwetst.

De overvallen en aanslagen krijgen meer en meer een politiek karakter. De verplichte tewerkstelling, de verordeningen tegen de joden, de gekeerde krijgskansen drijven een toenemend aantal mannen en vrouwen in de rangen van het verzet. De verzetsorganisaties worden actiever, agressiever. Sabotagedaden tegen spoorweginstallaties, fabrieken, mijnen, elektrische centrales stapelen zich op, aanslagen tegen leden van de Wehrmacht en aanhangers van het nieuwe regime worden veelvuldiger. De witte brigade, zoals de verzetsbewegingen in de volksmond worden genoemd, rooft rantsoenzegels, blancoidentiteitskaarten, officiële stempels. De zegels en identiteitskaarten, alsmede het geld en andere goederen die bij overvallen worden buitgemaakt, zijn bestemd voor de leden van het verzet, voor hen die ondergedoken en vogelvrij verklaard zijn.

Tijdens de zomermaanden verleggen de verzetsgroepen hun activiteiten meer naar het platteland. Vooral de koolzaadvelden worden het mikpunt van hun acties. Het departement van Landbouw en Bevoorrading, dat een campagne op touw heeft gezet om de landbouwers er toe te overhalen zoveel mogelijk koolzaad te zaaien met de hoop de bevolking wat meer vetstoffen, een hoger rantsoen margarine te bezorgen, wordt scherp aangevallen in de Belgische uitzendingen van Radio Londen. In deze uitzendingen wordt verkondigd dat, in strijd met hetgeen de autoriteiten in België beweren, het koolzaad niet moet dienen voor de bereiding van margarine, maar bestemd is om tot smeerolie voor de Duitse oorlogsmachines verwerkt te worden. De Belgen worden aangespoord de koolzaadvelden te vernielen, in brand te steken. Na de oorlog zal toegegeven worden dat er een misverstand in het spel was, dat het koolzaad wel degelijk voor de bevoorrading van de bevolking diende. Maar intussen is het kwaad geschied. Tijdens de bezetting worden vele koolzaadvelden verwoest en in brand gestoken, worden de bezitters van deze velden bedreigd zodat de meesten er voor terugschrikken nog koolzaad te zaaien.

Meestal blijven de daders van overvallen, plunderingen, brandstichtingen onbekend. Men weet trouwens zelden of ze moeten toegeschreven worden aan verzetsorganisaties dan wel aan individuën die, onder het mom van het verzet, vaak ongestraft, persoonlijke veten uitvechten, jaloezie en naijver met misdadige acties botvieren.

In het comité van de secretarissen-generaal beklemtoont secretaris-generaal De Winter dat de verwoestingen van velden, de overvallen op melkfabrieken, slachthuizen en voedingsbedrijven de bevoorrading van de bevolking ernstig in het gedrang brengen. Zijn collega van Binnenlandse Zaken, Romsée, beklaagt er zich over dat hij niet over de nodige middelen beschikt om de openbare orde te handhaven, dat hij bij de Belgische parketten meer tegenkanting dan steun ondervindt, dat de hele mentaliteit van de bevolking de misdadigheid in de hand werkt.

Aanslagen tegen aanhangers van de Nieuwe Orde nemen met de dag toe. Overal in het land worden leden van het V.N.V., Rex, de De Vlag, de Fabriekswacht en andere extreem rechtse organisaties neergeschoten. Represailles van deze bewegingen blijven niet uit en op hun beurt worden personen, van wie vermoed wordt dat zij tot het verzet behoren of die om hun anti-Duitse gezindheid bekend staan, vermoord.

De verdeeldheid onder de Belgen groeit uit tot onverzoenlijke haat, tot broedermoord. De tweespalt komt tot uiting op het werk, in de scholen, in de gezinnen. Mensen van hetzelfde dorp, dezelfde straat, dezelfde familie wantrouwen mekaar. Nergens voelt men zich nog veilig, overal vreest men verklikking.

Geprojecteerd tegen die achtergrond van wantrouwen en achterdocht, nemen de dagelijkse problemen van voeding, kleding en verwarming nog dramatischer afmetingen aan. Op de officiële markt worden voedingswaren, kleren en andere consumptiegoederen schaarser en slechter van kwaliteit. In de sluikhandel vindt men nog de meest diverse produkten, maar de prijzen bereiken astronomische cijfers. Boter en spek gaan tot 350 fr. het kilo, een wit brood kost 80 fr., een stuk toiletzeep 50 fr., een kg tabak 600 fr., voor een paar lederen schoenen wordt 1.200 fr., voor een herenkostuum 6.000 fr., voor een fietsband 1.200 fr. geboden.

16

17

18

19

20

21

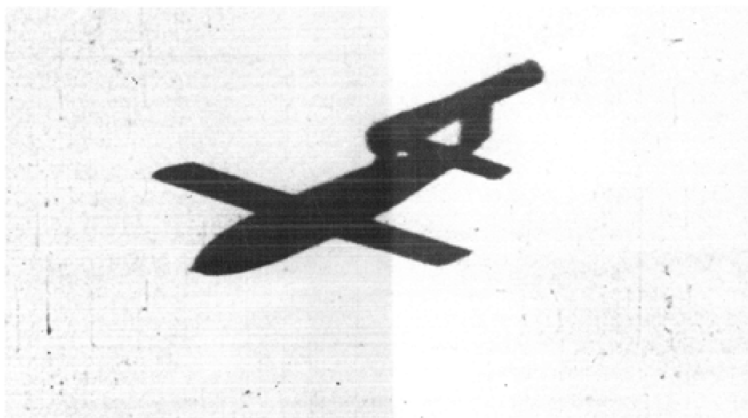
(16) Brussel in mei 1944. Gewonden worden geëvacueerd, (17) lijken geborgen. (18) Men schijnt voor de keuze te staan: ..... (19) of de kinderen in veiligheid brengen, naar het platteland. (20) In juli 1944 Kortrijk. Opnieuw. (21) En steeds hetzelfde tafereel: kisten.

KORTRIJK
DE BEVRIJDERS ZIJN GEKOMEN
SLECHTS MILITAIRE DOELEN WERDEN GETROFFEN

22

Kinderbloed, moedertranen in gansch Europa lieten hen koud
Zij hebben gebombardeerd :
Helsinki - Oslo - Reval
Riga - Hamburg - Berlijn
Keulen - Weenen - Budapest
Bukarest
Sofia
Belgrado
Nijmegen
Antwerpen
Gent
Brussel
Kortrijk
Mechelen
Leuven
Luik
Charleroi
Bergen
Parijs
Marseille
Milaan
Rome
Napels
Na eenen terroraanval op Keulen
V1 zal Engeland afleeren oorlog te voeren tegen vrouwen en kinderen

23

24
(22) Voor de ‘Propaganda-abteilung’ onderwerp voor een nieuw affiche. (23) De Duitsers antwoorden: de V-Bom. Op het affiche ... (24) en in de barre werkelijkheid.

De huizen gaan er steeds vuiler en meer vervallen uitzien. Bij gebrek aan de nodige produkten kunnen zij niet meer geschilderd, behangen of gewit worden. De gordijnen, de trots van de huisvrouw, zijn tot op de draad versleten. Men durft ze niet meer af te nemen en te wassen uit vrees dat zij uiteen zouden vallen.

Reizen per trein wordt een avontuur. Wegens de bombardementen en sabotagedaden hebben de treinen aanzienlijke vertraging, zijn de aansluitingen niet meer verzekerd. Soms blijft de trein uren in het veld staan. Nooit is men er zeker van dat men nog dezelfde dag op de plaats van bestemming zal aankomen.

Een typisch voorbeeld van de reisperikelen die men kan beleven, is het traject Brussel-Antwerpen. Bombardementen op Mechelen, Schaarbeek en Haren hebben de treinverbinding tussen beide steden een tijd onderbroken. De route die men moet volgen om van de hoofdstad naar Antwerpen te gaan, is nu de volgende: met de tram tot Londerzeel, vandaar met de bus tot Boom, vervolgens te voet tot Aartselaar en tenslotte met de tram tot Wilrijk. De reis die met de trein voorheen iets meer dan een halfuur duurde neemt nu ruim een halve dag in beslag.

Meer en meer neemt men zijn toevlucht tot de buurtspoorweg of tracht men een lift te krijgen met de enkele vrachtwagens die nog rijden. Pientere chauffeurs doen goede zaken. Voor de lifters hebben zij een speciaal tarief: 30, 50 of 70 fr. naar gelang van de afstand.

Intussen zijn vanaf 1943 de krijgskansen definitief in het voordeel van de geallieerden gekeerd. De Italiaans-Duitse troepen zijn uit Noord-Afrika verdreven, op 8 september 1943 capituleert Italië en in Rusland zijn de Duitsers begonnen met hetgeen zij een strategische terugtocht noemen. Op 6 juni 1944 breekt de langverwachte dag aan. In de vroege ochtend landen de Britse en Amerikaanse strijdkrachten op de kusten van Normandië. De operatie Overlord, codenaam voor de invasie, is begonnen. De gebeurtenissen volgen elkaar nu in versneld tempo op. De 7de juni, dag na de ontscheping, wordt koning Leopold naar Duitsland weggevoerd. Twee dagen later wordt hij in zijn ballingschap gevolgd door zijn echtgenote, de prinses van Rethy, en zijn kinderen, prinses Josephine-Charlotte en de prinsen Boudewijn, Albert en Alexander.

Het koninklijk gezin wordt ondergebracht te Hirschtein aan de Elbe in een kasteel dat in feite een oude vesting is. Wegens de bedreiging van de oprukkende Russische troepen worden de koninklijke gevangenen op 7 maart 1945 overgebracht naar een jachtpaviljoen te Ströbl in Oostenrijk, waar zij begin mei van datzelfde jaar door Amerikaanse troepen zullen bevrijd worden.

In vergelijking met het begin van de bezetting heeft de koning heel wat van zijn populariteit ingeboet. In bepaalde clandestiene bladen, in linkse en in sommige Waalse kringen wordt hij scherp aangevallen, wordt hem zijn houding in de meidagen van 1940 verweten, wordt kritiek op zijn huwelijk uitgebracht, wordt door ingewijden zijn ontmoeting met Hitler veroordeeld.

Op 18 juli 1944 wordt in België de Militärverwaltung door de al lang gevreesde Zivilverwaltung vervangen. Von Falkenhausen moet de plaats ruimen voor de nieuwe rijkscommissaris, Grohé, gouwleider van Keulen, en de Wehrmachtsbefehlshaber generaal Grase, terwijl Jungclaus de Höherer SS- und Polizeiführer wordt. Twee dagen later wordt een aanslag gepleegd tegen Hitler die het er als door een wonder levend afbrengt. De onmeedogende repressie die op de mislukte aanslag volgt, kost

von Falkenhausen de vrijheid. Hij wordt verdacht betrokken geweest te zijn in het komplot, maar gebrek aan bewijzen spaart hem het leven.

Intussen kraakt het Duits front zowel in het oosten als in het westen in al zijn voegen. In een wanhopige poging om het tij te doen keren, werpen de Duitsers een nieuw wapen in de strijd. Het zijn de V-1's, de vliegende bommen, die vanaf half juni op Engeland, hoofdzakelijk op Londen, worden afgevuurd. Maar de V-1's zijn nog onvoldoende geperfectioneerd om het Duits leger uit zijn hopeloze situatie te redden. De laatste hoop van Duitsland is verzwonden.

De opmars van de geallieerden is niet meer te stuiten. Op zondag 3 september trekken zij België binnen en doen zij nog dezelfde dag een triomfantelijke intocht in Brussel. In enkele dagen wordt het grootste gedeelte van België bevrijd. Voor de meeste Belgen is het ergste leed achter de rug.

Een lange nachtmerrie is voorbij.